

Aleksa Š. Vučetić

**TURISTIČKA
POLITIKA
I RAZVOJ**

UCG

Univerzitet Crne Gore

Prof. dr Aleksa Š. Vučetić
TURISTIČKA POLITIKA I RAZVOJ

Prvo izdanje

Izdavač

Univerzitet Crne Gore
Cetinjska br. 2, Podgorica
www.ucg.ac.me

Za izdavača

Prof. dr Vladimir Božović, rektor

Glavni i odgovorni urednik

Prof. dr Stevo Popović

Urednik izdanja

Docent dr Zdenka Dragašević

Recenzije

Prof. dr Jovo Ateljević

Prof. dr Josip Mikulić

Prof. dr Bojan Zečević

Lektura

Anastasija Vučetić

Teodora Vučetić

Prevod sa engleskog jezika

Anastasija Vučetić

Teodora Vučetić

Slog

Miličko Čeranić

Tehnički urednik

Ivan Živković

Objavlivanje ove univerzitetske publikacije odobrio je Senat Univerziteta Crne Gore
odlukom br. 03-1423/1 od 20. jula 2022. godine.

© Univerzitet Crne Gore, 2023.

Sva prava zadržana. Zabranjeno je svako neovlašćeno umnožavanje, fotokopiranje ili
reprodukovanje publikacije, odnosno njenog dijela, bilo kojim sredstvom ili na bilo koji način.

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-86-7664-239-7
COBISS.CG-ID 25854212

Prof. dr Aleksa Š. Vučetić

TURISTIČKA POLITIKA I RAZVOJ

Podgorica, 2023.

SADRŽAJ

UVOD	7
I TURISTIČKA POLITIKA	9
1.1 Pojam i definicije turističke politike	11-20
1.2 Ciljevi turističke politike	21-30
1.3 Kreatori turističke politike	31-37
1.4 Vrste turističke politike	39-45
1.5 Mjere i aktivnosti turističke politike	47-52
II PERIOD SOCIJALNOG INVESTIRANJA	53
2.1. Osnivanje kreatora turističke politike	55-59
2.2. Zakonske, planske i administrativne mjere turističke politike	61-65
2.3. Mjere kreditno-monetarne i fiskalne politike u turizmu	67-69
2.4. Osnivanje i integracije preduzeća u turizmu	71-75
2.5. Promocija turističke ponude i pokazatelji turističkog razvoja	77-79
III PERIOD INTENZIVNOG INVESTIRANJA	81
3.1. Osnivanje kreatora turističke politike	83-84
3.2. Zakonske, planske i administrativne mjere turističke politike	85-89
3.3. Mjere kreditno-monetarne i fiskalne politike u turizmu	91-95
3.4. Osnivanje i integracije preduzeća u turizmu	97-100
3.5. Promocija turističke ponude i pokazatelji turističkog razvoja	101-103
IV PERIOD SELEKTIVNOG INVESTIRANJA	105
4.1. Osnivanje kreatora turističke politike	107-108
4.2. Zakonske, planske i administrativne mjere turističke politike	109-113
4.3. Mjere kreditno-monetarne i fiskalne politike u turizmu	115-116
4.4. Osnivanje i integracije preduzeća u turizmu	117-119
4.5. Promocija turističke ponude i pokazatelji turističkog razvoja	121-123

V	PERIOD SANACIONOG INVESTIRANJA	125
	5.1. Osnivanje kreatora turističke politike	127-128
	5.2. Zakonske, planske i administrativne mjere turističke politike	129-135
	5.3. Mjere kreditno-monetarne i fiskalne politike u turizmu	137-139
	5.4. Osnivanje i integracije preduzeća u turizmu	141-142
	5.5. Promocija turističke ponude i pokazatelji turističkog razvoja	143-145
VI	PERIOD STAGNACIJE INVESTIRANJA	147
	6.1. Osnivanje kreatora turističke politike	149-150
	6.2. Zakonske, planske i administrativne mjere turističke politike	151-157
	6.3. Mjere kreditno-monetarne i fiskalne politike u turizmu	159-159
	6.4. Osnivanje i integracije preduzeća u turizmu	161-162
	6.5. Promocija turističke ponude i pokazatelji turističkog razvoja	163-166
VII	PERIOD PRIVATIZACIONOG INVESTIRANJA	167
	7.1. Osnivanje kreatora turističke politike	169-171
	7.2. Zakonske, planske i administrativne mjere turističke politike	173-182
	7.3. Mjere kreditno-monetarne i fiskalne politike u turizmu	183-184
	7.4. Osnivanje i integracije preduzeća u turizmu	185-186
	7.5. Promocija turističke ponude i pokazatelji turističkog razvoja	187-189
VIII	PERIOD LIBERALIZACIJE INVESTIRANJA	191
	8.1. Osnivanje kreatora turističke politike	193-196
	8.2. Zakonske, planske i administrativne mjere turističke politike	197-207
	8.3. Mjere kreditno-monetarne i fiskalne politike u turizmu	209-211
	8.4. Osnivanje i integracije preduzeća u turizmu	213-214
	8.5. Promocija turističke ponude i pokazatelji turističkog razvoja	215-217
	ZAKLJUČAK	219-219
	SUMMARY	221-221
	LITERATURA	223-236
	SPISAK GRAFIKA I SLIKA	237-238
	AUTOR BIO	239-240

UVOD

Publikacija predstavlja osnovni udžbenik za polaganje predmeta Turistička politika i razvoj na akademskom studijskom programu Turizam, Fakulteta za turizam i hotelijerstvo u Kotoru. Sadržaj je fokusiran na rasvjetljavanje turističke politike kao veoma mlade naučne discipline, i njenog uticaja na razvoj turizma. U izradi knjige korišćeno je više naučnih metoda istraživanja, posebno metode dedukcije i indukcije, analize i sinteze, kao i dijalektički i istorijski metodi naučnog istraživanja. Podaci o razvoju turizma obrađivani su matematičko-statističkim metodama, kako bi imali naučnu fundiranost.

Knjiga je fokusirana na detaljnu analizu suštine turističke politike, pri čemu je poseban istraživački fokus bio na rasvjetljavanju suštine: definicija turističke politike; ciljeva turističke politike, kreatora turističke politike, vrsta turističke politike; i mjera i aktivnosti turističke politike. U publikaciji su inkorporirani brojni primjeri konkretnih mjera i aktivnosti opšte i specifične turističke politike, u Crnoj Gori kao turističkoj destinaciji. Prikazani su i dostignuti nivoi razvoja turizma po investicionim periodima, kao i brojni interni i eksterni faktori koji su bitno uticali na razvoj sektora turizma u Crnoj Gori.

Univerzitetski udžbenik predstavlja veoma koristan izvor informacija: kreatorima turističke politike u procesu kreiranja mjera i aktivnosti opšte i specifične turističke politike; menadžerima u sektoru turizma na svim nivoima upravljanja; zaposlenicima u nevladinom sektoru u domenu turizma; zaposlenicima u djelatnostima čije poslovne aktivnosti zavise od sektora turizma; i sve druge koji žele saznati kako turistička politika utiče na razvoj turizma i lokalne zajednice.

I
TURISTIČKA POLITIKA

1.1. POJAM I DEFINICIJE TURISTIČKE POLITIKE

Politika može biti definisana kao sredstvo za postizanje ciljeva u određenoj oblasti društvenih odnosa. U periodu prije nove ere, politika je bila fokusirana na postizanje ciljeva gradova-država Grčke (Tansey, 2000). Od nastanka, politika se razvijala po dubini i širini, u zavisnosti o ljudskih potreba. Danas postoji više različitih vrsta politika, kao što su ekonomska politika, socijalna politika, kulturna politika, zdravstvena politika, urbana politika, politika obrazovanja i druge posebne vrste politika (Akron, Demir, Díez-Esteban, & García-Gómez, 2020; Butcher, 2020; Fedeli, Lenzi, Briata, & Pedrazzini, 2020; Golding, 2016; Lak, Gheitasi, & Timothy, 2019; Vilar-Rodriguez & Pons-Pons, 2019; Vucetic, 2009b; A. Vučetić, 1999b, 2001, 2002, 2004, 2010b, 2011, 2012b; A. Š. Vučetić, 2017, 2018d; A. Š. Vučetić, Ateljević, Pivac, & Kovačević-Pejaković, 2017).

Turistička politika je jedna od najmlađih posebnih vrsta politika. U masovnoj upotrebi je od druge polovine XX vijeka. Brojni faktori utiču na njen rast i razvoj, pri čemu ih možemo podijeliti na (A. Š. Vučetić, 2020b, 2020c, 2020f, 2020h, 2021a, 2021b, 2021c):

a) EKONOMSKE FAKTORE

- **Želje političkih vlasti** da: maksimiziraju ekonomske prihode od razvoja turizma; kreiraju disperziju razvojnog rizika turističkog proizvoda primjenom koncepta održivog ekonomskog razvoja turističkih podproizvoda; uz pomoć turizma kreiraju balansirani regionalni ekonomski razvoj; turističke destinacije dizajniraju atraktivnijim za investiciona ulaganja; ostvare bolji platni bilans kroz razvoj inostranog turizma; dostignu veći nivo zaposlenosti i smanje nivo siromaštva u turističkim destinacijama; i povećaju nivo efikasnosti korišćenja prirodnih i društvenih resursa u turističkim destinacijama;
- **Želje preduzetnika i menadžera privatnih preduzeća i organizacija u turizmu** da: maksimiziraju profit od poslovnih aktivnosti u turizmu; poboljšaju opšte i specifične uslove poslovanja za svoja preduzeća i organizacija u sektoru turizma; i smanje broj i intenzitet uticaja ekonomskih barijera za osnivanje privatnih preduzeća i organizacija u turističkoj destinaciji;

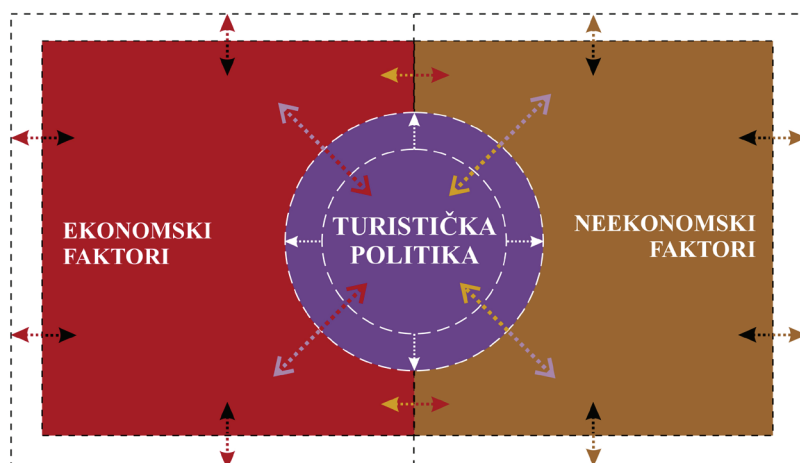
- **Želje menadžera javnih preduzeća, organizacija, ustanova i institucija** da: obezbijede što veća finansijska sredstva za svoje poslovne aktivnosti; povećaju mogućnosti promjene postojećih radnih mjesta sa novim radnim mjestima, koja imaju više ekonomskih benefita; i imaju veću sigurnost u planiranju karijernog razvoja i životnog standarda;
- **Želje zaposlenika u nevladinim organizacijama** da obezbijede finansijsku pomoć i grantove od domaćih i međunarodnih fondacija, organizacija i institucija za nevladine aktivnosti u sektoru turizma;
- **Želje posjetilaca** da: dobiju odgovarajući kvantum i kvalitet usluga i proizvoda za plaćeni novac (vrijednost za novac) u turističkim destinacijama; i imaju pravnu zaštitu svojih ekonomskih interesa u emitivnim i receptivnim turističkim destinacijama; i
- **Želje ostalih učesnika u sektoru turizma** da maksimiziraju ekonomske benefite: avio-kompanija; bankarskih preduzeća; telekomunikacionih kompanija; transportnih organizacija; medijskih organizacija; obrazovnih organizacija, ustanova i institucija; sindikalnih organizacija; rezidenata; i drugih učesnika u sektoru turizma.

b) NEEKONOMSKE FAKTORE

- **Želje političkih vlasti** da: kreiraju pozitivniji imidž turističkih destinacija u očima domaće i strane javnosti; imaju stabilnu socijalnu i političku interakciju sa stanovništvom u turističkim destinacijama; izgrade socijalni i politički konsenzus u procesu donošenja odluka sa svim učesnicima u kreiranju proizvoda turističke destinacije; i motivišu sve učesnike u kreiranju proizvoda turističke destinacije da prihvate koncept održivog razvoja turizma;
- **Želje preduzetnika i menadžera privatnih preduzeća i organizacija u turizmu** da: kreiraju pozitivniji imidž o svojim uslugama i proizvodima u očima postojećih i potencijalnih potrošača i poslovnih partnera; i dobiju neekonomsku podršku u procesima transformacije u zelene preduzetnike, i zelena privatna preduzeća i organizacije u turizmu, kroz efektivnu i efikasnu primjenu ekološkog, socijalnog, kulturnog i koncepta održivosti zaštite potrošača;
- **Želje menadžera javnih preduzeća, organizacija, ustanova i institucija** da: poboljšaju socijalni status u lokalnim zajednicama turističkih destinacija; dostignu napredniji nivo interkulture komunikacije između posjetilaca, ostalih zaposlenika i lokalnog stanovništva u turističkim destinacijama; i kreiraju imidž zelenih, sigurnih i multikulturalnih turističkih destinacija;

- **Želje zaposlenika u nevladinim organizacijama** da: zaštite prirodne vrijednosti turističkih destinacija; unaprede socijalne i kulturne odnose između lokalnog stanovništva i posjetilaca u turističkim destinacijama; kreiraju pozitivan imidž o nevladinim aktivnostima u turističkim destinacijama; budu aktivni posmatrači i uzbunjivači u domenu održivog razvoja turizma; i dokažu sebi i drugima da mogu biti korisni članovi zajednica turističkih destinacija;
- **Želje posjetilaca** da: povećaju njihove fizičke i duhovne benefite od putovanja u turističke destinacije; prenose i prihvataju pozitivne navike na i od lokalnog stanovništva u turističkim destinacijama; da njihove žalbe i mišljenja mogu biti prepoznate i poštovane u turističkim destinacijama; i mogu uspješno zadovoljavati zdravstvene, rekreativne, kulturne i ostale potrebe u turističkim destinacijama; i
- **Želje ostalih učesnika u sektoru turizma** da maksimiziraju neekonomske benefite: avio-kompanija; bankarskih preduzeća; telekomunikacionih kompanija; transportnih organizacija; medijskih organizacija; obrazovnih organizacija, ustanova i institucija; sindikalnih organizacija; rezidenata; i drugih učesnika u sektoru turizma.

Grafik 1: Faktori koji utiču na rast i razvoj turističke politike

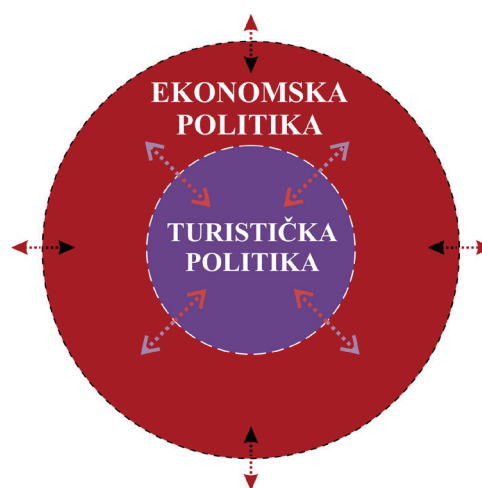
Izvor: (A. Š. Vučetić, 2020b, 2020c, 2020h, 2021a, 2021b, 2021c)

Postoje dvije dinamične oblasti, tj. grupe faktora koji utiču na rast i razvoj turističke politike. U početnim decenijama razvoja turističke politike, postojala je ekstremna dominacija uticaja ekonomskih faktora na turističku politiku. U kasnijim decenijama razvoja turističke politike, značaj uticaja neekonomskih faktora je rastao progresivno, prije svega zbog negativnih efekata razvoja turizma na ekološke, socijalne i kulturne dimenzije proizvoda turističkih destinacija. Ekonomski faktori su značajno uticali na

rast i razvoj neekonomskih faktora i suprotno. Stimulisanje rasta broja hotela u turističkim destinacijama je ekonomski faktor, koji simulira rast zdravstvenih i pravnih usluga u turističkim destinacijama kao neekonomskih faktora uticaja na rast i razvoj turističke politike. Stimulisanje rasta broja uredbi u oblasti zaštite životne sredine je neekonomski faktor, koji stimulira rast broja taksi za devastatore životne sredine u turističkim destinacijama kao ekonomski faktor uticaja na rast i razvoj turističke politike. Simultano, ekonomski i neekonomski faktori utiču na rast i razvoj turističke politike.

Prije nego što je turistička politika izdvojena kao posebna vrsta politike, bila je dio ekonomske politike. Prve mjere i aktivnosti turističke politike bile su mjere i aktivnosti ekonomske politike. Početna korelacija bila je visoka i pozitivna, tj. sa rastom ekonomske politike rasla je i turistička politika, i suprotno. Grafički se taj odnos može prikazati na sledeći način:

Grafik 2: Početna korelacija između ekonomske i turističke politike

Izvor: (A. Š. Vučetić, 2020b, 2020c, 2020h)

Razvoj turističke politike generisao je rast broja turistički dominantnih mjera i aktivnosti turističke politike (npr: promocija destinacija zdravstvenog turizma, kao aktivnost specifične turističke politike), međutim, ekonomski dominantne mjere i aktivnosti turističke politike su i dalje najvažnije za razvoj turističkih destinacija (npr: beneficirane kamatne stope na kredite za izgradnju hotela sa 4* i 5*, kao mjera opšte turističke politike). Glavni instrumenti ekonomske politike koji generišu mjere i aktivnosti opšte i specifične turističke politike su (A. Š. Vučetić, 2021c):

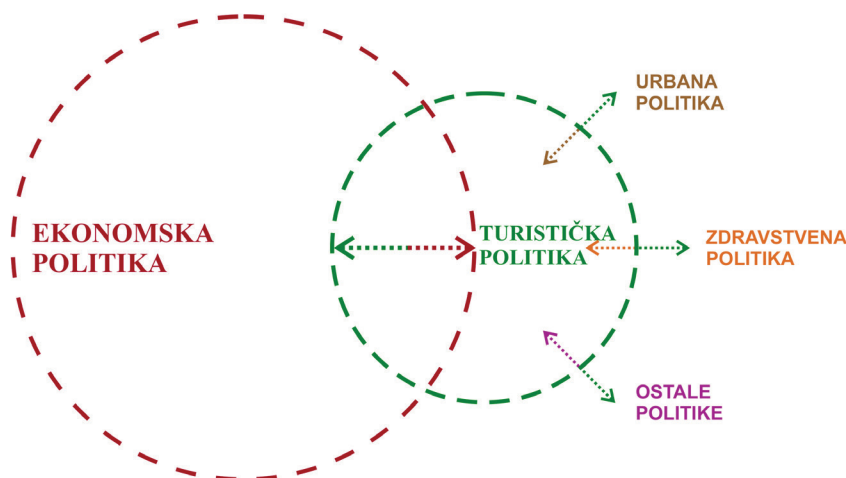
- **Instrumenti fiskalne politike** [od kojih su najvažniji → **porezi** (porez na dodatu vrijednost; porez na dobit; porez na lične dohodke; porez na nekretnine; akcize na naftne derivate, alkohol i cigarete; i druge vrste poreza), **takse** (ad-

ministrativne; carinske; katastarske; sudske; komunalne; ekološke; i druge vrste taksi), **doprinosi** (za: izgradnju putne infrastrukture; izgradnju vodovodne i kanalizacione mreže; elektrifikaciju naselja; i druge vrste doprinosa), **naknade** (za: unapređenje i zaštitu životne sredine; korišćenje gradskog građevinskog zemljišta; korišćenje prirodnih resursa; i druge vrste naknada) i **carine** (uvozne; izvozne; tranzitne i druge vrste carina)];

- **Instrumenti kreditno-monetarne politike** [od kojih su najvažniji → **emisija novca** (primarna emisija/emisija novca centralne banke; i sekundarna emisija/emisija novca poslovnih banaka), **politika deviznog kursa** (fiksna i fluktuirajuća; stimulatívna i destimulatívna; i druge vrste politika deviznog kursa) i **beneficirane kamate na kredite** (sa i bez grejs perioda; i sa kratkim i dugim rokom vraćanja kredita)]; i
- **Instrumenti direktne kontrole** [od kojih su najvažniji → **kontrola državnih koncesija** (izgradnja, rekonstrukcija, održavanje i korišćenje puteva; izgradnja, rekonstrukcija i korišćenje objekata vazdušnog saobraćaja; korišćenje ljekovitih peloida i mineralnih ljekovitih voda; i druge vrste koncesija) i **privatizacija javnih preduzeća, organizacija i ustanova** (transformacija državne imovine u privatnu: prodajom akcija; besplatnom podjelom akcija; i drugim oblicima privatizacije)].

Turistička politika se danas formira pod uticajem ekonomske i neekonomskih posebnih vrsta politika, pri čemu turistička politika povratno utiče na njihov rast i razvoj. Simultani uticaj navedenih politika grafički se može predstaviti na sledeći način:

Grafik 3: Korelacije turističke i ostalih posebnih vrsta politika

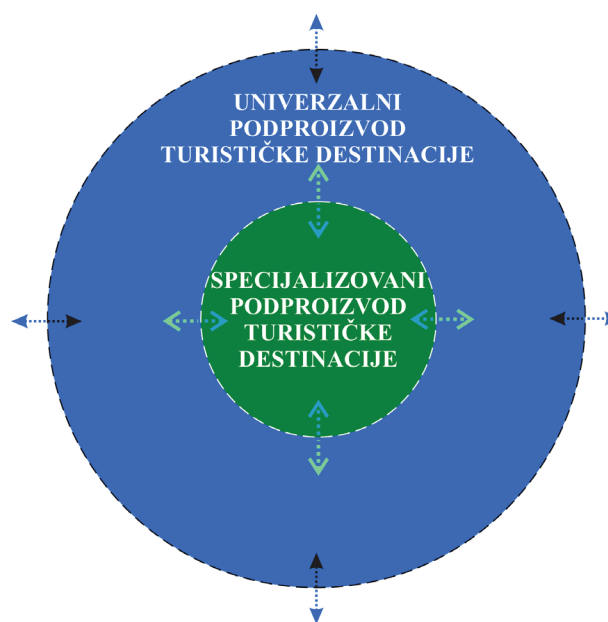

Izvor: (A. Š. Vučetić, 2021a, 2021b, 2021c)

Rast i razvoj turističke politike realizuje se pod dominantnim uticajem mjera i aktivnosti ekonomske politike, ali i ostalih posebnih vrsta politika. U budućnosti će uticaj posebnih vrsta politika na rast i razvoj turističke politike rasti brže nego do sada i suprotno. Prostorno planiranje utiče na rast i razvoj turističke politike kroz zoniranje prostora u turističkim destinacijama, ali i planovi turističkog uređenja prostora utiču na rast i razvoj prostornog planiranja agrokulturnih i rekreativnih zona. Rast standarda primarne zdravstvene zaštite utiče na rast i razvoj zdravstvenih standarda u zdravstvenim hotelima, ali i zdravstveni standardi u zdravstvenim hotelima (wellness hotelima, banjskim hotelima i medicinskim hotelima) utiču na rast i razvoj standarda primarne zdravstvene zaštite.

Termin turistička politika je povezan sa istoimenom novom naučnom disciplinom, koja je u masovnijoj upotrebi u visokom obrazovanju od početka XXI vijeka. Turistička politika je u direktnoj vezi sa proizvodom turističke destinacije, tj. totalnim turističkim proizvodom. Proizvod turističke destinacije sastoji se od univerzalnog podproizvoda turističke destinacije i specijalizovanog podproizvoda turističke destinacije. Grafički se to može prikazati na sledeći način:

Grafik 4: Homogeni proizvod turističke destinacije

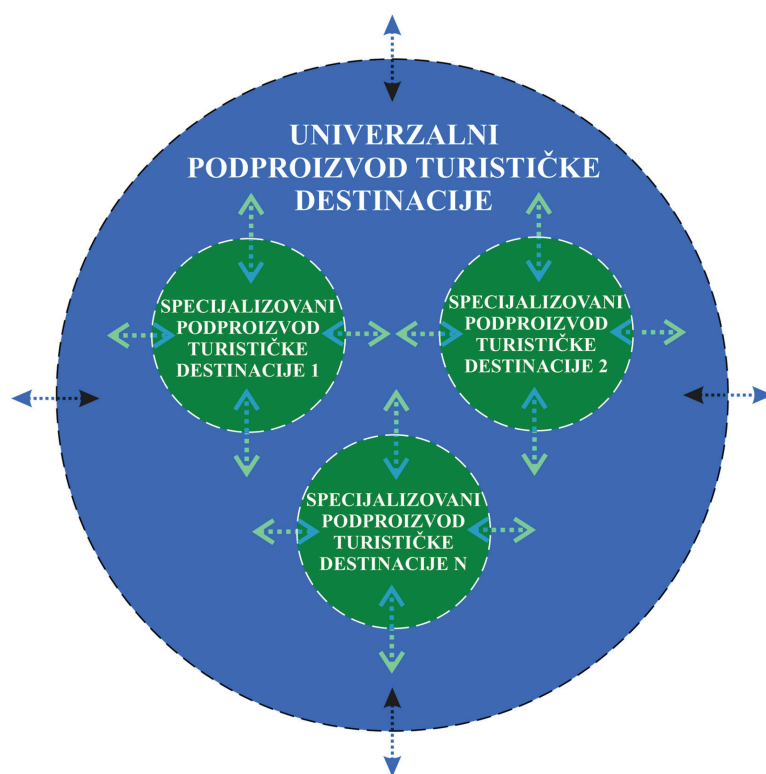

Izvor: (A. Š. Vučetić, 2020b, 2020c, 2020h, 2021a, 2021b, 2021c)

Kvantitativni odnos između univerzalnog i specijalizovanog podproizvoda turističke destinacije varira u zavisnosti od karakteristika konkretne turističke destinacije, faze u životnom ciklusu turističke destinacije i ostalih faktora (npr: strategija

razvoja turističke destinacije). Homogeni proizvod turističke destinacije je prikaz mogućeg kvantitativnog odnosa podproizvoda totalnog turističkog proizvoda, sa homogenim cjelinama podproizvoda. U realnim okolnostima, specijalizovani podproizvod turističke destinacije može biti veći ili manji od univerzalnog podproizvoda turističke destinacije. Takođe njihova korelacija može biti slaba, srednje-jaka i jaka korelacija, pri čemu ona može biti negativna (kada univerzalni podproizvod turističke destinacije raste, specijalizovani podproizvod turističke destinacije se smanjuje) ili pozitivna (kada univerzalni podproizvod turističke destinacije raste, i specijalizovani podproizvod turističke destinacije raste). Cjeline univerzalnog i specijalizovanog podproizvoda turističke destinacije ne moraju biti homogene, i tada se radi o nehomogenom proizvodu turističke destinacije, koji se grafički može prikazati na sledeći način:

Grafik 5: Nehomogeni proizvod turističke destinacije

Izvor: (A. Š. Vučetić, 2020b, 2020c, 2020h, 2021a, 2021b, 2021c)

Osim totalnog turističkog proizvoda, tj. proizvoda turističke destinacije, definicije turističke politike trebale bi uzeti u obzir kreatore turističke politike, ciljeve turističke politike i mjere (instrumente) i aktivnosti turističke politike. Postoji više definicija turističke politike i sve one imaju nešto zajedničko, ali i specifično.

Sa rastom ekonomskog značaja industrije putovanja i turizma, na ekonomskim, geografskim i drugim turizmu srodnim fakultetima i departmanima, razvijali su se i prvi studijski programi u oblasti turizma i ugostiteljstva. Uporedo sa prethodnim procesima, razvijale su se i brojne naučne discipline (Pivac & Blešić, 2019; Pivac & Dragin & Dragičević & Vasiljević, 2016). Posebno naučne discipline specifične za oblast turizma i ugostiteljstva, u zavisnosti od dostignutog stepena specijalizacije različitih vrsta preduzeća i organizacija u industriji putovanja i turizma, i potreba turističke tražnje. Osnivanjem organa državne uprave zaduženih za stimulisanje razvoja sektora turizma, rasla je potreba njenih zaposlenika za ovladavanjem specifičnim znanjima i vještinama, neophodnim za efektivno i efikasno upravljanje razvojem turizma. Naročito, jer je neplanski pristup razvoju turizma, generisao sve veći broj negativnih razvojnih posledica u većini turističkih destinacija. Sledstveno prethodnom, postojao je niz faktora koji su inicirali razvoj naučne misli o turističkoj politici, a kasnije i razvoj turističke politike kao naučne discipline.

Radišić, F., je definisao turističku politiku na sledeći način: „**Turistička politika je zaseban dio ekonomske politike, koja istražuje, analizira i objašnjava ciljeve razvoja turizma, kao kompleksa djelatnosti vezanih za putovanje i rekreaciju turista, i mjere koje donose i provode kreatori i realizatori turističke politike**” (Radišić, 1986). Autor je istakao pripadnost turističke politike ekonomskoj politici, ali i njenu specifičnost. Ukazao je na njenu fokusiranost na ciljeve razvoja turizma, mjere koje formulišu kreatori turističke politike, kao i realizatore mjera turističke politike.

Uskoković, B., je definisao turističku politiku na sledeći način: „**Turistička politika (ili, u osnovi, politika razvoja turizma) je dio ekonomske politike kojom se svjesno, primjenom stimulativnih sredstava (instrumenata) i mjera, usmjeravaju aktivnosti društva i pojedinačnih subjekata radi realizacije kratkoročnih, srednjoročnih i/ili dugoročnih razvojnih ciljeva u predmetnoj oblasti. Još jasnije rečeno, turistička politika se definiše kao svjesna aktivnost društva usmjerena na utvrđivanju ciljeva i sredstava/mjera radi ostvarivanja ekonomskih i ostalih funkcija turizma u jednom području**” (Uskoković, 2000). U odnosu na prethodnog autora, Uskoković dodaje da je turistička politika u osnovi razvojna politika, koja koristi stimulativna sredstva i mjere radi ostvarivanja kratkoročnih, srednjoročnih i dugoročnih razvojnih ciljeva, tj. ekonomskih i drugih funkcija turizma na određenom području.

Unković, S. i Zečević, B., su definisali turističku politiku na sledeći način: „**Turistička politika je svjesno usmjerena na postavljanje ciljeva i utvrđivanje sredstava kojima će se aktivirati sve društvene i ekonomske funkcije turizma**” (Unković & Zečević, 2009). U odnosu na prethodne autore, Unković i Zečević dodaju značaj razvoja društvenih funkcija turizma (zdravstvene, rekreativne, kulturne i druge društvene funkcije turizma).

Goeldner, C. i Ritchie, B., su definisali turističku politiku na sledeći način: „**Turistička politika se može definisati kao set propisa, pravila, uputstava, direktiva i razvojnih/promotivnih ciljeva i strategija koje pružaju okvir unutar kojeg kolektivne i pojedinačne odluke direktno utiču na dugoročni turistički razvoj turizma i dnevne aktivnosti unutar destinacije**” (Edgell, Allen, & Swanson, 2008). U odnosu na prethodne autore, Goeldner i Ritchie ukazuju na kompleksnost mjera turističke politike, ali i neophodnost razlikovanja ciljeva i strategija pojedinačnih i kolektivnih kreatora turističke politike za razvoj turizma u destinaciji.

Vučetić, A. Š., je definisao turističku politiku na sledeći način: „**Turistička politika kao specifični dio ekonomske i drugih turizmu srodnih politika je sredstvo sa kojim lokalni, regionalni, nacionalni i nadnacionalni kreatori turističke politike ostvaruju usvojene ciljeve razvoja turizma, implementacijom seta mjera i aktivnosti koje stimulišu zdrav rast i razvoj podproizvoda turističkih destinacija i totalnih turističkih proizvoda destinacija**“ (A. Š. Vučetić, 2018d, 2020f, 2020h, 2021c). U ovoj definiciji fokus je na kreatorima turističke politike, koji mogu biti na lokalnom, regionalnom, nacionalnom i nadnacionalnom nivou. Turistička politika nije samo specifični dio ekonomske, već i drugih turizmu srodnih politika, kao što su urbana, zdravstvena i druge turizmu srodne politike. Ciljevi razvoja turizma trebaju biti usvojeni, tj. trebaju biti prihvaćeni od političkih institucija na lokalnom (npr: Opštinskog parlamenta lokalne uprave Herceg Novi), regionalnom (npr: Regionalnog parlamenta Sarajevskog kantona), nacionalnom (npr: Nacionalnog parlamenta Hrvatske) i nadnacionalnom nivou (npr: Parlamenta Evropske Unije). Fokus je na setu različitih mjera (kao što su zakonske i podzakonske mjere turističke politike) i aktivnosti (kao što je promotivna aktivnost turističkih organizacija na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou), koje koriste kreatori turističke politike radi realizacije usvojenih ciljeva razvoja turizma. Mjere i aktivnosti turističke politike trebaju djelovati stimulatивно, tj. ubrzati zdrav rast i razvoj podproizvoda turističke destinacije (koji mogu biti univerzalni i specijalizovani) i turističkih destinacija u cjelini [koje mogu biti na mezo- (npr: opština Kotor), mikro- (npr: Boka Kotorska), makro- (npr: Crna Gora) i mega nivou (npr: Evropska Unija)].

U praksi, na globalnom nivou, ne postoji univerzalna i opšteprihvaćena definicija turističke politike. Svaka od definicija koje su prethodno citirane, uključujući i one definicije koje u ovoj knjizi nisu navedene, na specifičan način pomažu u rasvjetljavanju suštine turističke politike.

Neki autori konstatuju da turistička politika destinacije treba obuhvatiti: funkcionisanje turističke destinacije kao sistema; konsenzuse o turističkoj politici; jasno definisanu viziju turističke destinacije; razvoj i praćenje performansi turističke destinacije; praćenje performansi konkurentnosti turističke destinacije; tržišno po-

zicioniranje turističke destinacije; razvojnu politiku; i analizu efektivnosti turističke politike (Fu, Ridderstaat, & Jia, 2020; Liu, Cheng, & OuYang, 2019; Omerzel, 2011). Xue i Kerstetter su zaključili da turistička politika treba definisati: ko će je oblikovati i implementirati; ko će imati koristi od razvoja turizma i u kojim proporcijama; i da li će razvoj turizma doprinijeti održivom razvoju zajednice (Xue & Kerstetter, 2017).

1.2. CILJEVI TURISTIČKE POLITIKE

Jedan od ciljeva turističke politike može biti stabilizacija postojećeg broja dolazaka posjetilaca u turističku destinaciju, pri čemu se to može postići: povećanjem konkurentnosti turističke destinacije; održivim razvojem turizma; razvojem zapošljavanja i fleksibilnog tržišta rada; regionalnim razvojem; razvojem preduzetničkih aktivnosti; i promocijom turističke destinacije (Costa, Panyik, & Buhalis, 2014). Ciljevi turističke politike su brojni i ostvaruju se uz pomoć instrumenata turističke politike (Cajai-ba-Santana, Faury, & Ramadan, 2020; Costa et al., 2014; Nižić, 2014; Tisdell, 2013).

Turistička politika je fokusirana na realizaciju usvojenih ciljeva razvoja turizma u destinaciji, zbog čega ciljevi turističke politike trebaju biti kompatibilni sa planskim, odnosno stratejskim ciljevima razvoja turističke destinacije. Ona utiče na formulisanje i usvajanje stratejskih ciljeva razvoja turizma, ali je dominantno fokusirana na njihovu realizaciju. Kreatori turističke politike formulišu ciljeve turističke politike, i optimizuju setove mjera i aktivnosti za njihovu uspješnu realizaciju.

Nacionalna turistička administracija Sjedinjenih Američkih Država definisala je sledeće ciljeve razvoja turizma, koji su istovremeno i ciljevi turističke politike (Gee, Makens, & Choy, 1997):

a) Domaći ciljevi i zadaci

- Nacionalna kohezija i smisao za nacionalni identitet;
- Javno razumijevanje nacionalnih institucija i političke odgovornosti građana;
- Javno zdravlje i blagostanje;
- Uravnotežen ekonomski rast/preraspodjela nacionalnog dohodka;
- Javno poštovanje prirodnog okruženja;
- Očuvanje regionalnih i manjinskih tradicija; i

- Zaštita prava pojedinca na slobodno vrijeme za rekreacione i turističke aktivnosti, kao pitanje kvaliteta života.

b) Međunarodni ciljevi i zadaci

- Povećanje zarada izvozom;
- Ekonomski razvoj kroz strane investicije u turistička preduzeća i kreiranje novih poslovnih aktivnosti;
- Povećanje nacionalnih prihoda i prihoda od poreza;
- Povećanje infrastrukture za potrebe stranih posjetilaca i potrebe zajednice;
- Razvijanje bliskijih odnosa sa građanima, koji žive u inostranstvu kao iseljenici;
- Povoljnije strano javno mišljenje i veće razumijevanje nacije, nacionalnih, socijalnih i kulturnih dostignuća i doprinosa svjetskoj zajednici;
- Očuvanje nacionalnog kulturnog blaga;
- Jačanje diplomatskih odnosa sa drugim nacijama; i
- Promovisanje međunarodnog razumijevanja i doprinosa miru.

Tipični turistički ciljevi, koji se preklapaju sa ciljevima turističke politike su (Wahab & Pigram, 1997):

Ekonomski ciljevi → puna zaposlenost; regionalni ekonomski razvoj; i poboljšanje međunarodnog platnog bilansa;

Sociokulturni ciljevi → rast obazovanja stanovništva; izbjegavanje aktivnosti koje potkopavaju socio-kulturne vrijednosti i resurse države, ili se negativno reflektuju na njene tradicije i/ili životni stil; i maksimiziranje šansi za potpunije uživanje u putovanjima i rekreaciji stranih posjetilaca i rezidenata;

Ekološki ciljevi → razumna upotreba prirodnih resursa; izbjegavanje svih mogućih uzročnika zagađivanja; upotreba novih i obnovljivih izvora energije; očuvanje fizičke okoline kroz striktnu primjenu koncepta prihvatnih kapaciteta i čišćenje čvrstog otpada; očuvanje nacionalnog blaga i urbana revitalizacija; i zaštita prirodnog okruženja;

Tržišni ciljevi → olakšavanje graničnih procedura, poboljšanje turističkog imidža destinacije na emitivnim tržištima; unapređenje mogućnosti za širenje tržišta za nacionalne turističke proizvode; i

Vladini operativni ciljevi → maksimiziranje harmonije svih vladinih aktivnosti koje podržavaju turizam i rekreaciju; podržavanje potreba edukacije svih kreatora politike u turizmu; kreiranje pravnih propisa za neophodne turističke aktivnosti; regulisanje različitih turističkih akcija na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou; povećanje turističke svijesti javnosti; ohrabrivanje privatnog sektora u povećanju svoje aktivnosti u turističkom razvoju kroz različite inicijative; ustanovljavanje granica turističkog razvoja; i povećanje interne i eksterne bezbjednosti u turističkim operacijama.

Ioannides, D i Debbage, K. G. sve ciljeve turističke politike grupišu u četiri kategorije (Ioannides & Debbage, 1998):

Ekonomske ciljeve;

Socijalne ciljeve;

Ekološke ciljeve; i

Kulturne ciljeve.

U procesu kreiranja i usvajanja ciljeva razvoja turizma, potrebno je uvažavati (Jovičić, Jovičić, & Ivanović, 2005):

Hijerarhije ciljeva (utvrđivanje hijerarhije prioriteta ciljeva, u kojoj je uobičajeno da ekonomski ciljevi imaju prioritet u odnosu na socijalne i ekološke ciljeve);

Kompatibilnost ciljeva (kompatibilnost ciljeva na različitim nivoima, npr: između ciljeva na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou); i

Operacionalizaciju ciljeva (da između postavljenih ciljeva postoji što je moguće manja konfliktnost i isključivost, te da su realno ostvarivi).

U odnosu na vrstu turističke politike, cilj turističke politike može biti (Unković & Zečević, 2009):

Cilj opšte turističke politike → realizovanje zajedničkih interesa svih faktora u turizmu, sa stanovišta želja da se formira adekvatna kompleksna turistička ponuda i stimuliše inostrana i domaća tražnja, odnosno, da se što više iskoristi turistička ponuda u datoj zemlji i da se na toj osnovi uspješno realizuju ekonomske i društvene funkcije turizma, u okviru društveno-ekonomskog razvoja određene zemlji; i

Cilj posebne turističke politike → da se unaprede određeni pojedinačni domeni, odnosno faktori turizma, i po pravilu treba da bude usklađen sa opštom turističkom politikom.

Ciljeve turističke politike u destinaciji možemo podijeliti prema (A. Š. Vučetić, 2018d, 2020f, 2020h, 2021c):

- **Ekonomskom obuhvatu** → na ekonomske i neekonomske ciljeve turističke politike;
- **Mogućnosti njihove realizacije** → na realno ostvarive i neostvarive ciljeve turističke politike;
- **Nacionalnom obuhvatu** → na nacionalne i nadnacionalne ciljeve turističke politike;
- **Nivou harmonizovanosti interesa svih učesnika u turističkoj destinaciji** → na nisko harmonizovane, srednje-visoko harmonizovane i visoko harmonizovane ciljeve turističke politike;
- **Nivou prioriteta ciljeva** → na primarne i sekundarne ciljeve turističke politike;
- **Održivosti** → na održive i neodržive ciljeve turističke politike;
- **Nivou inkorporiranosti učesnika u kreiranju ciljeva turističke politike** → na centralizovane i decentralizovane ciljeve turističke politike;
- **Poštovanju potreba posjetilaca** → na efektivne i neefektivne ciljeve turističke politike;
- **Prostornom obuhvatu** → na unutrašnje i spoljašnje ciljeve turističke politike;
- **Sezonalnosti** → na turističke ciljeve predsezone, glavne sezone i postsezone;
- **Strukovnom obuhvatu** → na ciljeve turističke politike - hotelskih preduzeća, organizacija turističkog posredovanja i drugih strukovnih preduzeća i organizacija;

- **Veličini turističke destinacije** → na ciljeve turističke politike mezo-, mikro-, makro- i mega-destinacija;
- **Vremenskom obuhvatu** → na kratkoročne i dugoročne ciljeve turističke politike;
- **Vrsti instrumenata turističke politike** → na ciljeve mjera i aktivnosti turističke politike;
- **Vrstama selektivnog turizma** → na ciljeve turističke politike – kulturnog turizma, ekoturizma, avanturističkog turizma i ciljeve turističke politike drugih posebnih vrsta selektivnog turizma;
- **Vrstama ostalih specifičnih vrsta turizma** → na ciljeve turističke politike – primorskog turizma, jezerskog turizma, i drugih specifičnih vrsta turizma; i
- **Vrsti turističke politike** → na ciljeve opšte i specifične turističke politike.

Ekonomski ciljevi turističke politike izražavaju se u ekonomskim kategorijama, kao što su – rast turističkog prometa, rast deviznog priliva, ili rast broja hotela sa 4* i 5*. Neekonomski ciljevi turističke politike izražavaju se u ekološkim, socijalnim, kulturnim i drugim društvenim kategorijama, kao što su: zaštita prirodnog okruženja, poboljšanje sistema primarne zdravstvene zaštite, očuvanje kulturnog identiteta lokalnog stanovništva, ili povećanje stepena zadovoljstva posjetilaca u turističkoj destinaciji. Realno ostvarivi ciljevi turističke politike su oni za koje postoje svi preduslovi da budu realizovani (npr: povećanje turističkog prometa u Crnoj Gori), dok su realno neostvarivi ciljevi turističke politike oni za koje ne postoje svi preduslovi da budu realizovani (npr: pozicioniranje Crne Gore u deset top receptivnih turističkih destinacija na globalnom turističkom tržištu – korišćenjem kriterijuma broja dolazaka međunarodnih turista).

Nacionalni ciljevi turističke politike usmjereni su na nacionalna turistička tržišta, kao što je turističko tržište Sjedinjenih Američkih Država, dok su nadnacionalni ciljevi turističke politike usmjereni na nadnacionalna turistička tržišta, kao što je turističko tržište Evropske Unije. Prema nivou harmonizovanosti interesa svih učesnika u kreiranju proizvoda turističke destinacije, ciljevi turističke politike mogu biti nisko harmonizovani (koji izražavaju nizak nivo saglasnosti svih učesnika u kreiranju proizvoda turističke destinacije – npr: povećanje investicija u ponudu crnog turizma), srednje-visoko harmonizovane (koji izražavaju srednje-visok nivo saglasnosti svih učesnika u kreiranju proizvoda turističke destinacije – npr: povećanje broja wellness hotela) i visoko harmonizovane ciljeve turističke politike (koji izražavaju visok nivo saglasnosti svih učesnika u kreiranju proizvoda turističke destinacije – npr: povećanje nivoa zaposlenosti lokalnog stanovništva).

Primarni ciljevi turističke politike imaju najveći prioritet u realizaciji (npr: povećanje prihoda od turizma po stanovniku destinacije), dok sekundarni ciljevi turističke politike imaju niži nivo prioriteta u realizaciji (npr: podizanje nivoa poslovne kulture zaposlenih u sektoru turizma). Održivi ciljevi turističke politike su oni koji podrazumijevaju uvažavanje koncepta održivog razvoja u turizmu (koji uvažavaju ekološku, ekonomsku, kulturnu, socijalnu i održivost zaštite potrošača), a neodrživi ciljevi turističke politike su oni koji ne uvažavaju koncept održivog razvoja u turizmu (koji uopšte ne uvažavaju dimenzije održivosti, ili ih uvažavaju djelimično i pro forme).

Centralizovani ciljevi turističke politike imaju nizak nivo integrisanja ciljeva turističke politike na različitim nivoima (npr: koje formulišu samo kreatori turističke politike u okviru nacionalnih institucija) i decentralizovane ciljeve turističke politike koji imaju visok nivo integrisanja ciljeva turističke politike na različitim nivoima (npr: koje zajednički formulištu kreatori turističke politike u okviru nacionalnih institucija, menadžeri u sektoru turizma i zaposlenici nevladinih organizacija u domenu turizma). Efektivni ciljevi turističke politike su usklađeni sa potrebama turističke tražnje i lokalnog stanovništva (npr: ako su ciljevi turističke politike na Crnogorskom primorju usklađeni sa potrebama tražnje u zdravstvenom turizmu i potrebama lokalnog stanovništva Herceg Novog, Kotor, Budve i Ulcinja), dok su neefektivni ciljevi turističke politike neusklađeni sa potrebama turističke tražnje i lokalnog stanovništva (npr: ako ciljevi turističke politike u sjevernoj regiji Crne Gore nisu usklađeni sa potrebama tražnje u ekoturizmu i avanturističkom turizmu, i potrebama lokalnog stanovništva Kolašina, Žabljaka i Pljevalja).

Unutrašnji ciljevi turističke politike fokusirani su na receptivne turističke destinacije, kao što je Crna Gora, dok su spoljašnji ciljevi turističke politike fokusirani na emitivne turističke destinacije, kao što je Francuska. Prema sezonalnosti ciljevi se dijele na ciljeve turističke politike predsezone (npr: privlačenje turističke tražnje treće dobi u periodu mart-maj), glavne ljetnje ili zimske sezone (npr: ostvarivanje što većeg obima turističkog prometa u kupališnom turizmu u periodu jun-avgust, i sportskom turizmu u periodu decembar-februar) i postsezone (npr: povećanje turističkog prometa u kockarskom turizmu u periodu septembar-novembar).

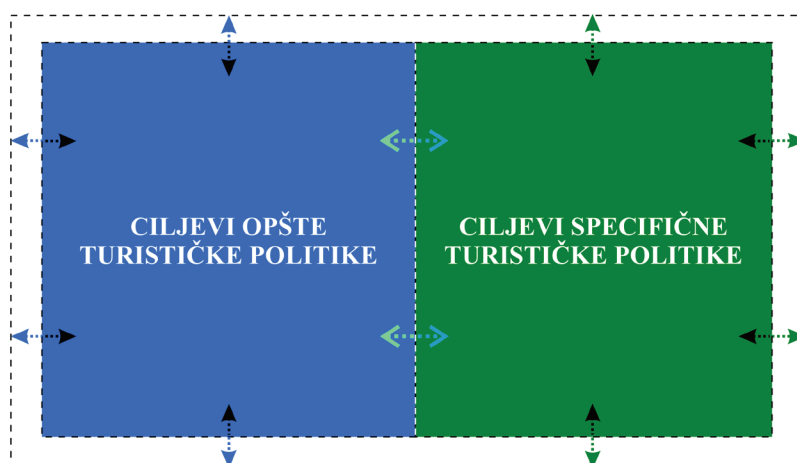
Prema strukovnom obuhvatu ciljevi turističke politike fokusirani su na posebne struke/djelatnosti u sektoru turizma, kao što su ciljevi: turističke politike za hotelska preduzeća (npr: stimulisanje rasta wellness hotela), putničke agencije (npr: stimulisanje rasta specijalizovanih putničkih agencija) i druga strukovna preduzeća i organizacije (npr: stimulisanje rasta luka za jahting turizam). Ciljevi turističke politike mogu biti na: mezo nivou - ciljevi turističke politike na nivou lokalnih uprava (npr: stimulisanje razvoja ponude avanturističkog turizma u zaleđu Herceg Novog); mikro nivou - ciljevi turističke politike na nivou regija ili zajednica opština (npr: stimulisanje razvoja kruzing turizma u regiji Boke Kotorske); makro nivou - ciljevi turističke politike na nacionalnom nivou (npr:

stimulisanje razvoja ekoturizma u Crnoj Gori); i mega nivou - ciljevi turističke politike na nivou zajednica država (npr: stimulisanje razvoja kulturnog turizma u Evropskoj Uniji).

Uobičajeno je, da se kratkoročni ciljevi turističke politike kreiraju za period od 1 godine, srednjoročni za period od 2 do 4 godine, dok se dugoročni ciljevi kreiraju za period od pet i više godina. S obzirom, na kontinuelni rast nivoa: dinamike promjena na globalnom turističkom tržištu; intenziteta konkurentske borbe na globalnom turističkom tržištu; i dinamike razvoja globalnog turističkog tržišta; u budućnosti treba očekivati smanjenje vremenskog perioda definisanja kratkoročnih, srednjoročnih i drugoročnih ciljeva turističke politike. Ciljevi mjera turističke politike usmjereni su na mjere kao instrument turističke politike (npr: stimulisanje razvoja preduzetništva u turističkoj destinaciji kreditima Investicionog razvojnog fonda Crne Gore, koji imaju beneficirane kamate, grejs period i vrijeme otplate kredita duže od 10 godina). Ciljevi aktivnosti turističke politike usmjereni na aktivnosti kao instrument turističke politike (npr: stimulisanje rasta broja promotivnih aktivnosti Nacionalne turističke organizacije Crne Gore na turističkom tržištu Evropske Unije).

Prema vrsti selektivnog turizma, mogu biti ciljevi turističke politike kulturnog turizma (npr: stimulisanje razvoja materijalnog kulturnog turizma), ekoturizma (npr: stimulisanje razvoja glatkog ekoturizma), avanturističkog turizma (npr: stimulisanje razvoja tvrdog avanturističkog turizma) i ciljevi turističke politike za druge vrste selektivnog turizma (npr: stimulisanje razvoja turizma gastronomskih ruta). Prema ostalim vrstama specifičnih oblika turizma mogu biti ciljevi turističke politike primorskog turizma (npr: stimulisanje razvoja naturizma) i drugih specifičnih vrsta turizma (npr: stimulisanje razvoja jezerskog turizma). Ciljevi opšte turističke politike usmjereni su na ukupan razvoj turizma u destinaciji (npr: ravnomjerniji regionalni razvoj turizma u destinaciji), dok su ciljevi specifične turističke politike usmjereni na razvoj specifičnih segmenata turističke ponude destinacije (npr: stimulisanje razvoja poslovnog turizma u centralnoj regiji Crne Gore).

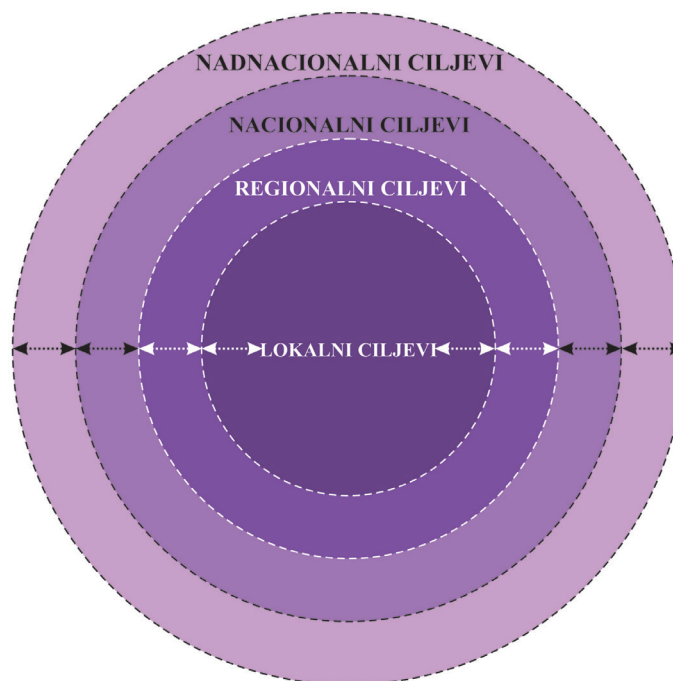
Grafik 6: Ukupni ciljevi turističke politike

Izvor: (A. Š. Vučetić, 2020b, 2020c, 2020h, 2021a, 2021b, 2021c)

Turistička politika je fokusirana na realizaciju ciljeva opšte i specifične turističke politike, u okviru kojih se mogu uklopiti sve ostale vrste ciljeva turističke politike. Na prethodnom grafiku, prikazano je idealno stanje, u kome je isti kvantum ciljeva opšte i specifične turističke politike. U realnim uslovima, taj odnos može biti većinski u korist ciljeva opšte ili ciljeva specifične turističke politike. Broj ukupnih ciljeva turističke politike se povećava ili smanjuje u zavisnosti od potreba: političkih vlasti; kreatora turističke politike; turističke tražnje, preduzeća u turizmu; konkurencije; i drugih faktora. Ciljevi turističke politike rastu i razvijaju se, pri čemu njihov rast i razvoj može biti zdrav (izražen u povećanju broja ciljeva turističke politike i pozitivnim promjenama u njihovoj strukturi) ili nezdrav (izražen u padu broja ciljeva turističke politike i negativnim promjenama u njihovoj strukturi). U početku razvoja turističke politike u Crnoj Gori, glavni ciljevi turističke politike bili su stimulisanje rast i razvoj socijalnog turizma i rast broja zaposlenih u ugostiteljstvu i turizmu. Nakon sedam decenija, glavni ciljevi opšte turističke politike su stimulisanje razvoja selektivne turističke ponude i preduzetništva. U početnoj fazi razvoja turističke politike, evidentiran je izraziti nesklad u odnosu između ciljeva opšte i ciljeva specifične turističke politike, u korist broja ciljeva opšte turističke politike. U narednim periodima, ekstremna razlika se smanjivala, tako da je od početka XXI vijeka evidentiran brži rast broja ciljeva specifične u odnosu na rast broja ciljeva opšte turističke politike u Crnoj Gori.

Grafik 7: Harmonizacija ciljeva turističke politike

Izvor: (A. Š. Vučetić, 2020b, 2020c, 2020h, 2021a, 2021b, 2021c)

Harmonizacija ciljeva turističke politike odnosi se na harmonizaciju ciljeva turističke politike na lokalnom, regionalnom, nacionalnom i nadnacionalnom nivou. Koji će biti nivo harmonizovanosti ciljeva turističke politike u konkretnoj turističkoj destinaciji dominantno zavisi od potreba:

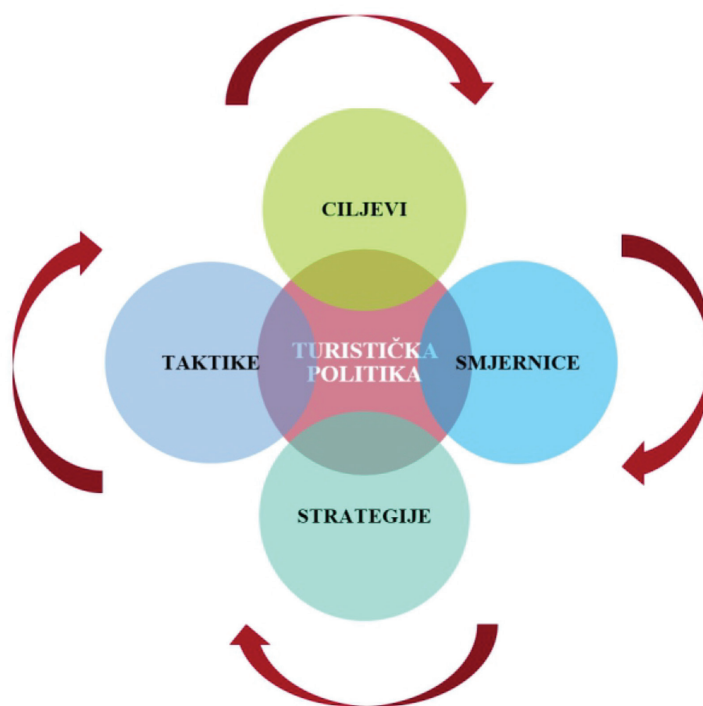
- **Političkih vlasti** (političke vlasti na svim nivoima u Crnoj Gori teže ka učla-njenju države u Evropsku Uniju, pa je izražena potreba za visokim stepenom harmonizacije nacionalnih ciljeva opšte i specifične turističke politike sa nad-nacionalnim ciljevima opšte i specifične turističke politike Evropske Unije);
- **Kreatora turističke politike** (kreatori turističke politike na nacionalnom ni-vou po pravilu nastoje ostvariti veoma visok nivo harmonizovanosti između nacionalnih, regionalnih i lokalnih ciljeva turističke politike);
- **Preduzeća u turizmu** (menadžeri preduzeća u turizmu po pravilu nastoje in-korporirati svoje razvojne ciljeve u ciljeve opšte i specifične turističke politike, što doprinosi povećanju nivou harmonizovanosti ciljeva turističke politike na različitim nivoima); i
- **Konkretnih ciljeva opšte i specifične turističke politike** (stimulisanje po-većanja prihoda od turizma ili nivoa zaštite životne sredine generisaće visok nivo harmonizovanosti ovih ciljeva turističke politike na svim nivoima, dok će razvoj lovnog ili seks turizma generisati nizak nivo harmonizovanosti ovih ciljeva turističke politike u Crnoj Gori).

Turističke destinacije imaju različite prioritete u ciljevima turističke politike: Evropskoj Uniji je veoma važan cilj specifične turističke politike – kreiranje imidža multikulturalne turističke destinacije; Njemačkoj je veoma važan cilj specifične turističke politike – kreiranje imidža destinacije poslovnog turizma; regionu Emilia-Romagna u Italiji je veoma važan cilj specifične turističke politike – kreiranje imidža destinacije gastronomskog turizma; Amsterdamu je veoma važan cilj specifične turističke politike – kreiranje imidža destinacije seks turizma i avanturističkog turizma.

Ciljevi turističke politike su sastavni dio elemenata strategijskog menadžmenta u turizmu i veoma je važna njihova harmonizovanost. Oni su najvažniji element turističke politike i kompatibilni su sa strategijskim ciljevima razvoja turističke destina-cije. Cilj opšte turističke politike može biti - povećanje kvaliteta usluga u hotelskom sektoru Crne Gore, dok cilj specifične turističke politike može biti – povećanje broja eko-hotela sa 4* i 5*. **Smjernice turističke politike** predstavljaju kvantifikovane ci-ljeve turističke politike. Smjernica opšte turističke politike može biti – povećanje broja restorana sa 4* i 5* za 20% u planiranom vremenskom periodu (npr: u narednih 10 godina), dok smjernica specifične turističke politike može biti – povećanje broja

nacionalnih restorana sa 4* i 5* za 30% u planiranom vremenskom periodu (npr: u narednih 15 godina). **Strategije turističke politike** mogu biti opšte – kao što je strategija penetracije tržišta, ili specifične – kao što je strategija diversifikacije. **Taktike turističke politike** podrazumijevaju upotrebu posebnih znanja i vještina u borbi sa konkurentskim destinacijama, a radi lakšeg i efikasnijeg postizanja ciljeva turističke politike. One mogu biti opšte (npr: privlačenje stranih direktnih investicija u sektor turizma) ili specifične taktike turističke politike (privlačenje stranih direktnih investicija u sektor specijalizovanih hotela; smanjenje poreza na dodatnu vrijednost za specijalizovane hotele; ili subvencije države za sektor specijalizovanih hotela).

Grafik 8: Strategijski elementi turističke politike

Izvor: (A. Š. Vučetić, 2020h, 2021c)

1.3. KREATORI TURISTIČKE POLITIKE

Kreatori turističke politike se razlikuju po nazivima, poziciji u organizacionoj hijerarhiji, vrsti turističke destinacije za čije potrebe kreiraju mjere i aktivnosti turističke politike, ali i po drugim karakteristikama. Neki od kreatora turističke politike su u: Sjedinjenim Američkim Državama → Administracija Sjedinjenih Američkih Država za turizam i poslovanje (USTTA) i US Savjet za turističku politiku (TPC); Kanadi → Kanadska komisija za turizam (CTC); Kini → Kineska nacionalna turistička administracija (CNTA); Istočnoj Africi → Istočno-Afrička javna asocijacija za Keniju, Ugandu i Tanzaniju (EPA); Bugarskoj → Bugarsko ministarstvo ekonomije, energije i turizma (BMEET); Kerali u Južnoj Indiji → Turistička organizacija Kerale (KTO); Hong Kongu → Turistička komisija (TC); Republici Kazahstan → Ministarstvo turizma i sporta (MTS); Crnoj Gori → Ministarstvo održivog razvoja i turizma (MSDT) i Evropskoj Uniji → European Commission (EC) (Costa et al., 2014; Evans, 2015; García Sánchez & Siles López, 2015; Gartner, 1996; Goeldner & Ritchie, 2009; Kantarci, Uysal, & Magnini, 2015; A. Lew, Hall, & Timothy, 2008; Mayaka & Prasad, 2012; Park & Kim, 2015; Peris-Ortiz & Alvarez-Garcia, 2015; Sanz-Ibáñez & Anton Clavé, 2016; A. Vučetić & Lagiewski, 2016; A. Š. Vučetić, 2017, 2018a, 2018b, 2018c, 2018d, 2020a, 2020d, 2020e, 2020f, 2020i; A. Š. Vučetić et al., 2017; Wan & Bramwell, 2015; Wickens, Bakir, & Alvarez, 2014; Woo, Kim, & Uysal, 2015; Zhao & Timothy, 2015).

Kreatore turističke politike možemo podijeliti na kreatore turističke politike na (UNWTO, 1998):

Međunarodnom nivou – koji uključuju više od jedne države, razvoj zajedničkih turističkih proizvoda (kao što su Put svile, Majanska ruta ili Robovska ruta) i/ili zajedničke marketing aktivnosti. Neki od kreatora turističke politike na međunarodnom nivou su: Svjetska turistička organizacija Ujedinjenih nacija (UNWTO); Međunarodna avio-transportna asocijacija (IATA); regionalne međunarodne organizacije – Pacifičko-Azijska putnička asocijacija (PATA), Turistički savjet Južnog Pacifika (TCSP), Turistička organizacija Kariba (CTO), Asocijacija nacija Jugo-istočne Azije (ASEAN) i Regionalna turistička organizacija Južne Afrike (RETOSA); Svjetski savjet za putovanja i turizam (WTTC); i Međunarodna asocijacija hotela i restorana (IHRA);

Nacionalnom nivou – koji se interesuju za: nacionalnu turističku politiku, strukturno planiranje, međunarodni pristup države i glavne transportne mreže unutar države, glavne turističke atrakcije, glavne turističke programe, ustanovljavanje nacionalnih standarda, uspostavljanje standarda za razvijanje turističke edukacije i obuke, politiku investiranja, i turistički marketing i pružanje informacija o uslugama za cijelu državu;

Regionalnom nivou – koji često rade za države ili regije: regionalno turističko planiranje i strukturno planiranje, regionalne turističke programe, programe regionalnog pristupa transportnim mrežama, kreiranje standarda usluga, kreiranje regionalne politike investiranja i upravljanje regionalnim turističkim marketingom, iniciranje i koordinacija edukacije i programima obuke u turizmu na regionalnom nivou; i

Lokalnom nivou – koji su uključeni u procese planiranja za: lokalne oblasti sub-regiona, gradove, sela, rizorte, ruralne oblasti, turističke atrakcije i lokalno planiranje.

U procesu formulisanja i usvajanja mjera i aktivnosti turističke politike po Vučetić, A. Š. učestvuju institucije, preduzeća, organizacije i ustanove koje (A. Š. Vučetić, 2018d, 2020b, 2020c, 2020f, 2020h, 2021a, 2021b, 2021c):

1) Predlažu mjere i aktivnosti turističke politike:

Grafik 9: Vrste predlagača turističke politike

Izvor: Vučetić, A. Š.

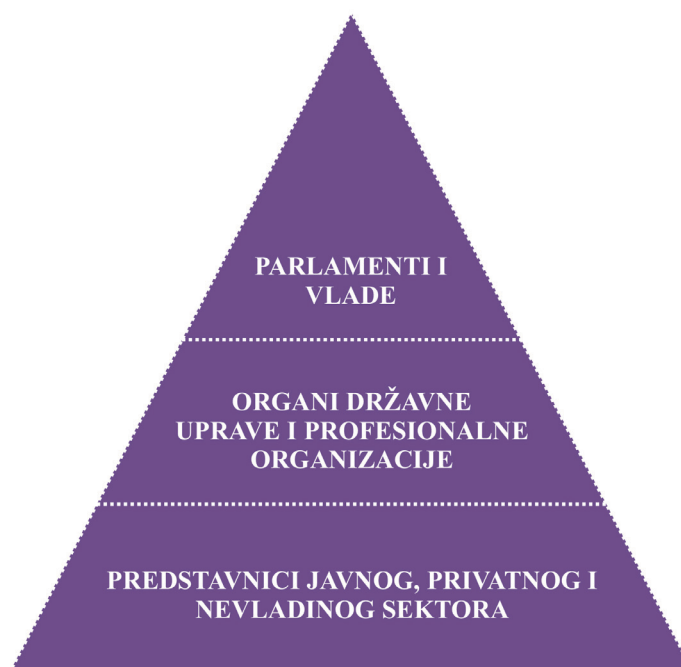
- **Predstavnici javnog sektora** na: **lokalnom nivou** [kao što su: sekretarijati lokalnih uprava (npr: Sekretarijat za turizam, ekonomski razvoj i preduzetništvo – lokalne uprave Herceg Novi), savjeti lokalnih uprava (npr: Savjet za upravljanje područjem Kotora - lokalne uprave Kotor), službe lokalnih uprava (npr: Služba komunalne policije i inspekcijaskog nadzora – lokalne uprave Herceg Novi), direkcije lokalnih uprava (npr: Direkcija za uređenje i izgradnju Kotora – lokalne uprave Kotor), odbori lokalnih parlamenata (npr: Odbor za turizam i privredni razvoj – Skupštine opštine Herceg Novi), drugi organi lokalnih uprava (npr: Kabinet predsjednika opštine Kotor – lokalne uprave Kotor, ili Uprava lokalnih javnih prihoda – lokalne uprave Herceg Novi), menadžment javnih preduzeća (npr: Javnog preduzeća Vodovod i kanalizacija – lokalne uprave Kotor, ili Javnog preduzeća Čistoća – lokalne uprave Herceg Novi), predstavnici javnih ustanova (npr: Javne ustanove Kulturni centar Nikola Đurković – lokalne uprave Kotor, ili Javne ustanove Muzeji i galerije – lokalne uprave Herceg Novi) i predstavnici drugih javnih preduzeća, organizacija i ustanova na lokalnom nivou (npr: Turističke organizacije Kotor – lokalne uprave Kotor, Javne ustanove Srednja mješovita škola Ivan Goran Kovačić iz Herceg Novog, ili Javne ustanove Muzej grada Perasta iz Kotora)]; **regionalnom nivou** [kao što su: organi uprave regionalnih parlamenata (npr: Odbor za društvene djelatnosti Parlamenta zajednice opština Crne Gore iz Podgorice); menadžment regionalnih javnih preduzeća (npr: Javnog preduzeća Morsko dobro iz Budve); predstavnici regionalnih javnih organizacija (npr: Regionalne turističke organizacije za Bjelasicu i Komove iz Kolašina); i predstavnici drugih regionalnih javnih preduzeća, organizacija i ustanova (npr: Regionalne razvojne agencije za Bjelasicu, Komove i Prokletije iz Berana, ili Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika iz Kotora)]; **nacionalnom nivou** [kao što su: radna tijela Parlamenta Crne Gore (npr: Zakonodavni odbor, Odbor za turizam, poljoprivredu, ekologiju i prostorno planiranje i Odbor za evropske integracije), organi uprave Vlade Crne Gore (npr: Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Ministarstvo prosvjete, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturnih dobara i Uprava za inspekcijske poslove) i druga nacionalna javna preduzeća, organizacije i ustanove (npr: Nacionalna turistička organizacija Crne Gore, Javno preduzeće Nacionalni parkovi Crne Gore, Javna ustanova Narodni muzej Crne Gore, Privredna komora Crne Gore, ili Univerzitet Crne Gore)]; i **nadnacionalnom nivou** [kao što su radna tijela Parlamenta Evropske Unije (npr: Savjet Evrope ili Evropska komisija)];
- **Predstavnici privatnog sektora** na: **lokalnom nivou** (kao što je menadžment: hotela Park iz Herceg Novog, turističke agencije Talas-M d.m.c. iz Budve, Pomorskog muzeja Porto Montenegro iz Tivata, Kotorske suvenirnice iz Kotora, ili galerije Most iz Podgorice), **regionalnom nivou** (kao

što je menadžment hotela Iberostar Hotels & Resorts iz Budve, ili turističke agencije Gorbis Travel iz Herceg Novog), **nacionalnom nivou** (kao što je menadžment Montenegro Stars Hotel Group, ili turističke agencije Adria d.m.c. iz Budve) i **nadnacionalnom nivou** (kao što je menadžment hotela Hilton, Best Western Premier – Hotel Montenegro, ili Ramada iz Podgorice); i

- **Predstavnici nevladinog sektora** na: **lokalnom nivou** (npr: predstavnici NVO Centar za razvoj turizma iz Igala), **regionalnom nivou** (npr: predstavnici NVO Plavi Crne Gore iz Herceg Novog), **nacionalnom nivou** (npr: predstavnici NVO Crnogorsko turističko udruženje iz Budve) i **nadnacionalnom nivou** (npr: predstavnici Svjetske turističke organizacije Ujedinjenih Nacija iz Madrida, Svjetskog savjeta za putovanja i turizam iz Londona, ili Evropske komisije za putovanja iz Brisela).

2) Kreiraju mjere i aktivnosti turističke politike:

Grafik 10: Kreatori turističke politike

Izvor: (A. Š. Vučetić, 2020h, 2021c)

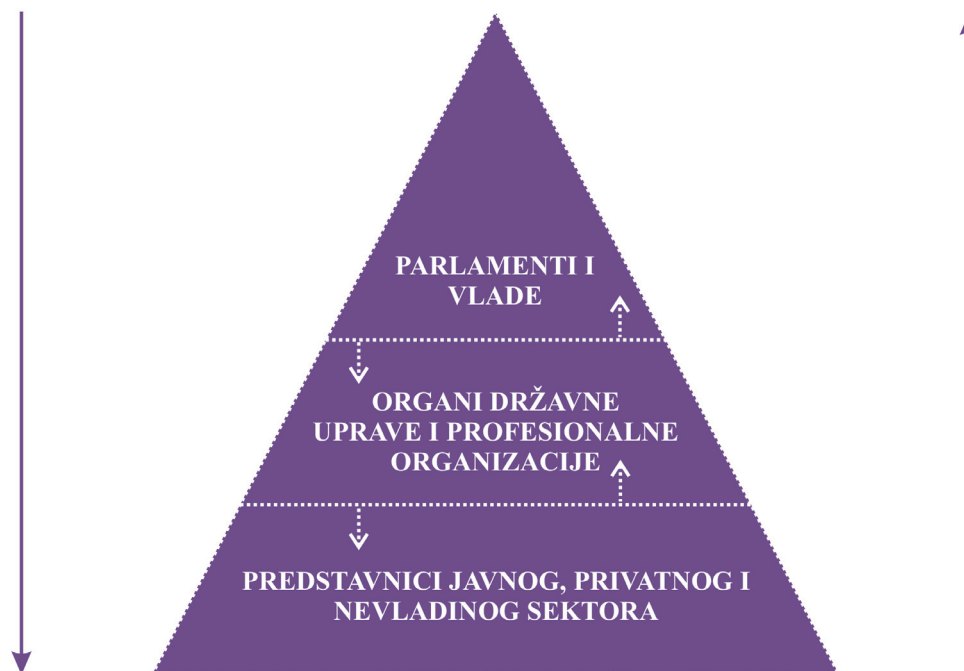
- **Parlamenti i vlade** → kao javne institucije i najvažniji kreatori turističke politike. Parlament je zakonodavno administrativno tijelo i može biti na nad-

nacionalnom (npr: Evropski parlament), nacionalnom (npr: Parlament Italije), regionalnom (npr: Parlament kantona Sarajevo) i lokalnom nivou (npr: Parlament opštine Kotor). Parlamenti su sastavljeni od predstavnika političkih partija i grupa građana, a vlade se formiraju na osnovu Zakona o javnim administracijama na nadnacionalnom (npr: Administrativno pravo Evropske Unije), nacionalnom (npr: Administrativno pravo Italije), regionalnom (npr: Upravni zakon kantona Sarajevo) i lokalnom nivou (npr: Zakon o lokalnoj samoupravi Crne Gore). U svojim organizacionim strukturama parlamenti imaju brojne odbore, koji mogu kreirati mjere i aktivnosti turističke politike. Vlada je grupa ljudi koje bira parlament i koja vlada organizovanim zajednicama na nadnacionalnom (npr: Savjet Evrope), nacionalnom (npr: Vlada Italije), regionalnom (npr: Vlada kantona Sarajevo) i lokalnom nivou (npr: lokalna uprava opštine Kotor). Vlade se sastoje od resornih ministarstava, u okviru kojih se kreiraju konkretne mjere i aktivnosti različitih vrsta politika, uključujući i turističku politiku.

▪ **Organi državne uprave i profesionalne organizacije** → koje se formiraju na osnovu administrativnih zakona i zakona o lokalnoj samoupravi mogu biti na nadnacionalnom (npr: Komitet ministara Evropske Unije), nacionalnom (npr: Ministarstvo održivog razvoja i turizma Crne Gore), regionalne (npr: Ministarstvo turizma, trgovine i zaštite životne sredine Hercegovačko-Neretvanskog kantona) i lokalnom nivou (npr: Sekretarijat za turizam i preduzetništvo – lokalne uprave Tivat). Profesionalne organizacije u oblasti turizma mogu biti na nadnacionalnom (npr: Asocijacija turističkih vodiča evropske federacije), nacionalnom (npr: Privredna komora Crne Gore), regionalnom (npr: Privredna komora kantona Sarajevo) i lokalnom nivou (npr: Privredna komora opštine Beograd).

▪ **Predstavnici javnog, privatnog i nevladinog sektora** → pri čemu predstavnici javnog sektora mogu biti na nadnacionalnom (npr: Evropska komisija), nacionalnom (npr: Nacionalna turistička organizacija Crne Gore), regionalnom (npr: Regionalna turistička organizacija zapadne Srbije), i lokalnom nivou (npr: Turistička organizacija Budve). Predstavnici privatnog sektora mogu biti na nadnacionalnom (npr: Evropska asocijacija banja), nacionalnom (npr: Crnogorska turistička asocijacija), regionalnom (npr: Regionalna turistička asocijacija Grande Prairie), i lokalnom nivou (npr: Udruženje hotelijera Budva). Predstavnici nevladinog, tj. neprofitnog sektora mogu biti na nadnacionalnom (npr: Svjetska turistička organizacija Ujedinjenih Nacija), nacionalnom (npr: Zeleni Crne Gore), regionalnom (npr: Plavi Crne Gore) i lokalnom nivou (npr: Asocijacija nevladinih organizacija Herceg Novi).

Grafik 11: Proces predlaganja mjera i aktivnosti turističke politike

Izvor: (A. Š. Vučetić, 2020h, 2021c)

Predlaganje mjera i aktivnosti turističke politike može biti unaprijed (aktivnosti odozdo-nagore) i unazad (aktivnosti odozgo-nadolje). Aktivnosti unaprijed mogu biti predlaganje nekih mjera i aktivnosti turističke politike vladama ili parlamentima. Kada kreatori turističke politike dobiju predložene mjere i aktivnosti turističke politike, oni mogu početi sa unazad aktivnostima, koje podrazumijevaju komunikaciju radnih tijela parlamenata i vlada sa organima državne uprave, profesionalnim organizacijama, i predstavnicima javnog, privatnog i nevladinog sektora. Rezultat ove komunikacije mogu biti nove (npr: novi zakon – Zakon o skijalištima) i stare modificovane mjere i aktivnosti turističke politike (npr: amandmanske izmjene i dopune Zakona o turizmu), koje vlade prosleđuju parlamentima na usvajanje.

3) Usvajaju mjere i aktivnosti turističke politike:

Proces usvajanja mjera i aktivnosti turističke politike je sličan kao i kod predlaganja zakonskih, planskih, administrativnih, kreditno-monetarnih i fiskalnih mjera i aktivnosti turističke politike. Razlika je u domenu predlagača mjera i aktivnosti turističke politike (odbori skupština i vlada) i administrativnim tijelima koja ih usvajaju:

- **Parlamenti** – opština, regionalnih zajednica opština (pokrajina ili kantona), samostalnih država, federalnih država i nadnacionalnih zajednica država; i
- **Vlade** – pokrajina ili kantona, samostalnih država, federalnih država i nadnacionalnih zajednica država.

1.4. VRSTE TURISTIČKE POLITIKE

Postoji više podjela turističke politike. Radišić, F., dijeli turističku politiku na (Radišić, 1986):

- **Temeljnu turističku politiku** – kojom se utvrđuju osnove, okviri i opšti uslovi postojanja i djelovanja subjekata u turizmu, i koja predstavlja sintezu mjera i akcija, koje se preduzimaju radi ostvarivanja ciljeva cjelokupnog turističkog razvoja; i
- **Dopunsku turističku politiku** – kojom se detaljno regulišu specifičnosti turističke djelatnosti, i koja predstavlja sintezu mjera i akcija koje se preduzimaju radi ostvarivanja ciljeva razvoja pojedinih vrsta turizma (npr: primorskog, planinskog i nautičkog turizma).

Drugi autori dijele turističku politiku na (Dickinson & Lumsdon, 2010; Hitrec & Hendija, 2008; Ružičić, 2005; Unković & Zečević, 2009):

- **Opštu turističku politiku** – koja je dio opšte ekonomske politike, kojom se kreiraju opšti uslovi poslovanja subjekata u sektoru turizma, i koja bi trebala biti usklađena sa drugim vrstama politika kao što su socijalna politika, kulturna politika, urbana politika, zdravstvena politika i druge politike; i
- **Posebnu turističku politiku** – koja se vodi u okviru pojedinih činilaca, tj. faktora turizma, zbog čega se često naziva specifičnom turističkom politikom.

Najčešća podjela turističke politike je prema tipu turističke destinacije kojoj je namijenjena. Po tom kriterijumu turistička politika se može podijeliti na (Almeida Garcia, 2014; Andergassen, Candela, & Figini, 2013; Ayikoru, 2015; Beech & Chadwick, 2008; Boniface & Cooper, 2009; Burns & Novelli, 2007; Coles & Hall, 2008; Costa et al., 2014; De Montis, Ledda, Ganciu, Serra, & De Montis, 2015; Edgell

et al., 2008; Hai-Ling, Liang-Qiang, & Yong-Peng, 2011; Hall, 2008; Ivars i Baidal, Rodríguez Sánchez, & Vera Rebollo, 2013; Kamble & Bouchon, 2014; Lee, 2016; Nicula, Spânu, & Neagu, 2013; Ottenbacher & Harrington, 2013; Peris-Ortiz & Alvarez-Garcia, 2015; Philander, 2012; Pike & Page, 2014; Ranjan Debata, Sree, Patnaik, & Sankar Mahapatra, 2013; Tisdell, 2013; UNWTO, 2014; Weaver & Lawton, 2010; Xing-Zhu & Qun, 2014; Yu, 2011):

- **Lokalnu turističku politiku;**
- **Regionalnu turističku politiku;**
- **Nacionalnu turističku politiku; i**
- **Nadnacionalnu turističku politiku.**

U XXI vijeku turistička politika se veoma često dijeli prema posebnim vrstama selektivnog turizma, na čiji razvoj je fokusirana. S tog aspekta, možemo podijeliti turističku politiku na (Ateljevic & Doorne, 2004; Buultjens & Gale, 2013; Cano & Mysyk, 2004; Carlsen & Charters, 2006; De Esteban Curiel, Antonovica, & Idoeta, 2012; Devine, Boyle, & Boyd, 2011; Diedrich, 2010; Donohoe, 2011; Edgell et al., 2008; Everett & Slocum, 2013; Fennell, 2015; Flanigan, Blackstock, & Hunter, 2014; Getz, 2008; Getz & Page, 2016; Hall, 2008; Hjalager & Richards, 2002; Jansen-Verbeke, Priestley, & Russo, 2008; Kennelly & Toohey, 2014; Kuo & Chiu, 2006; A. A. Lew, Hall, & Williams, 2014; Mair, 2005; Mill, 2008; Poitras & Getz, 2006; Radnic, Gracan, & Fister, 2009; Raj, 2013; Raj & Griffin, 2015; G. Richards, 2001; Greg Richards, 2005; Ritchie & Campiranon, 2015; Shaw & Williams, 2004; Stokes, 2006; Swarbrooke, Beard, Leckie, & Pomfret, 2003; TRAM, 2006; UNWTO, 2001a, 2001b, 2005a, 2005b, 2006, 2013; Vatter, 2014; A. Vučetić, 2010a; Weiler & Black, 2015; Whitford & Ruhanen, 2010):

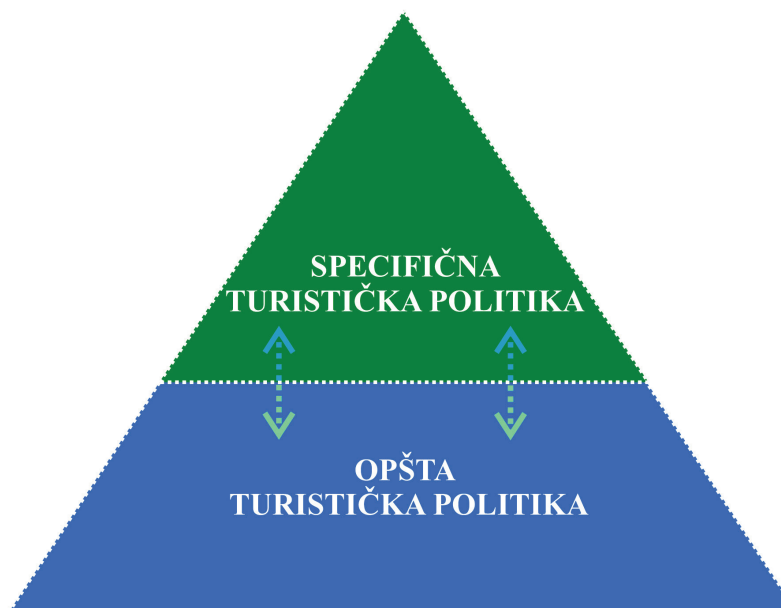
- **Turističku politiku zdravstvenog turizma;**
- **Turističku politiku nautičkog turizma;**
- **Turističku politiku sportskog turizma;**
- **Turističku politiku ekoturizma;**
- **Turističku politiku avanturističkog turizma;**
- **Turističku politiku poslovnog turizma;**

- Turističku politiku kulturnog turizma;
- Turističku politiku agroturizma;
- Turističku politiku gastronomskog turizma;
- Turističku politiku religioznog turizma;
- Turističku politiku lovnog turizma;
- Turističku politiku ribolovnog turizma;
- Turističku politiku edukacionog turizma;
- Turističku politiku šoping turizma;
- Turističku politiku kockarskog turizma;
- Turističku politiku seks turizma;
- Turističku politiku crnog turizma;
- Turističku politiku urođeničkog turizma; i
- Turističku politiku svemirskog turizma.

Po Vučetić, A. Š. osnovna podjela turističke politike može biti na opštu i specifičnu turističku politiku (A. Š. Vučetić, 2018d, 2020b, 2020c, 2020f, 2020h, 2021a, 2021b, 2021c):

- 1) „**Opšta turistička politika kao opšti dio ukupne turističke politike je sredstvo sa kojim lokalni, regionalni, nacionalni i nadnacionalni kreatori turističke politike ostvaruju usvojene opšte ciljeve razvoja turizma, implementacijom seta opštih mjera i aktivnosti, koje stimuliraju zdrav rast i razvoj univerzalnih podproizvoda turističke destinacije i univerzalnih turističkih destinacija**” (autor). Ona kreira opšte uslove poslovanja za preduzetnike, preduzeća, organizacije i ustanove u turističkoj destinaciji.

Grafik 12: Vrste turističke politike – pristup odozdo-prema gore

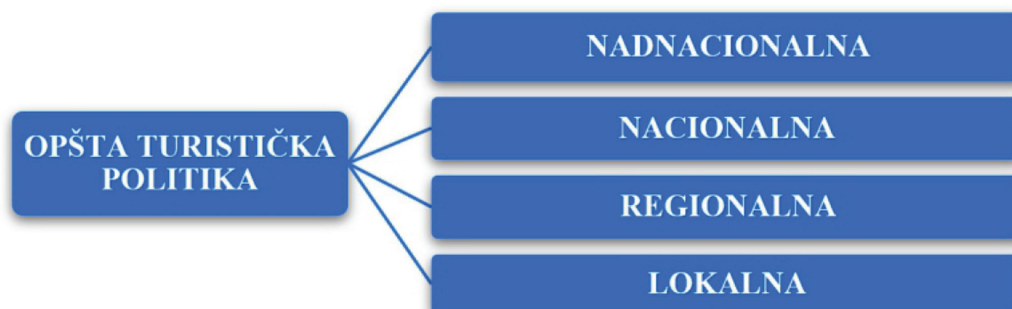

Izvor: (A. Š. Vučetić, 2020b, 2020h, 2021a, 2021c)

Pristup odozdo-prema gore, prikazuje opštu turističku politiku kao dominantnu vrstu turističke politike u destinaciji. Prioritet imaju zakonske, planske i administrativne mjere i aktivnosti opšte turističke politike, kao što su: Zakon o turizmu; Strategija razvoja ljudskih resursa u sektoru turizma Crne Gore; Uredba o zaštiti od buke u turističkim oblastima i mjestima; i promocija Crne Gore kao sigurne i miroljubive turističke destinacije.

Opšta turistička politika je fokusirana na konkurentne prednosti univerzalnih podproizvoda turističkih destinacija i univerzalnih turističkih destinacija. Sledstveno tome, opšta turistička politika se može podijeliti na (A. Š. Vučetić, 2020b, 2021a):

Grafik 13: Vrste opštih turističkih politika

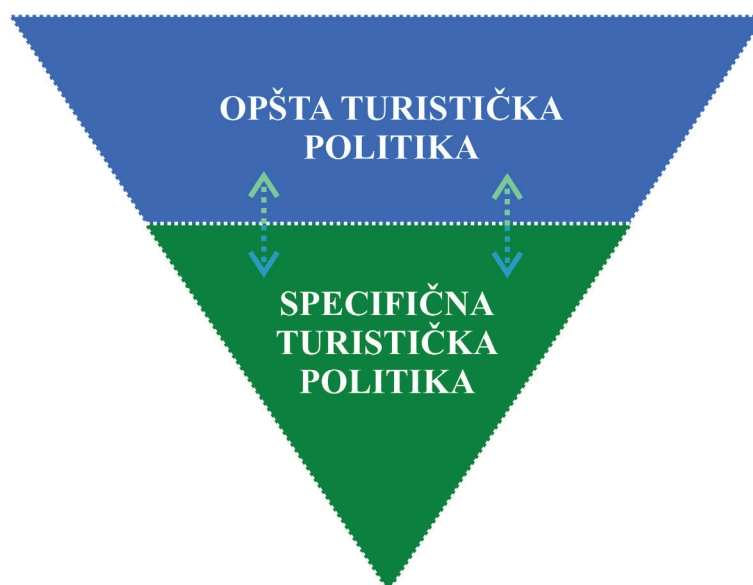

Izvor: (A. Š. Vučetić, 2020b, 2020h, 2021a, 2021c)

Opšta lokalna turistička politika (npr: lokalne uprave Herceg Novi), opšta regionalna turistička politika (npr: regije Dalmacija), opšta nacionalna turistička politika (npr: Srbije) i opšta nadnacionalna turistička politika (npr: Evropske Unije) su različite vrste opštih turističkih politika, koje su fokusirane na razvoj opštih uslova poslovanja preduzetnika, preduzeća, organizacija i ustanova u turističkim destinacijama. Konkretna mjera opšte turističke politike može biti → smanjenje poreza i doprinosa na lična primanja novozaposlenih u sektoru turizma Crne Gore, dok konkretna aktivnost opšte turističke politike može biti → povećanje kvaliteta opšte turističke promocije Crne Gore kao turističke destinacije.

2) „Specifična turistička politika kao specifični dio ukupne turističke politike je sredstvo sa kojim lokalni, regionalni, nacionalni i nadnacionalni kreatori turističke politike ostvaruju usvojene specifične ciljeve razvoja turizma, implementacijom seta specifičnih mjera i aktivnosti, koje stimulišu zdrav rast i razvoj specijalizovanih podproizvoda turističke destinacije i specijalizovanih turističkih destinacija” (autor). Ona kreira specifične uslove poslovanja za preduzetnike, preduzeća, organizacije i ustanove u turističkoj destinaciji.

Grafik 14: Vrste turističke politike – pristup odozgo-prema dolje

Izvor: (A. Š. Vučetić, 2020c, 2020h, 2021b, 2021c)

Pristup odozgo-prema dolje, prikazuje specifičnu turističku politiku kao dominantnu vrstu turističke politike u turističkoj destinaciji. Prioritet imaju zakonske, planске i administrativne mjere i aktivnosti specifične turističke politike, kao što su: Zakon

o raftingu; turistički planovi posebne namjene; Naredba o lovostaju i skraćanju lovne sezone u Crnoj Gori; i promocija Crne Gore kao destinacije ekoturizma.

Specifična turistička politika je fokusirana na konkurentske prednosti specijalizovanih podproizvoda turističkih destinacija i specijalizovanih turističkih destinacija. Sledstveno tome, specifična turistička politika se može podijeliti na (A. Š. Vučetić, 2020c, 2021b):

Grafik 15: Vrste specifičnih turističkih politika

Izvor: (A. Š. Vučetić, 2020c, 2020h, 2021b, 2021c)

Specifične turističke politike predstavljaju politike specifičnih vrsta turizma, koje su fokusirane na razvoj specifičnih uslova poslovanja preduzetnika, preduzeća, organizacija i ustanova u turističkim destinacijama. One su primarno fokusirane na razvoj posebnih vrsta selektivnog turizma (npr: razvoj podproizvoda religioznog turizma u centralnoj regiji Crne Gore; razvoj podproizvoda sportskog turizma u kantonu Sarajevo; ili razvoj podproizvoda kulturnog turizma u regiji Banja Luka). Ostale vrste politika selektivnog turizma fokusirane su na razvoj ostalih vrsta selektivnog turizma (npr: politika svemirskog turizma u Ruskoj Federaciji), a ostale vrste politika specifičnog turizma fokusirane su na razvoj ostalih specifične vrste turizma (npr: politika

jezerskog turizma u Sjedinjenim Američkim Državama).

Konkretno mjere specifične turističke politike mogu biti → smanjenje cijena za korišćenje dobara nacionalnih parkova u Hrvatskoj, ili subvencije za izgradnju eko-katuna u sjevernoj regiji Crne Gore. Konkretno aktivnosti specifične turističke politike mogu biti → uvođenje vanredne turističke inspekcije za kontrolu rada turističkih vodiča u starom gradu Dubrovniku, ili uvođenje vanredne turističke inspekcije za kontrolu poštovanja pravila plaćanja izletničke takse u starom gradu Kotoru.

1.5. MJERE I AKTIVNOSTI TURISTIČKE POLITIKE

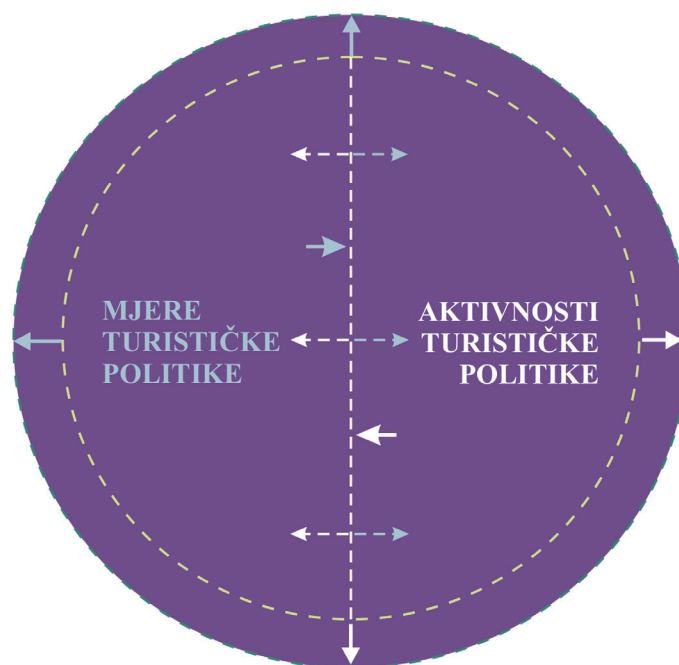
Uskoković, B., kao sredstva (mjere) turističke politike navodi (Uskoković, 2000):

- **Turističko zakonodavstvo** (legislativa na svim nivoima turističke organizacije, koja obezbjeđuje opšte normativne uslove za kvalitetan razvoj turizma);
- **Administrativne mjere** (kojima se regulišu postupci/procedure u odvijanju turističkog prometa, kao što su prelazak granice turista ili prijava boravka turista); i
- **Ekonomске stimulacije** (kojima se najuspješnije može usmjeravati turistički razvoj – kreditna podrška ili stimulatívna fiskalna politika).

Razvoj turističke politike generisao je razvoj njenih mjera i aktivnosti, po dubini i širini. Po Alfier, D., glavni pravci djelovanja turističke politike su: ekonomski položaj turističke djelatnosti; inostrani turizam; domaći turizam; zaštita prirodnog i kulturnog blaga; investicije u turizmu; privatni sektor; regulisanje statusa turističkog mjesta; inspekcijaska služba; planiranje turizma; i radna snaga i obrazovanje (Hitrec & Hendija, 2008; Ivars Baidal, 2004). Edgell, D., i grupa autora definišu turističku politiku kao set (Edgell et al., 2008):

- **Propisa;**
- **Pravila;**
- **Uputstava;**
- **Direktiva;**
- **Razvojnih/promotivnih ciljeva; i**
- **Strategija za dugoročni razvoj.**

Grafik 16: Sredstva/instrumenti turističke politike

Izvor: (A. Š. Vučetić, 2018d, 2020f, 2020h, 2021c)

Sredstva/instrumenti turističke politike se koriste za ostvarivanje ciljeva razvoja turizma, tj. ciljeva turističke politike, i po Vučetić, A. Š. možemo ih podijeliti na (A. Š. Vučetić, 2018d, 2020f, 2020h, 2021c):

1) Mjere turističke politike:

a) Zakonske mjere turističke politike, koje mogu biti:

- **Direktne** (koje direktno uređuju pravne odnose u sektoru turizma, kao što su Zakon o turizmu i Zakon o turističkim organizacijama), ili
- **Indirektne** (koje indirektno uređuju pravne odnose u sektoru turizma, kao što su Zakon o zaštiti potrošača i Zakon o zaštiti kulturnih dobara).

b) Administrativne mjere turističke politike, kao pravni akti koji mogu biti:

- **Uredbe** (podzakonski akti koje po pravilu usvajaju vlade na predlog nadležnog ministarstva, ili nekog drugog organa državne uprave → Uredba o inspekcijskoj kontroli u oblasti turizma i ugostiteljstva i Uredba o zaštiti od buke);

- **Odluke** (podzakonski akti koje mogu usvajati različiti organi državne uprave kao što su parlamenti, vlade i drugi organi državne uprave → Odluka o organizovanju Javnog preduzeća Nacionalni parkovi Crne Gore i Odluka o osnivanju Javnog preduzeća Morsko dobro Crne Gore);
- **Pravilnici** (podzakonski akti koji se koriste za razradu pojedinih propisa vlada → Pravilnik o obliku, sadržaju i načinu vođenja knjige žalbi i postupku u vezi sa prigovorima na pružene ugostiteljske usluge i Pravilnik o programu i načinu polaganja stručnog ispita za turističkog vodiča);
- **Naredbe** (podzakonski akti sa kojima se naređuje ili zabranjuje neko ponašanje u situaciji od opšteg značaja, tj. regulišu pojedinačne situacije na opšti način → Naredba o lovostaju i skraćivanju lovne sezone i Naredba o određivanju mjesta u kojima se domaćinstvima mogu davati potrošački krediti za unapređenje turizma);
- **Uputstva** (podzakonski akti kojima se određuju načini na koje organi državne uprave i imaoci javnih ovlašćenja izvršavaju odredbe zakona i drugih pravnih propisa → Uputstvo o izdavanju povremenih ribolovnih dozvola stranim državljanima za obavljanje sportskog ribolova na moru i Uputstvo o načinu sniženja kamata na kredite za trajna obrtna sredstva i investicije u osnovna sredstva);
- **Dozvole** (ostali pravni akti kojima se nekom daje saglasnost, ili odobrenje za određene aktivnosti → Izdavanje radnih dozvola za rad stranaca u sektoru turizma i Izdavanje dozvola ugostiteljskim objektima za sviranje muzičkih grupa);
- **Rješenja** (ostali pravni akti kojima se definišu raspleti, tj. ishodi neke pravne situacije → Rješenje da Fakultet za turizam i hotelijerstvo u Kotoru ispunjava uslove za početak rada i Rješenje Ministarstva pravde Republike Crne Gore o registrovanju NVO Centar za razvoj turizma iz Igala);
- **Poslovnici** (ostali pravni akti kojima se reguliše funkcionisanje organa državne uprave → Poslovnik Skupštine Crne Gore i Poslovnik Vlade Crne Gore);
- **Smjernice** (ostali pravni akti u vidu direktiva → Smjernice Vlade Narodne Republike Crne Gore u oblasti turizma i ugostiteljstva i Smjernice za pripremu srednjoročnog društvenog plana Socijalističke Republike Crne Gore za period od 1981. do 1985. godine];
- **Rezolucije** (ostali pravni akti kao pismeni zaključci, koji se usvajaju na kraju zasjedanja skupština, i u kojima se iznose mišljenja i formulišu zahtjevi učesnika skupština → Rezolucija o osnovama politike društveno-ekonomskog razvoja Socijalističke Republike Crne Gore u 1974. godini i Rezolucija o politici

ostvarivanja Društvenog plana Socijalističke Republike Crne Gore za periode od 1976. do 1980. i 1981. do 1985. godine);

- **Ugovori** (ostali pravni akti koji predstavljaju poslovne sporazume → Ugovor o turističkim uslugama i Ugovor o dugotrajnim turističkim proizvodima);
- **Kolektivni ugovori** (ostali pravni akti kojima se regulišu prava i obaveze radnika i poslodavaca → Kolektivni ugovor između Samostalnog sindikata radnika turizma i ugostiteljstva Republike Crne Gore i Udruženja turizma i ugostiteljstva Privredne komore Republike Crne Gore iz 1996. godine);
- **Socijaloni ugovori** (ostali pravni akti koji regulišu odnose između javnih institucija i javnih administrativnih organa → Socijalni ugovor o razvoju male privrede u Crnoj Gori, koji je uticao na razvoj preduzetničkih aktivnosti u sektoru turizma; i pismeni sporazumi između različitih društvenih organizacija – Društveni dogovor o izgradnji Regionalnog vodovoda i kanalizacione mreže za područje primorskih opština i opštine Cetinje i Društveni dogovor o razvoju male privrede u Socijalističkoj Republici Crnoj Gori);
- **Programi** (ostali pravni akti koji predstavljaju rasporede po kojima će se obavljati neke poslovne aktivnosti → Program za prestrukturiranje preduzeća u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti Crne Gore i Program obrazovanja za zanimanje turistički vodič); i
- **Instrukcije** (ostali pravni akti koji predstavljaju dodatnu obuku u cilju ispunjavanja uslova za dobijanje dozvola → Instrukcija za obračunavanje i plaćnje poreza na prihode ugostiteljskih i turističkih preduzeća/organizacija).

c) **Planske mjere turističke politike** predstavljaju pisana dokumenta, koja određuju smjerove planskih aktivnosti u sektoru turizma. Obično su fokusirane na prostor, ili oblast obrazovanja za potrebe sektora turizma. Planovi koji se najčešće koriste za stimulisanje razvoja turizma su:

- **Planovi turističkog razvoja;**
- **Strategijski planovi razvoja u turizmu;**
- **Urbanistički planovi turističkih područja;**
- **Petogodišnji planovi turističkog razvoja;**
- **Planovi posebne namjene;**

- Prostorni planovi država;
- Generalni urbanistički planovi;
- Planovi privatizacije;
- Planovi razvoja primarne zdravstvene zaštite;
- Planovi stimulisanja razvoja komplementarnih djelatnosti turističko-ugostiteljskoj djelatnosti (npr: poljoprivrede i zanatstva);
- Nastavni planovi i programi obrazovnih ustanova za potrebe turizma; i
- Planovi obrazovanja kadrova u turizmu.

d) **Kreditno-monetarne i fiskalne mjere turističke politike**, koje obuhvataju:

- **Mjere kreditne politike** (kao što su beneficirane kamatne stope na kredite realizovane u sektoru turizma i osnivanje investicionih razvojnih fondova);
- **Mjere monetarne politike** (kao što su retencione kvote, uvođenje konvertibilne valute u platni promet države i obaveza banaka da formiraju fond za zaštitu depozita); i
- **Mjere fiskalne politike** (kao što su smanjenje taksu i poreza za fizička i pravna lica u sektoru turizma, i smanjenje carinskih stopa za uvoz opreme u sektoru turizma).

e) **Ostale mjere turističke politike**, koje obuhvataju sve ostale mjere turističke politike koje nisu prethodno navedene:

- **Uzanse u turizmu** [trgovački običaji u turizmu, koji mogu biti opšti (obligacioni odnosi u turizmu), ili specifični (uzanse u ugostiteljstvu)]; i
- **Priručnici** (npr: Priručnik za razvoj wellness turizma u Crnoj Gori).

2) Aktivnosti turističke politike:

a) **Promotivne aktivnosti turističke politike** [promotivne aktivnosti: organa državne uprave i javnih preduzeća u turizmu (npr: Ministarstva održivog razvoja i turizma; Ministarstva kulture; Nacionalne turističke organizacije; i lokalnih turističkih organizacija u Crnoj Gori); profesionalnih udruženja u sektoru tu-

rizma; nevladinih organizacija u oblasti turizma; i drugih institucija, ustanova, preduzeća i organizacija u javnom i privatnom sektoru.); i

- b) **Ostale aktivnosti turističke politike** (kao što je: organizovanje javnih rasprava na teme iz oblasti turizma → javna rasprava o Zakonu o Morskom dobru Crne Gore i javna rasprava o Master planu razvoja turizma u Crnoj Gori do 2020. godine; organizovanje javnih rasprava o zaštiti životne sredine i zdravlja posjetilaca → javna rasprava o aktivnostima ekološke inspekcije i javna rasprava o aktivnostima zdravstveno-sanitarne inspekcije; i organizovanje javnih rasprava o kontroli kvaliteta u sektoru turizma → javna rasprava o aktivnostima turističke inspekcije i javna rasprava o aktivnostima tržišne inspekcije).

U procesu kreiranja mjera i aktivnosti turističke politike, kreatori turističke politike trebaju voditi računa da budu (A. Š. Vučetić, 2018d, 2020f, 2020h, 2021c):

- **Stimulativne** (da stimulišu rast i razvoj turističkih destinacija);
- **Proaktivne** (da budu orijentisane na budućnost);
- **Inovativne** (da uključuju nove mjere i aktivnosti);
- **Sveobuhvatne** (da utiču na što veći dio sektora turizma);
- **Balansirane** (da stimulišu ravnomjeran regionalni razvoj turizma);
- **Efektivne** (da zadovolje potrebe što većeg broja stejkholdera i posjetilaca);
- **Efikasne** (da maksimiziraju ekonomske efekte razvoja turizma);
- **Odgovorne** (da sublimiraju koncept održivog razvoja turizma);
- **Održive** (da budu realno primjenjive u dužem vremenskom periodu);
- **Razvojne** (da stimulišu razvoj sektora turizma); i
- **Konkurentne** (da stimulišu rast konkurentskih prednosti turističkih destinacija).

II PERIOD SOCIJALNOG INVESTIRANJA

2.1. OSNIVANJE KREATORA TURISTIČKE POLITIKE

Početak razvoja turizma u Crnoj Gori vezuje se za osnivanje hotela Lokanda u staroj prestonici Cetinje 1864. godine, koji je u zadnjoj deceniji XIX vijeka preimenovan u hotel Grand (Martinović, 2004; A. Vučetić & Lagiewski, 2016). Međutim, razvoj turističke politike počinje tek od 1945. godine.

Slika 1: Hotel Lokanda/Grand

Izvor: <https://rb.gy/nad2jl> (20.01.2021.)

Nakon završetka Drugog svjetskog rata, Narodna Republika Crna Gora (u daljem tekstu NRCG) je predstavljala relativno malo, ratom devastirano i ekonomski nedovoljno razvijeno područje u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji (u daljem tekstu FNRJ) (Uskoković, 1975, 2000, 2004). U prvoj deceniji obnove, fokus

političkih vlasti bio je na razvoju: industrijske i poljoprivredne djelatnosti; saobraćajne, energetske i komunalne infrastrukture; ali i turističke djelatnosti. Razvoj turističke politike bio je pod uticajem federalnih i republičkih kreatora turističke politike, dok je nakon obnavljanja nezavisnosti Crne Gore 2006. godine, bio samo pod uticajem nacionalnih kreatora turističke politike. Razvoj se realizovao u okviru socijalističke i kapitalističke Crne Gore, u okviru razvojnih faza: socijalnog investiranja (1945-1964), intenzivnog investiranja (1965-1973), selektivnog investiranja (1974-1978), sanacionog investiranja (1979-1988), stagnacije investiranja (1989-1999), privatizacionog investiranja (2000-2009) i liberalizacije investiranja (2010-2019) (Vucetic, 2009b, 2012b; A. Š. Vučetić, 2018d, 2018e, 2020b, 2020c, 2020f, 2020g, 2020h, 2021a, 2021b, 2021c).

Na predlog Ministarstva trgovine i industrije, Vlada NRCG je 1946. godine usvojila Uredbu o osnivanju **Preduzeća za turizam i hotelijerstvo NRCG**, sa sjedištem u Cetinju. Preduzeće je osnovano kao pravno lice, sa osnivačkim ulogom od 1 milion dinara i sledećim registrovanim djelatnostima (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Osnivanje hotela, ugostiteljskih radnji (kafana, bifea, poslastičarnica i drugih ugostiteljskih radnji), prenoćišta, odmarališta, kupališta i drugih organizacija u mjestima pogodnim za razvoj turizma;
- Osnivanje hotela u privrednim, saobraćajnim i administrativnim centrima;
- Uspostavljanje dobrih saobraćajnih veza između mjesta u kojima se razvijao turizam;
- Organizovanje turističkih propagandnih aktivnosti; i
- Druge poslovne aktivnosti koje utiču na razvoj turizma i hotelijerstva.

Vlada NRCG je 1947. godine osnovala **Glavnu direkciju za turizam i hotelijerstvo**, koja je imala ulogu administrativno-operativnog upravljača državnim hotelsko-ugostiteljskim preduzećima sa sledećim registrovanim djelatnostima (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Kontrola primjene odluka i uredbi Vlade NRCG i naredbi Ministarstava trgovine i industrije;
- Predlaganje Ministarstvu trgovine i industrije osnivanje novih, spajanje postojećih i obustavu rada, ili zatvaranje hotelsko-ugostiteljskih preduzeća;

- Upravljanje svim investicionim kreditima namijenjenim razvoju turizma i hotelijerstva;
- Upravljanje centralnim magacinom za snabdijevanje hotelsko-ugostiteljskih preduzeća, u Herceg Novom;
- Unapređivanje saradnje između sindikalnih i zadružnih organizacija u turizmu i hotelijerstvu sa jedne strane, i nadležnih državnih organa i ustanova sa druge strane;
- Stvaranje uslova za usavršavanje postojećih i osposobljavanje novih stručnih kadrova za turizam i hotelijerstvo;
- Postavljanje i razrješavanje rukovodilaca računovodstvene službe u hotelsko-ugostiteljskim preduzećima; i
- Obavljanje drugih poslovnih aktivnosti u skladu sa odlukom o osnivanju, Zakonom o državnim privrednim preduzećima i naredbama matičnog ministarstva.

U istoj poslovnoj godini, Vlada NRCG je na predlog Ministarstva trgovine i industrije usvojila Odluku o ukidanju Glavne direkcije za turizam i hotelijerstvo, i usvojila Uredbu o osnivanju **Uprave za turizam**, u okviru organizacione strukture matičnog ministarstva, sa sledećim registrovanim djelatnostima (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Upravljanje razvojem turizma i turističkom politikom;
- Kreiranje i realizovanje planova razvoja turizma i ugostiteljstva;
- Razvijanje inostranog turističkog prometa;
- Obezbeđenje ravnomjernog razvoja turizma i ugostiteljstva;
- Davanje smjernica razvoja turističkim i ugostiteljskim preduzećima i ustanovama;
- Koordinacija aktivnosti turističke propagande; i
- Evidencija preduzeća u oblasti turizma i ugostiteljstva.

Na predlog Ministarstva trgovine i snabdijevanja (bivše Ministarstvo trgovine i industrije), Vlada NRCG je 1949. godine transformisala upravu za turizam u **Upravu za turizam i ugostiteljstvo**. U istoj godini, Vlada NRCG je usvojila i Uredbu o osni-

vanju **Direkcije za turizam i ugostiteljstvo** sa sjedištem u Herceg Novom, i sledećim registrovanim djelatnostima (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Kontrolisanje realizacije uputstava i naredbi Uprave za turizam i ugostiteljstvo;
- Prikupljanje i obrada statističkih podataka o turizmu i ugostiteljstvu;
- Predlaganje Upravi za turizam i ugostiteljstvo preduzeća koja treba modernizovati, osnivati, ili spojiti sa drugim preduzećima;
- Učestvovanje u sastavljanju kalkulacija troškova i cijena usluga preduzeća u turizmu i ugostiteljstvu; i
- Smjenjivanje rukovodilaca računovodstva preduzeća u turizmu i ugostiteljstvu.

U istoj poslovnoj godini, na predlog istog ministarstva, Vlada NRCG je usvojila Uredbu o osnivanju **Komiteta za turizam i ugostiteljstvo**, u okviru matičnog ministarstva, sa samostalnim izvorom prihoda u Budžetu Vlade NRCG i sa sledećim registrovanim djelatnostima (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Realizovanje smjernica Vlade NRCG u oblasti turizma i ugostiteljstva;
- Kreiranje i realizovanje planova razvoja turizma i ugostiteljstva;
- Upravljanje svim turističkim i ugostiteljskim preduzećima republičkog značaja;
- Upravljanje turističkom propagandom u NRCG;
- Usvajanje propisa u turizmu i ugostiteljstvu, u okviru svojih nadležnosti;
- Organizovanje stručnog usavršavanja kadrova u turizmu i ugostiteljstvu;
- Unapređivanje razvoja turizma i ugostiteljstva; i
- Direktno upravljanje Direkcijom za turizam i ugostiteljstvo.

Vlada NRCG je 1950. godine usvojila Uredbe o ukidanju Direkcije za turizam i ugostiteljstvo i Komiteta za turizam i ugostiteljstvo. Njihove poslovne aktivnosti, Vlada NRCG je prenijela na Ministarstvo trgovine i državnih nabavki, na čiji predlog je u istoj godini osnovala **Glavnu direkciju turističkih i ugostiteljskih preduzeća**, a 1952. godine **Glavnu upravu za turizam i ugostiteljstvo**. Narodna skupština

NRCG 1954. godine usvojila je Odluku o osnivanju **Trgovinsko-ugostiteljske komore NRCG**, radi unapređenja robnog prometa, proizvodnje, i ugostiteljstva i turizma, kao i **Turistički savez Crne Gore** (u daljem tekstu TSCG), radi unapređenja turističke propagande i razvoja turizma. Izvršno Vijeće NRCG 1959. godine usvojilo je Uredbu o organizovanju Državnog sekretarijata za robni promet NRCG, u čijem sastavu je formiran **Samostalni odsjek za ugostiteljstvo i turizma**, sa sledećim registrovanim djelatnostima (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Predlaganje i kontrola izvršenja društvenih planova u oblasti ugostiteljstva i turizma;
- Analiziranje poslovanja ugostiteljstva i turizma;
- Predlaganje mjera za unapređenje razvoja ugostiteljstva i turizma; i
- Unapređivanje kadrovske osnove razvoja ugostiteljstva i turizma.

Narodna skupština NRCG 1962. godine usvojila je Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o republičkim organima uprave NRCG, na osnovu koga je osnovan **Sekretarijat za trgovinu i turizam**, a 1964. godine usvojila je Odluku o osnivanju **Republičkog komiteta za turizam**. Registrovane djelatnosti Sekretarijata za trgovinu i turizam obuhvatale su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Kontrolu realizacije republičkih društvenih planova i propisa u oblasti trgovine, ugostiteljstva i turizma;
- Predlaganje i realizaciju mjera za unapređenje razvoja trgovine i turizma; i
- Inspekciju tržišta i cijena u trgovini i turizmu.

2.2. ZAKONSKE, PLANSKE I ADMINISTRATIVNE MJERE TURISTIČKE POLITIKE

Zakonske mjere turističke politike koje su na predlog kreatora turističke i drugih turizmu srodnih politika usvojile Narodna skupština NRCG i Socijalističke Republike Crne Gore (u daljem tekstu SRCG) u periodu socijalnog investiranja bile su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- **Zakon o državnim privrednim preduzećima** (koji je omogućio registraciju novih i preregistraciju postojećih preduzeća u ugostiteljstvu i turizmu);
- **Zakon o lovstvu** (koji je stimulisao razvoj lovnog turizma);
- **Zakon o morskom ribarstvu** (koji je stimulisao razvoj ribolovnog turizma na moru);
- **Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća** (koji je omogućio nacionalizaciju privatnih ugostiteljskih i turističkih preduzeća, posebno privatnih hotela);
- **Zakon o odmaralištima za djecu i omladinu** (koji je stimulisao razvoj socijalnog i omladinskog turizma);
- **Zakon o petogodišnjem planu razvitka NRCG** (koji je omogućio planski razvoj ugostiteljstva i turizma);
- **Zakon o prevozu putnika u drumskom saobraćaju** (koji je omogućio ugostiteljskim preduzećima da samostalno prevoze svoje goste);
- **Zakon o proglašenju šumskih područja „Lovćena”, „Biogradske gore” i „Durmitora” nacionalnim parkovima** (koji je stimulisao razvoj ekoturizma i avanturističkog turizma);
- **Zakon o republičkim organima uprave** (koji je omogućio osnivanje organa uprave, direktno ili indirektno uključenih u proces razvoja ugostiteljstva i turizma);

- **Zakon o Republičkom komitetu za turizam** (koji je omogućio kvalitetnije upravljanje razvojem ugostiteljstva i turizma);
- **Zakon o slatkovodnom ribarstvu** (koji je stimulisao razvoj ribolovnog turizma na rijekama i jezerima);
- **Zakon o turističkim vodičima** (koji je stimulisao razvoj kulturnog turizma, ekoturizma i avanturističkog turizma); i
- **Zakon o turističkom logorovanju** (koji je stimulisao razvoj turističkih kampova, sportskog turizma i avanturističkog turizma).

Planske mjere turističke politike koje su bitno uticale na razvoj ugostiteljstva i turizma u periodu socijalnog investiranja bile su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- **Nastavni planovi i programi stručnih ugostiteljskih škola** (koje je kreirao Savez ugostiteljskih komora FNRJ, radi unapređenja znanja zaposlenika u ugostiteljstvu);
- **Petogodišnji planovi ekonomskog razvoja** (koji su kreirani na republičkom i opštinskim nivoima, i u kojima su se definisale smjernice razvoja ugostiteljstva i turizma);
- **Planovi obrazovanja kadrova za ugostiteljstvo i turizam** (koji su imali za cilj otvaranje ugostiteljskih i turističkih obrazovnih programa u srednjim ekonomskim školama i Ekonomskom fakultetu u Titogradu);
- **Planovi turističkog razvoja** (koje su morale kreirati lokalne uprave svih turističkih mjesta/opština, i u njima definisati ciljeve i smjernice razvoja ugostiteljstva i turizma); i
- **Urbanistički planovi turističkih područja** (koji su omogućili kvalitetniju valorizaciju i zaštitu prostora namijenjenog razvoju ugostiteljstva i turizma).

Administrativne mjere turističke politike koje su stimulisale razvoj ugostiteljstva i turizma u periodu socijalnog investiranja bile su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- **Usvajanje uredbi** [Uredbom o bankovnim računima državnih preduzeća lokalnog značaja NRCG, propisano je obavezno otvaranje računa navedenih preduzeća kod Narodne Banke Crne Gore (u daljem tekstu NBCG), koja je trebala evidentirati njihove poslovne aktivnosti i poslovne rezultate. Uredbom

Vlade NRCG osnovana je Niža ugostiteljsko-turistička škola u Herceg Novom (1948. godine), u koju su se mogli upisati đaci sa najmanje četiri završena razreda osnovne škole, i starosne dobi između 16 i 25 godina, pri čemu je školovanje trajalo dvije godine. Uredbom Vlade NRCG (1955. godine) preimenovana je u Nižu ugostiteljsku školu u Herceg Novom, pri čemu je školovanje učenika trajalo tri godine, a mogli su se upisati đaci sa položenim nižim tečajnim ispitom, ili završenom osmoljetkom, uz uslov da nisu smjeli biti stariji od 18 godina. Uredbom o učenicima u privredi (1952. godine), propisana je obaveza ugostiteljskih preduzeća da moraju primati učenike na praktičnu obuku u srazmjeri 70% žene i 30% muškarci. Uredbom o osnivanju inspekcije tržišta, Vlada NRCG je osnovala Tržišnu inspekciju za kontrolu ugostiteljskih preduzeća i radnji, tj. kontrolu primjene mjera i propisa federalnih i republičkih državnih organa, u domenu tržišta, prometa roba i uslužnih procesa. Uredbom o izdavanju soba turistima i putnicima u privatnim domaćinstvima, propisano je da vlasnici privatnog smještaja moraju platiti proviziju ugostiteljskim i/ili turističkim preduzećima, u visini od 5%, a kasnije 10% (od 1961. godine) od cijene ugovorenog smještaja. Uredbom o privatnim ugostiteljskim radnjama, dozvoljeno je privatnim ugostiteljima u gradovima i industrijskim centrima otvaranje: gostionica, narodnih kuhinja, krčmi, prenoćišta i ćevabdžinica.];

- **Usvajanje odluka** (Odlukom o priznavanju postotka opštih troškova/režija ugostiteljskim preduzećima u ukupnim troškovima poslovanja, priznavali su se opšti troškovi poslovanja: specijalnim državnim preduzećima 25%, ugostiteljskim preduzećima republičkog značaja I grupe 20% i ugostiteljskim preduzećima republičkog značaja II grupe 15%, od ukupnih troškova poslovanja. Za državna ugostiteljska preduzeća republičkog značaja za opšte troškove priznavalo se: restoranima 18%, hotelima I kategorije 90% i hotelima II kategorije 85%, od ukupnih troškova poslovanja. Kod specijalnih državnih ugostiteljskih preduzeća republičkog značaja za opšte troškove priznavalo se: ugostiteljskim preduzećima koja su radila tokom čitave godine – hotelima 80% i restoranima 12%; a ugostiteljskim preduzećima koja su radila samo u turističkoj sezoni – hotelima 85% i restoranima 15%; od ukupnih troškova poslovanja. Odlukom o izboru predstavnika ugostiteljskih preduzeća u vijeća proizvođača gradova omogućilo je hotelu Crna Gora da ima jednog predstavnika u Vijeću proizvođača Titograda, ali i drugim ugostiteljskim preduzećima iz glavnog grada. Odlukom o osnivanju Republičkog fonda za kadrove u ugostiteljstvu, unapređen je kvalitet kadrova u ugostiteljstvu. Odlukom o osnivanju Trgovinske komore NRCG i Ugostiteljske komore NRCG, sve opštine su morale osnivati lokalne trgovinske i ugostiteljske komore. Odlukom o određivanju vazduhoplovnih pristaništa za unutrašnji javni vazdušni saobraćaj, bila su stalno otvorena vazduhoplovna pristaništa Titograd, Tivat i Ivangrad, dok je vazduhoplovno pristanište Durmitor radilo samo od 1. jula do 30. septembra.);

- **Usvajanje pravilnika** [Pravilnikom o polaganju završnog ispita u školama sa praktičnom obukom, omogućeno je ugostiteljskim školama organizovanje junskog, septembarskog i januarskog ispitnog roka, kao i polaganje usmenih i praktičnih ispita. Pravilnikom o stručnoj spremi turističkih vodiča, propisano je da turistički vodič mora imati najmanje srednju stručnu spremu i položen stručni ispit za turističkog vodiča, tj. položene sledeće ispite: Društveno-političko uređenje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (u daljem tekstu SFRJ), Istorija naroda Jugoslavije, Turistička geografija SFRJ, Poznavanje istorijskih znamenitosti i kulturnih ustanova SFRJ, Turistička informativna služba i Poznavanje stranog jezika. Pravilnikom o minimalnim tehničkim i higijensko-tehničkim uslovima poslovnih prostorija, opreme i uređaja ugostiteljskih objekata, omogućeno je podizanje kvaliteta ugostiteljskih usluga u SRCG.];
- **Usvajanje naredbi** [Naredbom o prioritetnom snabdijevanju električnom energijom na teritoriji NRCG, prioritet u snabdijevanju električnom energijom u drugoj radnoj smjeni (od 14:00 do 22:00 časa) imala su značajna turistička mjesta i hoteli. Naredbom o određivanju stručno-teorijskih predmeta u stručnim školama, propisano je da su stručni predmeti u ugostiteljskim školama: kuvarstvo, usluživanje, ekonomika, tehnika poslovanja i praktičan rad.];
- **Usvajanje uputstava** (Uputstvom o izdavanju povremenih ribolovnih dozvola stranim državljanima za obavljanje sportskog ribolova na moru, propisano je za privredne i društvene organizacije, ili grupe turista od najmanje 5 fizičkih lica (koji organizuju krstarenje na moru, u cilju zajedničkog ribolova) plaćanje naknade po svakom učesniku za: upotrebu podvodne puške 400 dinara dnevno, a za upotrebu ostalih ribolovnih sredstava 200 dinara dnevno.);
- **Izdavanje dozvola** (Izdavanjem posebnih ribolovnih dozvola ribarima, omogućen je ulov kvalitetnije ribe radi snabdijevanja ugostiteljskih privrednih preduzeća u turističkim mjestima, pri čemu je ribolovna naknada bila u iznosu od 3 do 8 hiljada dinara mjesečno. Turisti su mogli dobiti ribolovnu dozvolu za upotrebu pruta/štapa za ribolov, u intervalu do 30 dana, pri čemu je ribolovna naknada bila u iznosu od 100 do 500 dinara dnevno, u zavisnosti od ribolovnog bogatstva konkretnog ribolovnog područja. Izdavanjem dozvole park-hotelu Boka iz Herceg Novog da u vremenu kada muzika svira uživo poveća cijene usluga za 10%, omogućeno je povećanje njegovih prihoda od restoraterskih usluga.);
- **Izdavanje rješenja** (Rješenjem o osnivanju radionice ugostiteljske škole u Kotoru, omogućeno je otvaranje hotela Slavija za praktičnu obuku učenika. Rješenjem o određivanju mjesta u kojima se privatne ugostiteljske radnje ne

mogu osnovati, bilo je propisano da se privatni ugostiteljski objekti ne mogu osnovati u: Andrijevići, Bijelom Polju, Ivangradu, Mojkovcu, Plavu, Murini, Gusinju, Rožaju, Tomaševu, Velimlju, Grahovu, Nikšiću, Grebcima, Kapinom Polju, Poviji, Kutskom Brdu, Perućici, Plužinama, Šavniku, Gradcu, Šuli, Pljevljima, Danilovgradu, Spužu, Glavi Zete, Kolašinu, Mateševu, Manastir Morači, Titogradu, Tuzima, Lijevoj Rijeci, Maslinama, Golubovcima, Baru, Starom Baru, Sutomoru, Budvi, Petrovcu, Buljarici, Bečićima, Sv. Stefanu, Virpazaru, Kotoru, Prčanju, Risnu, Perastu, Rijeci Crnojevića, Tivtu, Krtolama, Ulcinju, Herceg Novom, Igalu, Toploj, Meljinama, Zelenici, Bijeloj, Kumboru, Rosama, Baošiću, Cetinju i Bijelim Poljanama. Rješenjem o snižavanju cijena dnevnog pansiona u hotelima Boka iz Herceg Novog, Avala iz Budve i Jadran iz Ulcinja, omogućeno je snižavanje cijena osnovnih hotelskih usluga invalidnim licima za 10%, i djeci do 10 godina starosti za 30%. Rješenjem Okružnog privrednog suda u Titogradu hotel Grahovo se izdvojio iz sastava Zemljoradničke zadruge Grahovo, pa je hotel nastavio sa poslovanjem kao samostalna ugostiteljska radnja.); i

- **Usvajanje rezolucija** (Rezolucijom o unapređenju turizma u NRCG, fokus kreatora turističke politike bio je na: razvoju inostranog i domaćeg turizma, izgradnji komfornih hotela, razvoju saobraćajne infrastrukture, razvoju turističkih kampova, razvoju komunalne infrastrukture, turističkim razvojnim planovima, skraćanju perioda izgradnje objekata, kadrovskoj politici, ravnomjernijem korišćenju godišnjih odmora, bržem razvoju poljoprivredne djelatnosti, razvoju trgovine i zanatstva, valorizaciji i zaštiti kulturno-istorijskog nasleđa, zaštiti prirodnih resursa, turističkoj propagandi, turističkim društvima, i lokalnim organizacijama u oblasti ugostiteljstva i turizma.).

2.3. MJERE KREDITNO-MONETARNE I FISKALNE POLITIKE U TURIZMU

U 1964. godini, Narodna skupština NRCG uz odobrenje Vlade FNRJ, usvojila je Odluku o osnivanju **Privredne banke NRCG**, pri čemu je osnivački ulog bio obezbijeđen iz primarne emisije Narodne banke Jugoslavije (u daljem tekstu NBJ) i iznosio je 10 miliona dinara. Osnovni cilj njenog osnivanja bio je obnova ratom razrušene privrede NRCG, uključujući i obnovu ugostiteljstva i turizma kao djelatnosti. Domaća valuta je omogućila finansiranje investicija iz primarne emisije NBJ, a izdavanje turističkih čekova je unapredilo uslove bezgotovinskog plaćanja usluga i roba u NRCG (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Odlukom Izvršnog vijeća NRCG, preko Privredne banke NRCG u toku 1960. godine odobreno je 40 miliona dinara za adaptaciju ugostiteljskih objekata na Sv. Stefanu i 50 miliona dinara za izgradnju novih i rekonstrukciju postojećih ugostiteljskih objekata. U okviru petogodišnjeg plana privrednog razvoja (od 1957. do 1961. godine), prosječno godišnje je investirano oko 300 miliona dinara u razvoj ugostiteljstva i turizma, pri čemu je veći dio kredita bio usmjeren na (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Rješavanje materijalnih problema ugostiteljstva i turizma;
- Povećanje kapaciteta smještaja i ishrane u gradovima i turističkim mjestima;
- Rekonstrukciju postojećih i izgradnju novih komunalnih objekata u turističkim mjestima; i
- Nabavku vozila i sredstava za turističku razonodu.

Od 1959. godine NBJ je odobravalala povoljnije kursne razlike za ostvareni devizni priliv sa međunarodnog turističkog tržišta, što je stimulisalo razvoj inostranog turizma i ugostiteljstva i turizma kao djelatnosti. Federalni fond za unapređenje razvoja privredno nedovoljno razvijenih područja imao je značajnu ulogu u razvoju ugostitelj-

stva i turizma u NRCG. Federalni fond je raspisivao konkurse za dodjelu investicionih kredita preko Privredne banke NRCG, koja je po tom osnovu u 1962. godini plasirala 1,4 milijarde dinara investicionih kredita za industriju i rudarstvo, šumarstvo, ugostiteljstvo i poljoprivredu. Investicioni krediti u ugostiteljstvu i turizmu bili su usmjereni na razvoj inostranog turizma, i dodjeljivani su za rekonstrukciju i proširenje postojećih i izgradnju novih ugostiteljskih objekata. Odobravani su po kamatnoj stopi od 3% i rokom otplate do 15 godina, pri čemu su ugostiteljska preduzeća morala učestvovati u investicionim projektima sa 30% svojih investicionih sredstava, a objekti morali biti završeni za 2 godine, bez obzira da li se radilo o izgradnji novih ili rekonstrukciji postojećih ugostiteljskih objekata. Izvršno vijeće Narodne skupštine NRCG formiralo je 1963. godine **Društveni investicioni fond NRCG** koji je bio fokusiran na razvoj nedovoljno razvijenih područja NRCG. Od ukupno odobrenih investicionih sredstava za navedenu godinu (290 miliona dinara), 20% se dodjeljivalo preko Društvenog investicionog fonda NRCG, a 80% preko društvenih investicionih fondova opština. Društveni investicioni fondovi opština podijelili su sledeće iznose investicionih sredstava: Bara - 3 miliona, Budve - 80 miliona, Žabljaka - 3 miliona, Ivangrad - 3 miliona, Kolašina - 2 miliona, Kotora - 5 miliona, Nikšića - 1,5 miliona, Pljevalja - 0,5 miliona, Tivta - 65 miliona, Titograda - 13,5 miliona, Ulcinja - 21 milion, Herceg Novog - 21 milion, Cetinja - 3 miliona i Plava - 1,5 miliona dinara. Obaveza ugostiteljskih preduzeća bila je u učešću od 15% u ukupnim planiranim investicijama. U istoj godini, osnovane su komunalne banke u opštinama Ulcinj, Bar, Budva, Tivat, Herceg Novi, Kotor, Cetinje, Žabljak, Kolašin i Plav, preko kojih su se dodjeljivali odobreni investicioni krediti društvenih investicionih fondova, uključujući i kredite koji su dodjeljivani domaćinstvima, radi povećanja smještajnih kapaciteta i poboljšanja uslova smještaja i ishrane u NRCG. U 1965. godini, krediti Jugoslovenske investicione banke plasirani su preko Privredne banke NRCG u ugostiteljska preduzeća, u vrijednosti od 140 miliona dinara (Uskoković, 1975; A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Lokalne uprave su samostalno usvajale odluke o opštinskim taksama i porezima na promet. Tako je lokalna uprava opštine Titograd 1955. godine uvela taksene tarife na dozvole za obavljanje ugostiteljske djelatnosti za: restorane sa pićem, kafane, krčme, bifee i podrume u iznosu od 20 hiljada dinara, a za hotele u iznosu od 4 hiljade dinara. Opštinski porezi na promet mogli su se obračunavati po stopi do 15% na ukupan promet u ugostiteljskim preduzećim i radnjama, dok je Narodna skupština NRCG usvajala minimalne i maksimalne stope poreza na promet (na promet prirodnih vina od 5% do 7%; ostalih alkoholnih pića od 10% do 20%; i promet u privatnom smještaju turista od 20% do 40%). U 1957. godini, Narodna skupština NRCG usvojila je Odluku o paušalnom oporezivanju ugostiteljskih radnji sa manjim obrtom, što je trebalo omogućiti brži rast i razvoj manjih ugostiteljskih objekata, kao što je bila gostionica Grahovo. Ugostiteljska preduzeća su morala plaćati doprinos za kadrove u privredi, koji se obračunavao primjenom stope doprinosa na koju se primjenjivala i stopa poreza na dohodak. Naplaćivao ga je opštinski finansijski organ nadležan za razrez poreza

na dohodak, pri čemu je u 1957. godini bio (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- 4% za privatne vlasnike drumskih motornih vozila, koji se bave javnim prevozom kamionom;
- 3% za privatne zanatske radnje;
- 2% za privatne ugostiteljske radnje;
- 2% za privatne vlasnike brodova, koji se bave javnim prevozom u pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi; i
- 2% za privatne vlasnike auto-taksija, koji se bave javnim prevozom.

2.4. OSNIVANJE I INTEGRACIJE PREDUZEĆA U TURIZMU

Preduzeća u ugostiteljstvu i turizmu NRCG nakon Drugog svjetskog rata bila su u privatnoj svojini, što je bilo u suprotnosti sa željama kreatora turističke politike da budu dominantno društvena/državna preduzeća. Zato su iskoristili Rezoluciju Informbiroa 1948. godine, kada su sva značajnija ugostiteljska preduzeća i radnje nacionalizovane. Na osnovu Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća, Vlada NRCG je nacionalizovala sledeće privatne hotele: Radović, Budva, Beograd, Avala, Međin, Balkan, Palas (Petrovac), Petrovac (Petrovac) i Sutjeska (Petrovac) iz Budve; Puhalović, Vardar i Grac iz Kotora; Central, Istra i Jadran iz Tivta; Zirojević i Javorak iz Nikšića; Topla, Rudnik, Plaža (Herceg Novi), Plaža (Zelenika) i Boka iz Herceg Novog; Dekleva iz Bara; i Republika iz Ulcinja. Vlada NRCG je osnivala i nove hotele: Crna Gora (1947. godine) i Radovče (1953. godine) iz Titograda; Durmitor (1948. godine) iz Žabljaka; Bjelasica (1948. godine) iz Kolašina; Slavija (1949. godine) iz Kotora; Zeta (1952. godine/Spuz) i Gostilje (1956. godine) iz Danilovgrada; Onogošt (1955. godine), Željezara (1955. godine) i Grahovo (1955. godine) iz Nikšića; Grand (1953. godine) iz Cetinja; Beograd (1955. godine) iz Ivanograda; Miločer (1955. godine/Sv. Stefan) iz Budve; Rumija (1954. godine), Sozina (1954. godine/Sutomore) i Južno more (1964. godine/Sutomore) iz Bara; Plavsko jezero (1955. godine), Murina (1955. godine/Murina) i Bor (1955. godine/Gusinje) iz Plava; Sutjeska (1956. godine) iz Bijelog Polja; i Mimoza (1959. godine) iz Tivta. Novi hoteli su se mogli registrovati kao samostalna ugostiteljska preduzeća, ali su ipak češće bili registrovani u sastavu ugostiteljskih preduzeća republičkog značaja. Prethodno navedeni novi hoteli u Baru bili su organizacione jedinice republičkog ugostiteljskog preduzeća Rumija, sa sjedištem u Baru. Neki od hotela kao što je Grahovo, bili su u sastavu zemljoradničkih zadruga (zemljoradničke zadruge Grahovo). Većina hotela ostvarivala je poslovni dobitak, pa je tako hotel Grand iz Cetinja 1954. godine ostvario poslovni dobitak u iznosu od 157.846 dinara (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Razvoj selektivnog turizma započeo je sa razvojem zdravstvenog turizma i osnivanjem Banjskog i klimatskog liječilišta – Igalo (Odlukom Vlade NRCG iz 1949. godine), koje je renoviranjem hotela Igalo (1955. godine) dobilo stacionar od 105 ležaja, a renoviranjem ustupljenog odmarališta Ministarstva spoljne trgovine FNRJ dodatnih 50 ležaja,

u sklopu Dječijeg odjeljenja. Liječilište je kasnije (1957. godine) postalo Zavod za fizioterapiju i medicinsku rehabilitaciju „Dr Simo Milošević“ – Igalo. U 1957. godini, Odlukom Saveznog ministarstva zdravlja FNRJ u Kotoru je osnovano Sezonsko odmaralište za astmatičnu djecu Vrmac, koje će kasnije postati objekat hotelskog tipa. Dvije godine kasnije, Odlukom Saveznog izvršnog vijeća FNRJ osnovano je Prirodno liječilište RVI Palas u Lučicama (Petrovac). Odlukom Centralnog odbora Saveznog udruženja boraca Narodno-oslobodilačkog rata FNRJ 1961. godine osnovano je Odmaralište RVI u Igalu, kao smještajni objekat hotelskog tipa, u kome su se liječili ratni vojni invalidi i učenici Narodno-oslobodilačkog rata (Vucetic, 2009a, 2009b; A. Vučetić, 1999a, 1999b, 2001, 2002, 2004, 2007, 2010a, 2010b, 2012b; A. Vučetić & Delić, 2004; A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Slika 2: Zavod za fizioterapiju i medicinsku rehabilitaciju „Dr Simo Milošević“ – Igalo

Izvor: <https://rb.gy/mcksay> (20.01.2021.)

Turističke agencije su značajno doprinosile razvoju turzma, posebno inostranog turizma u NRCG. Preduzeće za saobraćaj, Putnik iz Beograda osnovalo je svoje filijale u Herceg Novom (1957. godine), Budvi (1957. godine), Baru (1957. godine), Cetinju (1957. godine) i Ulcinju (1961. godine). Registrovane djelatnosti filijala obuhvatale su (Vucetic, 2012a; A. Vučetić, 2012a, 2012b, 2012c, 2012d, 2012e; A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Rad na unapređenju putničkog i turističkog saobraćaja;
- Posredovanje u prodaji turistima ugostiteljskih i turističkih usluga;
- Prodaja vozničkih karata za putnički i turistički saobraćaj u zemlji i inostranstvu;

- Prevoz putnika i turista vlastitim prevoznim sredstvima;
- Zamjena strane valute;
- Davanje informacija turistima; i
- Obavljanje ostalih usluga u vezi sa turističkim prometom.

U periodu socijalnog investiranja osnovana su i druga preduzeća za promet putnika i turista, kao što su: Turist (1957. godine) iz Ulcinja (registrovane djelatnosti filijale iz Beograda obuhvatale su: rezervacije i prodaje autobuskih, parobrodskih, željezničkih i avionskih putnih karata; obezbjeđenje smještaja turistima kod privatnih stanodavaca i rezervacije smještaja u ugostiteljskim objektima; organizovanje turistima izleta sa sopstvenim autobusima i motornim čamcima; prepiske sa domaćim i stranim turističkim agencijama; obezbjeđenje grupnog i/ili pojedinačnog boravka u Ulcinju; kao i ostale usluge potrebne domaćim i stranim turistima); Turist Ekspers (1961. godine) iz Bara (registrovane djelatnosti filijale iz Beograda obuhvatale su: komisije prodaje svih vrsta prevoznih dokumenta u unutrašnjem i međunarodnom saobraćaju; prevoz sopstvenim saobraćajnim sredstvima i iznajmljivanje tuđih prevoznih sredstava, radi organizovanja putovanja, ili održavanja turističkih linija; organizovanje turističkog lova i ribolova; pružanje turističkih usluga – vodičke službe, mjenjačkih poslova i viziranje pasoša; turističku propagandu i fotografske usluge; organizovanje putovanja, izleta, inkluzivnih putovanja, kružnih tura za domaće i inostrane putnike i turiste u zemlji i inostranstvu; preuzimanje i ustupanje svih vrsta zastupništava preduzeća u svrhu ostvarenja turističkog i putničkog prometa u domaćem i inostranom saobraćaju; i organizovanje zastupničkog i posredničkog poslovanja sa ugostiteljskim i hotelskim preduzećima, i ostalim društvenim, pravnim i privatnim licima u svrhu smještaja putnika i turista); i Lovćen-Turist (1962. godine) iz Cetinja (registrovane djelatnosti turističke agencije obuhvatale su: prodaje i rezervacije željezničkih, avionskih, autobuskih i brodskih vozničkih karata u domaćem saobraćaju; rezervacije hotelskih usluga i usluga u kampovima; organizacije izleta i kružnih putovanja u zemlji i inostranstvu; tehničke organizacije kongresa, skupova, proslava, sportskih i drugih kulturno-prosvjetnih i zabavnih priredbi; organizacije i realizacije vodičke službe; mjenjačke poslove; prevoz putnika autobusima i taksi prevozom; usluge turističke propagande i štampe; i obavještanje i informisanje u turističke svrhe) (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Za privlačenje turističke tražnje, posebno inostrane turističke tražnje, od izuzetnog značaja bilo je otvaranje poslovnice Jugoslovenskog Aerotransporta iz Beograda (u daljem tekstu JAT) u Tivtu 1957. godine. Registrovane djelatnosti JAT-a obuhvatale su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Prodaju tansportnih dokumenata za prevoz putnik, robe, pošte i prtljaga na

unutrašnjim i inostranim avio-linijama;

- Prodaju transportnih dokumenata za prevoz putnika, robe i prtljaga za inostrane avio-kompanije;
- Prihvat i otpremanje putnika, robe i prtljaga u gradu i na aerodromu;
- Rezervacije avionskih mjesta na svim avio-linijama u unutrašnjem i inostranom vazdušnom saobraćaju JAT-a i drugim vazduhoplovnim kompanijama;
- Promovisanje vazdušnog saobraćaja na teritoriji NRCG;
- Održavanje stalne poslovne komunikacije sa zastupnicima preduzeća, turističkim agencijama, ustanovama, društvenim organizacijama i privrednim organizacijama, u cilju njihovog pridobijanja za korišćenje usluga vazdušnog saobraćaja JAT-a;
- Davanje predloga Upravnom odboru JAT-a za izradu godišnjih planova aktivnosti;
- Izvršenje planova i poslovnih zadataka poslovnica;
- Davanje predloga za redove letenja, kao i za sve ostale komercijalne poslove, u cilju potpunog iskorišćavanja tovarnog prostora aviona, i što rentabilnijeg poslovanja;
- Davanje predloga za korišćenje aviona u specijalnim letovima;
- Vođenje finansijskih poslova prema narednjima i uputstvima finansijskih inspekcija; i
- Davanje predloga za organizaciju rada u poslovnicama.

U ovom periodu, osnovana je i većina turističkih društava u NRCG: Savina iz Herceg Novog (1953. godine), Duklja (1958. godine) iz Titograda, Turist (1961. godine) iz Ivanograda, Nikšić (1962. godine) iz Nikšića, i Tivat (1962. godine) iz Tivta. Osnovano je i Nabavno privredno preduzeće za turizam i ugostiteljstvo NRCG (1948. godine), sa sjedištem u Herceg Novom, koje je nabavljalo: hotelski namještaj i inventar, potrošne artikle i građevinski materijal; i organizovalo ekonomske aktivnosti u turizmu i ugostiteljstvu. Preduzeće je kasnije (1950. godine), na inicijativu Komiteta za turizam i ugostiteljstvo, promijenilo naziv u Turistički servis Crne Gore – Herceg Novi (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Primjer horizontalne integracije hotelskih preduzeća i radnji u ovom periodu je pripajanje samostalnog hotela Obnova (Žabljak) ugostiteljskom preduzeću Durmitor (Žabljak) (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g). Vlada NRCG se zalagala za razvijanje poslovnih integracija između ugostiteljskih i turističkih preduzeća sa jedne strane, i poljoprivrednih, saobraćajnih i trgovinskih preduzeća sa druge strane. Integracije preduzeća unutar djelatnosti ugostiteljstva i turizma nisu bile prioritetne zbog: urgentnog razvoja industrijskih preduzeća, saobraćajne i elektro-energetske infrastrukture; nedostatka stimulativnih mjera turističke politike u domenu rasta poslovnih integracija; dominacije društvene/državne svojine u ugostiteljstvu i turizmu; relativno niskog nivoa razvijenosti ugostiteljstva i turizma; niske koncentracije kapitala u ugostiteljstvu i turizmu; i nedovoljne zainteresovanosti upravljačkih struktura ugostiteljskih i turističkih preduzeća za poslovne integracije.

2.5. PROMOCIJA TURISTIČKE PONUDE I POKAZATELJI TURISTIČKOG RAZVOJA

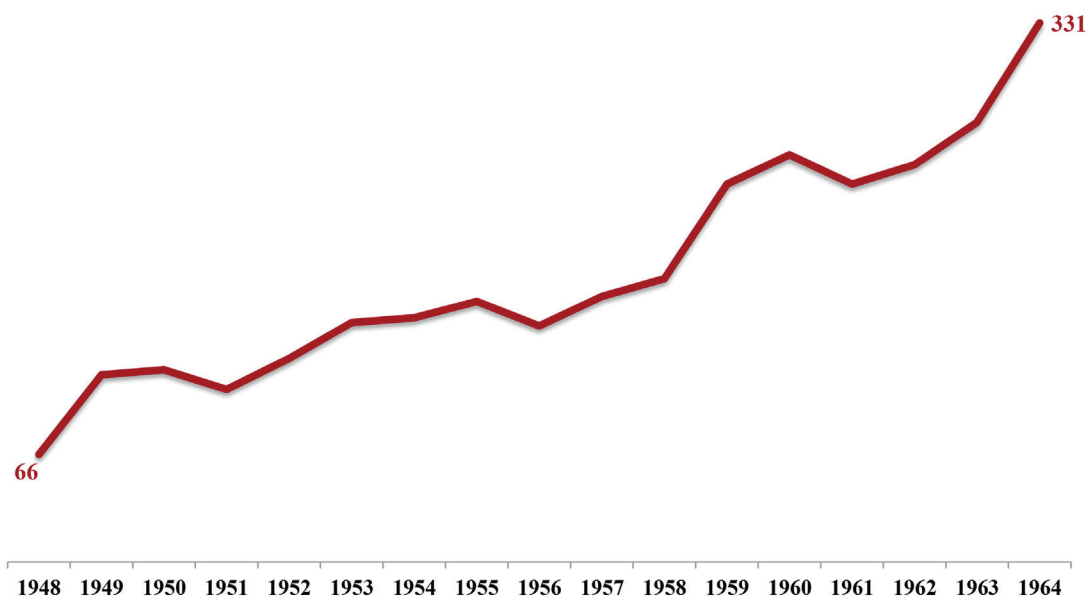
Promocija turističke ponude NRCG bila je fokusirana na domaće turističko tržište FNRJ. Glavna promocijska sredstva bila su štampana, a u okviru njih dominirala su oglasna sredstva u štampanim medijima. TSCG dobio je iz Budžeta NRCG 2,8 miliona dinara 1959. godine za finansiranje redovnih poslovnih aktivnosti i promociju turističke ponude, a u 1960. godini 2,3 miliona dinara za finansiranje redovnih poslovnih aktivnosti i 8 miliona dinara za promociju turističke ponude NRCG na domaćem i međunarodnom turističkom tržištu (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

U periodu socijalnog investiranja, fokus kreatora turističke politike bio je na izgradnji ugostiteljskih kapaciteta namijenjenih razvoju socijalnog turizma, dok je razvoj ugostiteljskih kapaciteta namijenjenih međunarodnom turističkom tržištu bio od sekundarnog značaja. U ovom periodu, nisu kreirani neophodni statistički podaci za ugostiteljstvo i turizam za sve poslovne godine, pri čemu su neki statistički podaci za par početnih godina bili netačni (npr: broj dolazaka i noćenja turista, jer su uključivali i predstavnike stranih ambasada, ili broj smještajnih kapaciteta, jer nisu uključivali dio privatnih smještajnih kapaciteta), zbog čega su morali biti revidirani da bi statistički bili tačniji. Osnovni pokazatelji razvoja turizma u periodu socijalnog investiranja su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Prosječna godišnja stopa rasta ugostiteljskih smještajnih kapaciteta u periodu od 1954. do 1964. godine bila je 13,4%;
- Maksimalni smještajni kapacitet evidentiran je 1964. godine (28,1 hiljadu ležaja), a minimalni smještajni kapacitet 1954. godine (8 hiljada ležaja);
- Prosječna godišnja stopa rasta dolazaka turista u ugostiteljskim smještajnim objektima u periodu od 1948. do 1964. godine bila je 10,6%;
- Maksimalni broj dolazaka turista evidentiran je 1964. godine (331 hiljadu), a minimalni broj dolazaka turista 1948. godine (66 hiljada);

- Prosječna godišnja stopa rasta noćenja turista u ugostiteljskim smještajnim objektima u periodu od 1948. do 1964. godine bila je 12,9%;
- Maksimalni broj noćenja turista evidentiran je 1964. godine (2,2 miliona), a minimalni broj noćenja turista 1948. godine (316 hiljada);
- Prosječan period boravka turista u ugostiteljskim smještajnim objektima u periodu od 1948. do 1964. godine bio je 4,5 dana;
- Maksimalni prosječni period boravka turista evidentiran je 1963. godine (7 dana), a minimalni prosječni period boravka 1954. godine (2,8 dana);
- Prosječna godišnja iskorišćenost idealnih ugostiteljskih smještajnih kapaciteta u periodu od 1954. do 1964. godine bila je 72.8 dana; i
- Maksimalna iskorišćenost idealnih ugostiteljskih smještajnih kapaciteta evidentirana je 1959. godine (100,4 dana), a minimalna iskorišćenost idealnih ugostiteljskih smještajnih kapaciteta 1956. godine (50,5 dana).

Grafik 17: Ukupni dolasci turista u periodu socijalnog investiranja (u hiljadama)

Izvor: (MONSTAT, 1948-1963, 1963-1965)

Kreatori turističke politike su ostvarili planirane ciljeve razvoja turizma, ali ne u očekivanom obimu. FNRJ je bila osnivač Pokreta nesvrstanih 1961. godine, koji je imao pozitivne uticaje na razvoj turizma u NRCG (od 1945. do 1963. godine), SRCG

(Socijalističke Republike Crne Gore od 1963. do 1992. godine), RCG (Republike Crne Gore od 1992. do 2006. godine) i Crne Gore (od 2006. godine).

Od internih i eksternih faktora koji su negativno uticali na rast i razvoj turizma u NRCG/SRCG najvažniji su bili (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- a) **Tršćanska kriza od 1945. do 1954. godine** (tenzije između političkih vlasti FNRJ i Italije oko vlasništva nad Trstom, što je usporilo razvoj turizma);
- b) **Rezolucija Informbiroa od 1947. do 1954. godine** (političke tenzije između Komunističke partije FNRJ i političkih vlasti Sovjetskog Saveza, što je usporilo priliv investicija u ugostiteljstvo i turizam, zbog dominacije crnogorskih visokih vojnih i političkih funkcionera kao političkih zatvorenika na Golom otoku/ostrvu Sv. Grgur u Dalmaciji);
- c) **Uvođenje samoupravljanja od 1950. godine** (nacionalizacija privatnog vlasništva u ugostiteljstvu i turizmu i njegova transformacija u društvenu svojinu, što je uticalo na iseljavanje ljudskih resursa sa najboljim znanjima i vještinama u ovoj djelatnosti);
- d) **Velika svjetska humanitarna kriza iz 1945. godine** (koja je uticala na zapostavljanje razvoja ugostiteljsko-turističke djelatnosti);
- e) **Političke tenzije u periodu Hladnog rata od 1946. godine** (između kapitalističkih i socijalističkih država, što je ubrzalo rast vojnog budžeta i usporilo rast investicija u ugostiteljsko-turističku djelatnost);
- f) **Kubanska raketna kriza u 1947. i 1962. godini** (naoružavanje Kube sa raketnim sistemima dalekog dometa, od strane Sovjetskog Saveza, što je uticalo na sve veća izdvajanja za vojni budžet i usporavanje rasta investicija u turizmu); i
- g) **Suecka kriza od 1956. do 1957. godine** (koja je izazvala tri rata, zbog pokušaja Egipta da nacionalizuje Suecki kanal, a što je uticalo na usporavanje rasta dolazaka međunarodnih posjetilaca.).

III
PERIOD INTENZIVNOG INVESTIRANJA

3.1. OSNIVANJE KREATORA TURISTIČKE POLITIKE

Lokalne uprave opština SRCG osnivale su različite društvene fondove za razvoj različitih djelatnosti: **fond za unapređenje turizma**; fond za unapređenje poljoprivrede, ribarstva i šumarstva; fond za stambenu izgradnju; fond za puteve; vatrogasni fond; fond za školstvo; fond za unapređenje fizičke kulture; fond za isplatu naknade nacionalizovanih zgrada, dijelova zgrada i građevinskog zemljišta; fond za komunalnu izgradnju; fond za finansiranje investicija zdravstvenih ustanova; fond za stipendije; fond zajedničkih rezervi privrednih organizacija; rezervni fond; fond za izgradnju i rekonstrukciju vodovoda; fond za dječiju zaštitu; i fond za finansiranje društvenih organizacija. Lokalna uprava opštine Kotor je 1965. godine osnovala Društveni investicioni fond opštine Kotor, koji je kroz pozajmice ili povoljne kredite stimulisao razvoj privrednih organizacija. Novac je prikupljao od: 100 % kamata na poslovni fond komunalnih i zanatskih privrednih organizacija; otplata po osnovu zajmova koji su dodjeljivani privrednim organizacijama iz ovog fonda; kamata i anuiteta formiranih na osnovu odobrenih kredita iz ovog fonda; prenesenih sredstava; i ostalih prihoda. Društveni investicioni fond opštine Kotor, preko Komunalne banke Kotor plasirao je kredite privrednim organizacijama, uključujući i preduzeća u ugostiteljstvu i turizmu, posebno hotelima u izgradnji. U 1965. godini lokalna uprava opštine Kotor osnovala je i Fond za unapređenje turizma opštine Kotor, koji je novac obezbjeđivao od: 100% boravišne takse; 100% takse na kampovanje; dotacija; i ostalih prihoda. Prikupljena novčana sredstva iz prve godine poslovanja plasirao je u uređenje tvrđave Sv. Ivan, turističku propagandu i izradu programa i projekata u turizmu. Fond za unapređenje turizma osnovala su i lokalne uprave drugih opština: Herceg Novog (1965. godine), Žabljaka (1965. godine), Tivta (1965. godine), Rožaja (1965. godine) i Ulcinja (1972. godine). Opštinski fondovi za unapređenje turizma raspolagali su sa značajnim novcem za razvoj turizma, što potvrđuje vrijednost novčanih sredstava Fonda za unapređenje turizma opštine Ulcinj u 1972. godini, u iznosu od 250 hiljada dinara (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

U okviru republičkih organa uprave SRCG, 1965. godine formiran je Republički sekretarijat za privredu, koji je bio zadužen za razvoj ugostiteljstva i turizma, tj. za predlaganje mjera i aktivnosti turističke politike. U njegovoj organizacionoj strukturi

formiran je **Republički komitet za turizam**, čije su registrovane djelatnosti obuhvatale: analiziranje aktivnosti od značaja za koordinaciju rada republičkih organa uprave, ustanova, radnih i drugih organizacija u oblasti turizma i turističke propagande; izvještavanje o problemima razvoja turizma; i predlaganje mjera i aktivnosti za unapređenje razvoja turizma (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Lokalne uprave opština mogle su organizovati i druge oblike organa uprave i njihovih odjeljenja, koji su stimulisali razvoj turizma. Lokalna uprava opštine Kolašin je 1965. godine u okviru Odjeljenja za privredu i finansije formirala 11 odsijeka, referata i inspekcija, od kojih je jedan bio **Referat za trgovinu, turizam, ugostiteljstvo, cijene i analize opštine Kolašin**. Skupštine lokalnih uprava opština Ulcinj, Budva i Plav, 1965. godine usvojile su Odluke o osnivanju **savjeta za turizam i ugostiteljstvo**. Kontrola rada opštinskih fondova za unapređenje turizma bila je glavna svrha osnivanja savjeta (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Odlukom Skupštine SRCG iz 1969. godine u njenoj organizacionoj strukturi osnovan je **Odbor za trgovinu, ugostiteljstvo i turizma**, čije su registrovane djelatnosti bile (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Razvoj i unapređenje unutrašnje i spoljne trgovine, i ugostiteljstva i turizma;
- Rješavanje tekućih problema razvoja, planiranje i realizacija planiranog razvoja trgovine i ugostiteljstva i turizma;
- Obezbjedenje funkcionisanja i djelovanja tržišta i tržišnog mehanizma;
- Analiziranje promjena i faktora koji utiču na promjene cijena;
- Analiziranje izvoza i uvoza, i organizacija spoljonotrgovinske mreže;
- Analiziranje pojedinih elemenata privrednog sistema i razvoj društveno-ekonomskih odnosa u ovim djelatnostima; i
- Druge aktivnosti od značaja za razvoj trgovine, i ugostiteljstva i turizma.

3.2. ZAKONSKE, PLANSKE I ADMINISTRATIVNE MJERE TURISTIČKE POLITIKE

Zakonske mjere turističke politike koje su na predlog kreatora turističke i drugih turizmu srodnih politika usvojile Skupština SRCG i SFRJ u periodu intenzivnog investiranja bile su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- **Zakon o deviznom poslovanju** (koji je stimulisao razvoj inostranog turizma, omogućavanjem preduzećima u ugostiteljstvu i turizmu da raspolažu sa dijelom deviznih prihoda ostvarenih na međunarodnom turističkom tržištu);
- **Zakon o igrama na sreću** (koji je stimulisao razvoj kockarskog turizma, dozvoljavanjem ugostiteljskim objektima organizovanje posebnih igara na sreću);
- **Zakon o kampovanju** (koji je stimulisao razvoj kamping turizma);
- **Zakon o komunalnim taksama SRCG** (koji je lokalnim upravama omogućio uvođenje komunalnih taksi za: angažovanje muzičkih grupa u ugostiteljskim objektima; privremeni boravak turista; korišćenje parking prostora; i korišćenje kamping prostora);
- **Zakon o minimalnim tehničkim uslovima izgradnje, uređenja i opremanja poslovnih prostorija za vršenje ugostiteljske djelatnosti** (koji je omogućio poštovanje građevinskih, urbanističkih, tehničkih, sanitarnih i protiv-požarnih propisa u ugostiteljskim objektima);
- **Zakon o muzejima** (koji je stimulisao razvoj kulturnog turizma);
- **Zakon o obaveznom zajmu za izgradnju elektro-energetskih objekata u SRCG** (koji je omogućio kvalitetniju elektrifikaciju turističkih mjesta i preduzeća u ugostiteljstvu i turizmu);
- **Zakon o određivanju dodatne kamate na kredite za unapređivanje turizma** (koji je omogućio privrednim preduzećima u ugostiteljstvu i turizmu do-

bijanje kredita sa povoljnijim kamatnim stopama i na duži vremenski period otplate);

- **Zakon o porezima građana** (koji je omogućio lokalnim upravama naplatu poreza građanima na prihode od stambenih i poslovnih zgrada u klimatskim, banjskim i turističkim mjestima);
- **Zakon o radnim odnosima radnika kod privatnih poslodavaca** (koji je omogućio definisanje uslova rada, i prava i dužnosti zaposlenika kod privatnih poslodavaca u ugostiteljstvu i turizmu);
- **Zakon o sanitarnoj inspekciji** (koji je omogućio kvalitetniju primjenu sanitarnih standarda u hotelima, turističkim naseljima i motelima);
- **Zakon o stopama za upis obaveznog zajma za kreditiranje bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i autonomne pokrajine Kosovo** (koji je omogućio izdvajanje značajnih novčanih sredstava za kreditiranje razvoja ugostiteljstva i turizma u SRCG);
- **Zakon o ugostiteljskoj djelatnosti** (koji je stimulisao razvoj ugostiteljske djelatnosti);
- **Zakon o ugostiteljskoj djelatnosti građana** (koji je građanima omogućio otvaranje jedne privatne ugostiteljske radnje, tj. razvoj preduzetništva u ugostiteljstvu);
- **Zakon o uvođenju republičkog poreza na promet robe na malo** (koji je omogućio da 50% prikupljenih novčanih sredstava dobije Republički fond za otklanjanje posledica nastradalih zemljotresom na teritoriji opština Bar i Ulcinj, a 50% novčanih sredstava se raspoređivalo posebnim zakonom, pri čemu su novčana sredstva dobijala i preduzeća u ugostiteljstvu i turizmu);
- **Zakoni o budžetu SRCG od 1965. do 1973. godine** (koji su omogućili budžetsko finansiranje Komiteta za turizam SRCG, TSCG i Fonda za turističku propagandu);
- **Zakon o administrativnim taksama** (koji je omogućio definisanje administrativnih taksi, koje su plaćala preduzeća u ugostiteljstvu i turizmu, u postupcima pred organima državne uprave); i
- **Zakon o stručnim nazivima** (koji je omogućio osnivanje Odsjeka za turizam u okviru Više pomorske škole u Kotoru, za čije diplomce je bio predviđen naziv - ekonomista turističke struke).

Planske mjere turističke politike koje su bitno uticale na razvoj ugostiteljstva i turizma u periodu intenzivnog investiranja bile su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- **Nastavni planovi i programi stručnih ugostiteljskih škola** (koji su se odnosili na srednje stručne ugostiteljske škole i Odsjek za turizam Više pomorske škole u Kotoru);
- **Petogodišnji društveni planovi ekonomskog razvoja** (koji su se kreirali na republičkom i opštinskim nivoima, i u kojima su bile definisane smjernice razvoja ugostiteljstva i turizma);
- **Planovi obrazovanja kadrova za ugostiteljstvo i turizam** (koji su generisali povećanje nivoa kvaliteta ljudskih resursa u ugostiteljstvu i turizmu);
- **Planovi turističkog razvoja** (koje su kreirale lokalne uprave svih turističkih mjesta, radi definisanja ciljeva i smjernica razvoja ugostiteljstva i turizma); i
- **Urbanistički planovi turističkih područja** (koji su obezbjeđivali kvalitetniju valorizaciju i zaštitu prostora namijenjenog razvoju klimatsko-zdravstvenog, zimsko-sportskog, lovnog, izletničkog i drugih vrsta turizma, posebno u primorskoj regiji).

Administrativne mjere turističke politike koje su stimulisale razvoj ugostiteljstva i turizma u periodu intenzivnog investiranja bile su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- **Usvajanje odluka** [Odlukom o davanju garancija Ugostiteljskom preduzeću Crnogorsko primorje iz Bara omogućeno mu je dobijanje 491 milion dinara kredita od Privredne banke Titograd, sa kamatnom stopom od 2% i rokom otplate 30 godina. Odlukom o osnivanju Fonda za unapređenje turizma opštine Budva, omogućeno je trajno obezbjeđenje novčanih sredstava za finansiranje projekata u turizmu opštine Budva. Odlukom o kreditnim olakšicama i odlaganju plaćanja anuiteta, omogućeno je Ugostiteljskom preduzeću Bjelasica iz Kolašina produženje roka vraćanja kredita i smanjenje kamatne stope. Odlukom o utvrđivanju radnih mjesta na kojima se prvenstveno trebaju zapošljavati invalidi rada, omogućeno je prioritarno zapošljavanje invalidnih kandidata u ugostiteljskim objektima, na radnoj poziciji kasira. Odlukom o osnivanju Fonda za unapređenje turizma opštine Herceg Novi, omogućeno je obezbjeđenje finansijskih sredstava za unapređenje turizma ove lokalne uprave. Odlukom o oslobađanju od plaćanja amortizacije ugostiteljsko-hotelskih radnih organizacija, omogućeno je hotelima oslobađanje od obaveze plaćanja amortizacije za 1965. godinu. Odlukom o određivanju urbanističkih zona u priobalnom pojasu opštine Budva, omogućena je kontrolisana planska izgradnja ugostiteljsko-tu-

rističkih i drugih objekata. Odlukom o određivanju maksimalnih cijena ležaja u sobama koje domaćinstva izdaju turistima i putnicima, omogućena je cjenovna kontrola ležaja u sezoni (u Budvi su bile – 800 dinara za ležaj I kategorije, 700 dinara za ležaj II kategorije i 600 dinara za ležaj III kategorije). Odlukom o uređenju i korišćenju gradskog zemljišta na području Tivta, omogućena je neposredna pogodba između organa lokalne uprave Tivta i investitora koji su gradili ugostiteljsko-turističke objekte. Odlukom o korišćenju reeskontnih, odnosno dokumentarnih kredita poslovnih banaka kod NBJ, omogućen je ubrzn razvoj ugostiteljstva i turizma. Odlukom o uređivanju i načinju korišćenja plaža, omogućena je kontrolisana valorizacija plaža u turističko-rekreativne svrhe. Odlukom o usvajanju investicionih programa za izgradnju objekata iz sredstava Fonda za razvoj nedovoljno razvijenih područja SRCG, omogućena je izgradnja novih hotelskih kapaciteta u opštini Kolašin, u vrijednosti od 25 miliona dinara. Odlukom o maksimalnim tarifama za radio i televizijsku pretplatu, omogućeno je ugostiteljskim preduzećima korišćenje radio i TV prijemnika, uz godišnju taksu od 500 dinara po radio prijemniku i 1,2 hiljade dinara po TV prijemniku, pri čemu su hoteli za korišćenje svakog sledećeg TV prijemnika plaćali godišnju taksu od 55 dinara. Odlukom o uslovima i mjerilima za obrazovanje cijena ugostiteljskih usluga, omogućena je kontrola cijena ugostiteljskih usluga za domaće turiste.];

- **Izdavanje dozvola** (Izdavanjem ribolovnih dozvola za sportski ribolov lokalne uprave su razvijale sportski ribolovni turizma u lokalnim zajednicama.);
- **Usvajanje pravilnika** (Pravilnikom o minimalnim tehničkim uslovima u pogledu izgradnje, uređenja i opremanja poslovnih prostorija pojedinih ugostiteljskih objekata, preciznije je definisana izgradnja, uređenje i opremanje poslovnih prostorija: turističkih naselja, motela, pansiona, prenoćišta, kampova, restorana, gostionica, kafana, barova, bifea, krčmi, narodnih kuhinja i čeva-bdžinica. Hoteli sa više od 100 soba morali su imati: portirnicu i posebno organizovanu službu recepcije; najmanje 8 m² u jednokrevetnim sobama, odnosno 12 m² u dvokrevetnim sobama; i liftove, ukoliko su imali 3 i više spratova. Pravilnikom o obrascima i vođenju evidencije prebivališta i boravišta građana, omogućena je bolja evidencija i naplata boravišne takse i poreza na stambene objekte građana u turističkim mjestima.);
- **Usvajanje naredbi** [Naredbom o određivanju mjesta u kojima se domaćinstvima mogu davati potrošački krediti za unapređenje turizma, omogućeno je unapređenje kvaliteta privatnog smještaja u opštinama: Herceg Novi (mjesnim zajednicama: Herceg Novi, Igalo, Njivice, Meljine, Zelenika, Kumbor, Đenovići, Baošići, Bijela, Jošice, Đurići i Rose), Tivat (mjesnim zajednicama: Tivat, Lepetani, Donja Lastva, Đuraševići, Bogišići, Milovići, Nikovići, Radovići,

Gošići, Donji Krašići, Mrčevac i Donji Bogdašići), Kotor (mjesnim zajednicama: Kotor, Muo, Prčanj, Donji Stoliv, Dobrota, Ljuta, Donji Orahovac, Perast, Risan, Donji Morinj, Kostanjica i Bigovo), Budva (mjesnim zajednicama: Budva, Buljarica, Petrovac, Sveti Stefan sa Miločerom, Pržno, Bečići, Boreti, Reževići, Seoca, Prijedor, Podostrog, Divanovići, Podličak i Blizikuće), Bar (između željezničke pruge i mora, i mjesnoj zajednici Čanj) i centrima opština Ulcinj, Cetinje, Žabljak, Kolašin i Plav.];

- **Izdavanje rješenja** (Rješenjem broj 01–299 od 28. 04. 1965. godine, omogućeno je park-hotelu Boka iz Herceg Novog uvrštavanje u Registar zaštićenih objekata SRCG. Rješenjem o upotrebi udžbenika u školama I i II stepena na teritoriji SRCG, omogućena je upotreba udžbenika: Ugostiteljstvo – ekonomika i organizacija poslovanja; Hotelijerstvo; Osnovi turizma; Osnove ugostiteljskog kuvarstva; Usluživanje; Engleski za zaposlene u restoranima i hotelima; i Francuski za ugostiteljske i hotelijerske škole.); i
- **Usvajanje rezolucija** [Rezolucijom o osnovama i mjerama ekonomske politike u 1968. godini, omogućen je rast investicija u turističkoj privredi i rast deviznog priliva po osnovu inostranog turističkog prometa. Rezolucijom o osnovama i mjerama ekonomske politike u 1969. godini, omogućeno je korišćenje inostranih kredita za izgradnju velikih ugostiteljskih objekata (posebno korišćenje kredita Međunarodne banke za obnovu i razvoj). Rezolucijom o osnovama društveno-ekonomske politike i mjerama za njeno sprovođenje u 1970. godini, omogućena je izgradnja novih 5.000 smještajnih jedinica u ugostiteljstvu, pri čemu je najveći projekat bio Južni Jadran. Rezolucijom o osnovama društveno-ekonomske politike SRCG 1971. godine, omogućen je brži razvoj kontinentalnog i planinskog turizma. Rezolucijom o politici društveno-ekonomskog razvoja u 1972. godini, omogućena je integracija većih privrednih preduzeća i kompleksa različitih privrednih djelatnosti sa preduzećima u ugostiteljstvu i turizmu.].

3.3. MJERE KREDITNO-MONETARNE I FISKALNE POLITIKE U TURIZMU

U 1965. godini Vlada SRCG se zadužila kod Jugoslovenske investicione banke za izgradnju saobraćajnih objekata u iznosu od 1,1 milijardu dinara sa kamatom od 1% i periodom otplate 50 godina. Preko Privredne banke SRCG plasirani su i brojni krediti, pa se tako lokalna uprava opštine Budva zadužila u iznosu od 85,3 miliona dinara, za proširenje ugostiteljskih kapaciteta hotela Slavija i uređenje dijela Slovenske plaže (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Opšta kamatna stopa u periodu intenzivnog investiranja bila je bila je 6%, ali su preduzeća u ugostiteljstvu i turizmu dobijala kredite preko opštinskih komunalnih banaka sa kamatnom stopom 2%. Ugostiteljsko preduzeće Turjak iz Rožaja dobilo je kredit od društvenog investicionog fonda opštine Rožaje preko Komunalne banke Rožaje, u iznosu od 13,6 miliona dinara, sa kamatnom stopom 2% i rokom otplate 15 godina. Beneficirne kamatne stope i duži period otplate kredita bile su značajne stimulativne mjere lokalnih uprava za razvoj ugostiteljstva i turizma. Organi lokalnih uprava uticali su na komunalne banke u domenu poboljšanja uslova vraćanja kredita preduzeća u ugostiteljstvu i turizmu, i odlaganja plaćanja anuiteta kredita. Tako su Komunalna banka Kolašin i Komunalna banka Titograd odobrile Ugostiteljskom preduzeću Bjelasica (1965. godine) smanjenje kamatnih stopa na obrtna sredstva sa 6% na 1%, a na osnovna sredstva sa 3% na 2%, pri čemu su produženi i rokovi otplate na obrtna sredstva do 20 godina i osnovna sredstva do 50 godina. Odlukom o kreditnim olakšicama i odlaganju plaćanja anuiteta Komunalna banka Bar (1965. godine) je preduzećima u ugostiteljstvu i turizmu omogućila vraćanje kredita Društvenom investicionom fondu opštine Bar, po kamatnoj stopi od 1% i rokom otplate 30 godina, kao i odlaganje plaćanja 50% anuiteta po investicionim kreditima koji su dospijevali na naplatu u 1965. i 1966. godini (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Osnivanje poslovnih banaka poboljšalo je uslove kreditiranja preduzeća u ugostiteljstvu i turizmu. Jedna od njih je i Komercijalna banka Titograd, osnovana 1965. godine (u čijem je osnivanju učestvovalo i hotelsko preduzeće Ulcinj iz Ulcinja), čije su registrovane djelatnosti bile (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Prijem depozita sa otkaznim rokom i depozita po viđenju, od društveno-pravnih lica;
- Prijem uloga na štednju;
- Vođenje žiro-računa građana;
- Plasman kratkoročnih kredita svih vrsta i namjena;
- Plasman investicionih kredita za trajna obrtna sredstva;
- Plasman kredita za ulaganja u osnovna sredstva za stambeno-komunalnu djelatnost, a u ostalim djelatnostima preko drugih ovlašćenih banaka;
- Plasman potrošačkih kredita građanima;
- Plasman bankarskih garancija; i
- Druge kreditne bankarske poslovne aktivnosti.

U periodu intenzivnog investiranja Vlada SRCG je iz svojih sredstava za investicije obezbjeđivala finansijska sredstva za isplatu dodatnih kamata davaocima kredita u ugostiteljstvu i turizmu. Pravo na dodatne kamate imale su banke i druge organizacije udruženog rada, koje su plasirale dinarske kredite (davaoci kredita i primaoci dodatnih kamata) preduzećima u ugostiteljstvu i turizmu (primaoci kredita). Dodatne kamate bile su 2% godišnje na iznos odobrenog kredita sa kamatnom stopom do 2% i rokom otplate od 12 do 15 godina. Beneficirani krediti su dodjeljivani organizacijama u ugostiteljstvu i turizmu koje su: pružale usluge smještaja i ishrane (hotelima, motelima, turističkim naseljima, objektima omladinskog turizma, depadansima i restoranima); gradile prateće objekte u sastavu turističkih objekata (plaže, bazene i sportske objekte); i gradile komunalno-saobraćajne objekte (vodovode, kanalizacije i pristupne puteve turističkim mjestima). Po navedenim stimulativnim kamatama, Vlada SRCG je u period od 1972. do 1975. godine isplatila davaocima kredita 30 miliona dinara dodatnih kamata. Vlada SRCG i opštine SRCG iz svojih sredstava za investicije u privredi obezbjeđivale su finansijska sredstva za isplatu regresnih kamata (2% na iznose odobrenih kredita) davaocima kredita (Unković & Zečević, 2009; Uskoković, 1975; A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Beneficirane kamate koje je odobravalala Vlada SFRJ bile su: a) Dodatne kamate od 3% godišnje na iznos odobrenih kredita koje su poslovne banke odobravale preduzećima u ugostiteljstvu i turizmu za razvoj inostranog turizma, pod uslovom da su krediti dodjeljeni iz novčanih sredstava namijenjenih investicionim ulaganjima i

da kamatna stopa odobrenog kredita ne smije biti veća od 6% godišnje. b) Uvećane dodatne kamate od 2% godišnje na iznos odobrenih kredita, što su mogle koristiti one banke koje su imala pravo korišćenja dodatnih kamata (koje su plasirale kredite sa rokom otplate za 1/3 dužim od roka vraćanja inostranog zajma/kredita; rokom otplate kredita odobrenih iz ostalih izvora dužim od 10 godina; i ukoliko je kamata na već odobreni kredit bila veća od 2% godišnje). c) Anticipativne dodatne kamate od 2,5% na iznose koji su se obračunavali za čitav period otplate kredita, pod uslovom da je kredit plasiran preduzećima u ugostiteljstvu i turizmu sa rokom otplate od 15 do 25 godina. Vlada SFRJ je u periodu od 1966. do 1970. godine odobravalala poslovnim bankama zaduživanje u inostranstvu radi dodjele kredita za razvoj receptivnog turizma u iznosu do 45 miliona US \$. Pri tome su poslovne banke morale plasirati protivdinarske kredite preduzećima u ugostiteljstvu i turizmu (Unković & Zečević, 2009; Uskoković, 1975; A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

NBJ je iz primarne emisije dodjeljivala novčana sredstva NBCG za selektivno usmjeravanje razvoja. Poslovne banke u SRCG (korisnici kredita) mogle su dobiti navedena novčana sredstva odobravanjem reeskontnih kredita od strane NBCG (davalac kredita) pod uslovom da poslovne banke prilože dokumentaciju da: su preduzećima u ugostiteljstvu i turizmu već dodijelile kredite za pripremu turističke sezone; su kreditirane usluge većinski namijenjene stranim turistima; se planirane usluge naplaćuju u devizama u najmanjem procentu od 70%; i da se dodijeljeni krediti koriste u periodu od 1. marta do 31. jula svake godine (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Retencione kvote su upravljačkim strukturama hotelskih preduzeća omogućavale korišćenje do 20% sopstvenih deviznih poslovnih prihoda, a upravljačkim strukturama turističkih agencija do 60% sopstvenih deviznih poslovnih prihoda, što je bilo povoljnije u odnosu na organizacije u drugim djelatnostima. Sve organizacije u SFRJ, pa time i SRCG, koje su ostvarivale devizne poslovne prihode, morale su imati otvorene devizne žiro račune. Korišćenje deviznih sredstava plaćanja bilo je ograničavano, ali su upravljačke strukture preduzeća mogle koristiti dinarske vrijednosti prihodovanih deviza bez ograničenja. Hotelska preduzeća su najčešće koristila sopstvene devize za kupovinu ugostiteljske opreme, dok su turističke agencije najčešće koristile sopstvene devize za plaćanje zakupa poslovnih prostora u inostranstvu, plaćanje troškova poslovanja filijala u inostranstvu, kao i za plate i dnevnice radnika koji su radili u filijalima u inostranstvu, ili putovali u inostranstvo (Unković & Zečević, 2009; Uskoković, 1975; A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Za isticanje firme (reklame) ispred ugostiteljskog preduzeća i objekta visinu takse određivala je posebno skupština svake lokalne uprave u SRCG. U 1965. godini, taksa za postavljanje firme za državna ugostiteljska preduzeća iznosila je u opštini Herceg Novi 45 hiljada dinara godišnje, a u opštini Budva 30 hiljada dinara godišnje. Za postavljanje firme za privatne ugostiteljske objekte u opštini Herceg Novi plaćalo

se 15 hiljada dinara godišnje, a u opštini Budva 25 hiljada dinara godišnje. Preduzeća u ugostiteljstvu i turizmu imala su poreske olakšice ukoliko su razvijala inostrani turizam. U početku je poreska stopa na ostvarene prihode na inostranom turističkom tržištu umanjivana za 2%, 1969. godine za 5%, a 1970. godine za 10%. Ova mjera je značajno doprinijela povećanju investicija iz sopstvenih izvora preduzeća u ugostiteljstvu i turizmu, usmjerenih u razvoj inostranog turizma (Unković & Zečević, 2009; Uskoković, 1975; A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Boravišna taksa, koju su plaćali turisti u turističkim mjestima, razlikovala se od opštine do opštine (u opštini Bar je 1965. godine bila 120 dinara dnevno u sezoni, i 100 dinara dnevno u vansezoni), pri čemu su naplatu realizovali opštinski turistički birovi. Zakon o komunalnim taksama omogućio je tadašnjim organima lokalnih uprava naplatu komunalne takse za (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Sviranje muzičkih grupa u javnim lokalima i njegovim baštama i terasama;
- Privremeni boravak u turističkim mjestima (u julu i avgustu 250 dinara dnevno, i 150 dinara dnevno u ostalim mjesecima);
- Korišćenje parking prostora na kojima je organizovano čuvanje prevoznih sredstava;
- Korišćenje kamping prostora (za svaki m² po 300 dinara dnevno);
- Isticanje firme ispred organizacija u ugostiteljstvu i turizmu (do 50 hiljada dinara godišnje);
- Držanje vitrina ispred ugostiteljskih objekata (do 5 hiljada dinara godišnje);
- Invalidna lica sa umanjnjem za 60% ukoliko su bila upućivana u turistička mjesta preko Zavoda za socijalno osiguranje SRCG; i
- Duži vremenski period, tj. unaprijed (kao što je to radila lokalna uprava opštine Tivat).

Zakonom o uvođenju republičkog poreza na promet na malo 1968. godine omogućeno je uvođenje poreza po stopi od 3%, od poreske osnovice na koju se obračunavao i plaćao opštinski porez na promet robe na malo, osim na promet alkoholnih pića. Na promet alkoholnih pića obračunavao se fiksni iznos po litri (za prirodno vino plaćan je republički porez na promet na malo u iznosu od 0,2 dinara po litri). Zakon o porezima građana 1973. godine omogućio je lokalnim upravama obračun i naplatu 11 vrsta poreza, uključujući i poreze na prihode od stambenih i poslovnih zgrada

u klimatskim, banjskim, kupališnim i turističkim mjestima. Proglašenjem Zakona o administrativnim taksama (1973. godine) definisano je da u postupcima koji se vode pred organima državne uprave administrativne takse plaćaju: hoteli koji imaju preko 100 ležaja – 1,5 hiljada dinara; i hoteli koji imaju do 100 ležaja, kafane, bifei, krčme i druge samostalne ugostiteljske radnje, turističke agencije, turističke organizacije i turistički biro – 400 dinara (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Preduzeća iz oblasti privrede i banke koje su obavljale djelatnost na teritoriji SRCG, na osnovu federalnog Zakona o stopama za upis obaveznog zajma za kreditiranje bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i autonomne pokrajine Kosovo, morale su 1971. godine izdvajati finansijska sredstva za ovaj fond po stopama od 3,75%, 2,5%, 1,25% i 0,62%, u zavisnosti od pripadnosti konkretnoj djelatnosti. Organizacije turističkog posredovanja (turističke agencije i turistički biro 1972. godine) izdvajale su finansijska sredstva u navedeni Federalni fond po stopi od 3,75%, a ugostiteljska preduzeća po stopi od 2,5%. Sledeće godine, izdvajanja organizacija turističkog posredovanja bila su po stopi od 5%, a ugostiteljskih preduzeća po stopi od 3,3% (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g). Preduzeća/organizacije u ugostiteljstvu i turizmu SRCG izdvajale su sredstva za Fond za razvoj privredno nedovoljno razvijenih republika i autonomnu pokrajinu Kosovo, ali je SRCG iz istog fonda dobijala neuporedivo veća finansijska sredstva, iz kojih su plasirani stimulatívni krediti u više djelatnosti, uključujući i djelatnost ugostiteljstva i turizma.

Zbog izgradnje hidro-elektreane Mratinje i termo-elektreane Pljevlja, Zakonom o obaveznom zajmu za izgradnju elektro-energetskih objekata SRCG, u periodu od 1. januara 1973. do 31. decembra 1977. godine ugostiteljska preduzeća i organizacije u društvenom vlasništvu morali su izdvajati 2%, a organizacije turističkog posredovanja 3% finansijskih sredstava, dobijenih primjenom navedenih stopa na iznos sredstava poslovnog fonda. Izdvajanja privatnih ugostiteljskih organizacija bila su 6,7% na iznos dohodka organizacije, umanjeno za iznos obaveza prema društvenoj zajednici (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Veoma važna stimulatívna mjera za razvoja ugostiteljstva i turizma SRCG u periodu intenzivnog investiranja bila je smanjenje carinskih stopa za uvoz mašina i opreme iz inostranstva, koje se nisu proizvodile u SFRJ. Carinske obaveze po osnovu uvoza potrebnih mašina i opreme smanjivale su se do 90% (Unković & Zečević, 2009; A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

3.4. OSNIVANJE I INTEGRACIJE PREDUZEĆA U TURIZMU

U periodu intenzivnog investiranja osnovani su brojni turistički kampovi i turistički biro, od kojih u 1965. godini kamp Pržno iz Sv. Stefana i turistički biro Neptun iz Ulcinja, čije su registrovane djelatnosti obuhvatale (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Posredovanje u iznajmljivanju smještaja i realizaciji ugostiteljskih usluga za domaće i strane turiste i putnike;
- Zakup i iznajmljivanje smještajnih prostorija za domaće i strane turiste i putnike;
- Prodaju suvenira, razglednica, mapa i drugih sličnih roba;
- Posredovanje u prodaji vozničkih karata za sva prevozna sredstva;
- Organizovanje izleta i prevoza turista i putnika;
- Mijenjanje stranih sredstava plaćanja u domaća sredstva plaćanja;
- Obavljanje ugostiteljske djelatnosti u izletničkim i drugim mjestima, od interesa za unapređenje turizma;
- Davanje turističkih informacija i organizovanje vodičke službe;
- Organizovanje i vođenje kurseva stranih jezika;
- Prevodilačke usluge sa stranih i na strane jezike;
- Iznajmljivanje u zakup sportskih i rekvizita za razonodu;
- Administrativne i privredno-računske usluge za račun drugih organizacija i ustanova;

- Održavanje plaže, iznajmljivanje kabina za presvlačenje i naplatu ulaznica na plažama; i
- Realizaciju i drugih usluga, koje doprinose unapređenju turizma.

U 1965. godini osnovano je ugostiteljsko preduzeće Turjak iz Rožaja, kao i filijala za aerodromske usluge Aerodroma Beograd pod nazivom Turist iz Ivanograda, čije su registrovane djelatnosti obuhvatale: iskorišćavanje, održavanje i izgradnju vazduhoplovnog pristaništa u Ivangradu; realizaciju svih usluga domaćim i stranim turistima, u cilju povećanja prometa putnika i razvijanja turizma; organizovanje izleta; i prodaju razglednica, predmeta za uspomene, narodnih rukotvorina i turističke literature. U periodu intenzivnog investiranja registrovan je i turistički biro Rose Turist iz Rosa u Herceg Novom (1966. godine) i biro za radnički turizam Globus (1970. godine) iz Beograda – ugostiteljska jedinica Pržno iz Tivta. Neki od hotela registrovanih u ovom periodu bili su: hotel Albatros (1969. godine) iz Ulcinja, u sastavu ugostiteljskog preduzeća Metropol iz Skoplja; i hotel Nikšić (1971. godine), u sastavu ugostiteljskog preduzeća Onogošt iz Nikšića. Izgrađena je i glavna zgrada (stacionar) Zavoda za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju „Dr Simo Milošević” – Igalo (1973. godine), koja je imala 400 ležaja u rangu hotela B kategorije (A. Vučetić, 2004; A. Vučetić & Delić, 2004; A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Stimulisane su integracije većih privrednih kompleksa, posebno u metalurško-energetskom kompleksu, turizmu, poljoprivredi, šumarstvu i drvnoj industriji, građevinarstvu i saobraćaju: hotelsko preduzeće Avala (1968. godine) iz Budve osnovano je u sastavu građevinskog preduzeća Inžinjeri iz Beograda; turistička agencija Indeks Turist (1969. godine) iz Budve osnovana je u sastavu međunarodnog trgovinskog preduzeća Inter-Export iz Beograda; a hotel Ostrvo Cvijeća (1969. godine) osnovan je u sastavu Poljoprivrednog kombinata Beograd, a dvije godine kasnije preregistrovan kao turističko naselje (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Neke od organizacija u sektorima turizma i trgovine koristile su mogućnosti za otvaranje svojih filijala u SRCG, u različitim formama: turistička agencija Inex iz Budve (1968. godine) osnovana je u sastavu turističke agencije Inex iz Beograda; trgovinska organizacija Trgo-Turist (1970. godine) iz Herceg Novog osnovana je u sastavu trgovinskog preduzeća na veliko i malo Metalelektro iz Beograda; a organizaciona jedinica Inex Turist (1972. godine) iz Titograda osnovana je u sastavu preduzeća za međunarodnu i unutrašnju trgovinu, turizam, saobraćaj i proizvodnju Inter-Export iz Beograda (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Slika 3: Hotel Avala - Budva

Izvor: <https://rb.gy/n2zrpc> (20.01.2021.)

U 1965. godini osnovano je i Poslovno udruženje turističko-ugostiteljskih preduzeća SRCG iz Titograda, kao važno strukovno udruženje, koje je dalo značajan doprinos u razvoju turizma. Osnivači poslovnog udruženja bili su: ugostiteljsko preduzeće Avala iz Budve; ugostiteljsko preduzeće Tivat iz Tivta; ugostiteljsko preduzeće Ulcinj iz Ulcinja; ugostiteljsko preduzeće Boka iz Herceg Novog; ugostiteljsko preduzeće Crnogorsko primorje iz Bara; i Autobusko preduzeće Tara iz Cetinja. Registrovane djelatnosti poslovnog udruženja obuhvatale su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Proučavanje i razmjenu iskustava o – organizacijama, raspodjeli dohodka i unutrašnjoj kontroli, i ustanovljavanju jedinstvenog vođenja podataka radi lakšeg međusobnog unapređivanja poslovanja;
- Predlaganje tipa i kategorije objekata koje treba graditi, kao i stručno predlaganje i ocjenjivanje funkcionalnosti ugostiteljskih objekata prilikom njihovog projektovanja;
- Organizovanje i finansiranje propagandnih aktivnosti usmjerenih na domaću turističku tražnju;
- Organizovanje kombinovanog odmora i kružnih putovanja turistima u objektima članova udruženja;
- Nabavku i prodaju industrijske robe i suvenira;

- Angažovanje orkestara i umjetničkih grupa i njihovu razmjenu u toku turističke sezone;
- Saradnju sa drugim organizacijama, čije su djelatnosti bile povezane sa ugostiteljstvom i turizmom; i
- Obavljanje i drugih poslova iz oblasti ugostiteljstva i turizma, od interesa za članice udruženja.

Odsjek za turizam, koji je osnovan 1965. godine u Kotoru, pripadao je nepri-vrednoj ustanovi obrazovanja Viša pomorska škola. Njegovo osnivanje bilo je veoma važno za razvoj turizma u SRCG, jer je obrazovao studente koji su bili neophodni za menadžerske pozicije u ugostiteljstvu i turizmu. U periodu intenzivnog investiranja studijski program Odsjeka za turizma uključivao je sledeće stručne predmete: Ekonomika i politika turizma, Organizacija i tehnike poslovanja turističkih agencija, Ekonomija organizacije ugostiteljskih preduzeća sa komercijalnim poslovanjem, Turistička propaganda, Turistička geografija, Analiza poslovanja turističkih preduzeća sa posebnim osvrtom na hotelijerstvo, Osnovi turizma, Engleski jezik, Njemački jezik, Italijanski jezik i Francuski jezik (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

3.5. PROMOCIJA TURISTIČKE PONUDE I POKAZATELJI TURISTIČKOG RAZVOJA

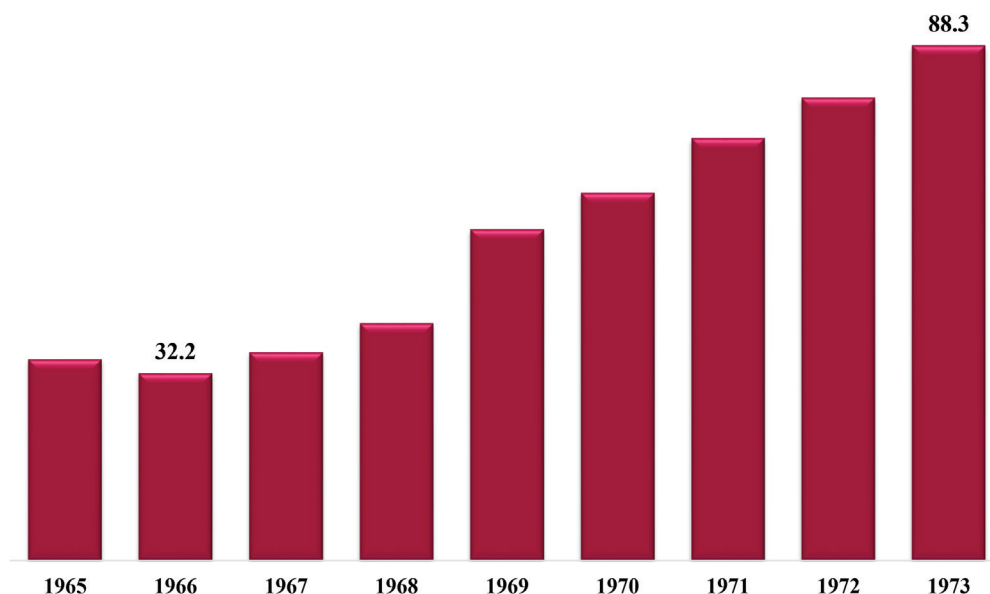
Komitetu za turizam SRCG 1965. godine iz Budžeta SRCG je dodijeljeno 25,6 miliona dinara, od čega: 59,7% za obavljanje osnovnih aktivnosti u domenu unapređenja razvoja turizma, 37,7% za aktivnosti u domenu opšte turističke propagande i 2,6% za stipendiranje kadrova za potrebe ugostiteljstva i turizma. U istoj godini, TSCG je dodijeljeno iz Budžeta SRCG 4 miliona dinara za promociju ugostiteljstva i turizma u zemlji i inostranstvu. U narednoj budžetskoj godini izdvajanja iz Budžeta SRCG za Fond za opštu turističku propagandu bila su 100 hiljada dinara. U 1973. godini izdvajanja iz Budžeta SRCG bila su 150 hiljada dinara za Fond za opštu turističku propagandu i 220 hiljada dinara za aktivnosti TSCG (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g). Zajedničkim promotivnim aktivnostima TSCG i drugih turističkih saveza republika SFRJ na stranim turističkim tržištima snižavani su ukupni troškovi promotivnih aktivnosti i obezbjeđivana kvalitetnija i efikasnija promocija turističke ponude SRCG.

Period intenzivnog investiranja karakteriše intenziviranje kapitalnih investicija u turizmu. Fokus je i dalje bio na izgradnji smještajnih kapaciteta za domaće turiste, pri čemu je intenzivirana i izgradnja smještajnih kapaciteta za strane turiste. Osnovni pokazatelji razvoja turizma u periodu intenzivnog investiranja su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Prosječna godišnja stopa rasta ugostiteljskih smještajnih kapaciteta bila je 12,5%;
- Maksimalni smještajni kapacitet evidentiran je 1973. godine (88,3 hiljade ležaja), a minimalni smještajni kapacitet 1966. godine (32,2 hiljade ležaja);
- Prosječna godišnja stopa rasta dolazaka turista u ugostiteljskim smještajnim objektima bila je 7,8%;
- Maksimalni broj dolazaka turista evidentiran je 1973. godine (747,3 hiljade), a minimalni broj dolazaka turista 1965. godine (409,3 hiljade);
- Prosječna godišnja stopa rasta noćenja turista u ugostiteljskim smještajnim objektima bila je 10,6%;

- Maksimalni broj noćenja turista evidentiran je 1973. godine (6,2 miliona), a minimalni broj noćenja turista 1965. godine (2,7 miliona);
- Prosječan period boravka turista u ugostiteljskim smještajnim objektima bio je 7,6 dana;
- Maksimalni prosječni period boravka turista evidentiran je 1971. godine (8,5 dana), a minimalni prosječni period boravka 1965. godine (6,8 dana);
- Prosječna godišnja iskorišćenost idealnih ugostiteljskih smještajnih kapaciteta bila je 77,8 dana; i
- Maksimalna iskorišćenost idealnih ugostiteljskih smještajnih kapaciteta evidentirana je 1966. godine (99,7 dana), a minimalna iskorišćenost idealnih ugostiteljskih smještajnih kapaciteta 1972. godine (67,7 dana).

Grafik 18: Smještajni kapaciteti ugostiteljstva u periodu intenzivnog investiranja (hiljade ležaja)

Izvor: (MONSTAT, 1966-1974)

Skoro svi ciljevi turističke politike bili su realizovani, ali ne i dolasci međunarodnih posjetilaca u očekivanom obimu, što je bila posledica zapostavljanja razvoja inostranog turizma u prethodnom investicionom periodu. Odlični razvojni rezultati u sektoru turizma postignuti su prije svega zahvaljujući raznovrsnim i stimulativnim mjerama i aktivnostima opšte turističke politike. Broj međunarodnih turista brže je

rastao nego u prethodnom periodu investiranja, ali i dalje ne onim tempom kako su to željeli kreatori turističke politike. Rast životnog standarda lokalnog stanovništva nije mogao pratiti rast smještajnih kapaciteta. Najveći priliv domaćih i stranih turista evidentiran je u klimatskim liječilištima i hotelima B kategorije. Od domaćih turista najveći priliv je evidentiran iz Socijalističke Republike Makedonije, a od stranih turista iz Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR). Kod stranih turista već je bila jasna podjela na komforno i avaturistički orijentisanu međunarodnu turističku tražnju. Od internih i eksternih faktora koji su negativno uticali na rast i razvoj turizma u SRCG najvažniji su bili (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- a) **Studentski protesti u svim republikama SFRJ 1968. godine** (koji su bili inicirani ekonomskim nejednakostima i zahtjevima za demokratizacijom društva u svim oblastima, što je usporilo razvoj turizma, jer je NBJ emitovala novac bez pokrića pa su realne cijene usluga u ugostiteljstvu i turizmu bile niže);
- b) **Kriza Svjetskog monetarnog sistema 1968. godine** (koja je negativno uticala na kurseve dinara u odnosu na strane valute, što je usporavalo razvoj ugostiteljstva i turizma);
- c) **Početak Velike ekonomske krize 1973. godine** (koja je destabilizovala ekonomske sisteme svih razvijenih država svijeta, uticala na povećanje cijena svih energenata u svijetu, i negativno uticala na rast međunarodnih posjetilaca); i
- d) **Trka u naoružavanju između država NATO i Varšavskog pakta** (što je ubrzalo rast vojnog budžeta i usporilo rast investicija u ugostiteljstvu i turizmu).

IV
PERIOD SELEKTIVNOG INVESTIRANJA

4.1. OSNIVANJE KREATORA TURISTIČKE POLITIKE

Zakon o ugostiteljskoj djelatnosti (1974. godine) definisao je organizacije udruženog rada (u daljem tekstu OUR) kao organizacije koje obavljaju ugostiteljsku djelatnost u: hotelima, turističkim naseljima, motelima, pansionima, prenoćištima, kampovima, restoranima, ekspres-restoranima, restoran-baštama, restoranima za samousluživanje, mliječnim restoranima (zdravljacima), gostionicama, kafanama, barovima, snek-barovima, varijete-barovima, bifeima, krčmama, narodnim kuhinjama i ćevabdžinicama. Ugostiteljski OUR-i su mogli obavljati i druge poslovne djelatnosti, ako su sporedne djelatnosti bile u vezi sa njihovim osnovnim djelatnostima, kao što su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića;
- Realizacija turističkih, transportnih i zanatskih usluga;
- Prodaja roba uobičajnih za ugostiteljstvo; i
- Organizacija aktivnosti koje služe razonodi i rekreaciji turista.

Zakon o organima državne uprave (1974. godine) definisao je nadležnost **Republičkog sekretarijata za privredu SRCG** u domenu razvoja turizma, pri čemu su njegove registrovane djelatnosti obuhvatale: primjenu zakona, propisa i utvrđene razvojne politike u ugostiteljstvu i turizmu; realizaciju mjera i aktivnosti **turističke politike** na turističkom tržištu; predlaganje načina za rješavanje određenih problema u ugostiteljstvu i turizmu; i realizaciju i upravni nadzor drugih upravnih poslova u ugostiteljstvu i turizmu. Umjesto Fonda za opštu turističku propagandu SRCG, formirana je **Samoupravna interesna zajednica za turističku propagandu i informativnu djelatnost**. Bila je u sastavu Republičkog sekretarijata za privredu SRCG, a osnovana je radi kvalitetnije realizacije opšte turističke propagande na međunarodnom i domaćem turističkom tržištu (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Poslovníkom Izvršnog vijeća Skupštine SRCG (1975. godine) definisana su dva komiteta u njegovom sastavu – **Komiteta za turizam** i Komiteta za odnose sa ino-

stranstvom. Registrovane djelatnosti Komiteta za turizam obuhvatale su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Analiziranje problema u koordinaciji rada između republičkih organa uprave i organizacija u oblasti ugostiteljstva i turizma;
- Analiziranje efekata opšte turističke propagande;
- Analiziranje razvojnih problema u ugostiteljstvu i turizmu, i predlaganje metoda za njihovo rješavanje;
- Poslovnu saradnju sa drugim organima federacije i socijalističkih republika; i
- Realizaciju drugih poslova koje mu povjeri Izvršno vijeće Skupštine SRCG.

Nakon osnivanja **Privredne komore Crne Gore** (1977. godine), definisan je i usvojen Statut Privredne komore Crne Gore (1978. godine), koji je omogućio osnivanje savjeta u njenoj organizacionoj strukturi, od kojih je jedan bio **Savjet za ugostiteljstvo i turizam**, čije su registrovane djelatnosti obuhvatale unapređenje (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Saradnje između OUR-a u ugostiteljstvu i turizmu;
- Efikasnosti organizovanih nastupa OUR-a u ugostiteljstvu i turizmu na međunarodnom turističkom tržištu; i
- Mjera i aktivnosti, koje su imale za cilj stvaranje stimulativnijeg ambijenta za razvoj ugostiteljstva i turizma u SRCG.

4.2. ZAKONSKE, PLANSKE I ADMINISTRATIVNE MJERE TURISTIČKE POLITIKE

Zakonske mjere turističke politike koje su na predlog kreatora turističke i drugih turizmu srodnih politika usvojile Skupština SRCG i Skupština SFRJ u periodu selektivnog investiranja bile su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- **Krivični zakon SRCG** (koji je omogućio kažnjavanje zaposlenika u ugostiteljskim organizacijama koji uslužuju sa alkoholom maloljetna fizičkih lica, pri čemu su kazne bile novčane, ili zatvorska do 6 mjeseci);
- **Zakon o radnim odnosima** (koji je stimulisao poštovanje pravila iz domena radnih odnosa u organizacijama u ugostiteljstvu i turizmu);
- **Zakon o iskorišćavanju vazduhoplovnih pristaništa** (koji je stimulisao razvoj ugostiteljskih objekata za pružanje usluga putnicima u vazduhoplovnim pristaništima);
- **Zakon o izgradnji investicionih objekata** (koji je omogućio izgradnju i rekonstrukciju investicionih objekata u ugostiteljstvu i turizmu);
- **Zakon o javnim putevima** (koji je stimulisao izgradnju benzinskih stanica, auto-servisa, ugostiteljskih objekata, stanica za hitnu pomoć i autobuskih stajališta pored javnih puteva);
- **Zakon o javnom redu i miru** (koji je omogućio obezbjeđenje javnog reda i mira u ugostiteljskim objektima, pri čemu su kazne za narušavanje javnog reda i mira u ugostiteljskim objektima bile za: rukovodioca ugostiteljskog objekta 2,5 hiljade dinara; poslovođu ugostiteljskog objekta 1 hiljadu dinara; a za ugostiteljski objekat oduzimanje dozvole za obavljanje ugostiteljske djelatnosti u trajanju od 1 do 3 mjeseca);
- **Zakon o mjerilima prema kojim se udruživanje i zajedničko ulaganje sredstava OUR-a iz drugih socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina u razvojne programe na području SRCG uvrštava u**

stalna sredstva Fonda za nerazvijena područja (koji je stimulisao investicije i integracije u ugostiteljstvu i turizmu);

- **Zakon o nacionalnim parkovima** (koji je stimulisao razvoj nacionalnih parkova i ekoturizma);
- **Zakon o planiranju i uređenju prostora** (koji je omogućio racionalno korišćenje prostora u turističkim mjestima);
- **Zakon o posebnom porezu na promet proizvoda i usluga** (koji je omogućio primjenu posebnog poreza na promet usluga u ugostiteljstvu i turizmu);
- **Zakon o pravima i obavezama radnika u udruženom radu** (koji je omogućio ispunjavanje dnevnih i sedmičnih radnih obaveza i odmora zaposlenika u ugostiteljstvu i turizmu);
- **Zakon o prenošenju sredstava SRCG za investicije u privredi i regulisanju obaveza stvorenih po osnovu tih sredstava** (kojim je omogućen plasman 80 miliona dinara za investicije u ugostiteljstvu i turizmu);
- **Zakon o prevozu u drumskom saobraćaju** (koji je omogućio ugostiteljskim OUR-ima prodaju voznih karata i prevoznih isprava, ali i organizovanje izletničkih vožnji, turističkih putovanja i kružnih vožnji);
- **Zakon o republičkim organima uprave** (koji je omogućio formiranje Republičkog sekretarijata za privredu, kao odgovornog organa uprave za razvoj ugostiteljstva i turizma);
- **Zakon o sistemu osiguranja imovine i lica** (koji je omogućio osiguranja imovine i lica u ugostiteljstvu i turizmu);
- **Zakon o sistemu veza** (koji je omogućio turističkim mjestima da na svakih 2 hiljade stanovnika, poštanska organizacija mora izgraditi jednu mjesnu automatsku telefonsku govornicu);
- **Zakon o tržišnoj inspekciji** (koji je stimulisao primjenu pravila tržišnog inspekcijskog nadzora u ugostiteljstvu i turizmu);
- **Zakon o udruživanju u Privrednu komoru Crne Gore** (koji je omogućio osnivanje Savjeta za ugostiteljstvo i turizam);
- **Zakon o ugostiteljskoj djelatnosti** (koji je stimulisao razvoj ugostiteljske djelatnosti SRCG stimulacijom rasta ugostiteljskih OUR-a);

- **Zakon o vinu i preradevinama od grožđa i vina** (koji je stimulisao plasman vinskih proizvoda u OUR-ima u ugostiteljstvu);
- **Zakon o zaštiti od požara** (koji je omogućio primjenu obaveze ugostiteljskih objekata i njegovih zaposlenika u sprečavanju izbijanja požara, gašenju požara i otklanjanju posledica prouzrokovanih požarom – pri čemu su hoteli sa preko 500 ležaja prilikom izgradnje morali tražiti tehničku saglasnost od Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove, o poštovanju propisanih mjera zaštite od požara);
- **Zakon o zaštiti prirode** (koji je omogućio adekvatnu zaštitu nacionalnih parkova, regionalnih parkova prirode, prirodnih rezervata i naučno-istraživačkih rezervata, i stimulisao razvoj ekoturizma);
- **Zakon o zaštiti spomenika kulture** (koji je omogućio lokalnim upravama da jedan dio boravišne takse naplaćene u naseljima „spomenicima kulture”, upotrebe za konzervaciju i/ili restauraciju spomenika kulture u tim naseljima); i
- **Zakoni o budžetima SRCG od 1974. do 1978. godine** (koji su stimulisali primjenu turističke propagande na domaćem i međunarodnom turističkom tržištu, stimulanjem poslovnih aktivnosti Samoupravne interesne zajednice za turizam i TSCG).

Planske mjere turističke politike koje su bitno uticale na razvoj ugostiteljstva i turizma u periodu selektivnog investiranja bile su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- **Generalni urbanistički planovi** (koji su se morali kreirati za turistička, rekreaciona i banjska mjesta); i
- **Plan razvoja mreže zdravstvenih organizacija u SRCG za period od 1976. do 1980. godine** (koji je uticao na proširenje zdravstvenih kapaciteta Instituta za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju „Dr Simo Milošević” – Igalo, što je direktno stimulisalo razvoj zdravstvenog turizma).

Administrativne mjere turističke politike koje su stimulisale razvoj ugostiteljstva i turizma u periodu selektivnog investiranja bile su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- **Usvajanje odluka** (Odlukom o potvrdi Statuta Školskog centra za obrazovanje kadrova u ugostiteljstvu, turizmu i trgovini u Titogradu, omogućeno je nesmetano odvijanje radnih procesa u ovoj obrazovnoj ustanovi. Odlukom o određivanju osnovica za plaćanje doprinosa za zdravstveno osiguranje osigu-

ranika samostalnih djelatnosti, omogućen je lakši obračun doprinosa za zdravstveno osiguranje samostalnih ugostitelja. Odlukom o rasporedu deviza za potrebe SRCG za 1975. godinu, omogućeno je Školskom centru za obrazovanje kadrova u ugostiteljstvu, turizmu i trgovini u Titogradu korišćenje 130 hiljada US \$ za robna plaćanja u inostranstvu. Odlukom o osnovicama za plaćanje doprinosa za zdravstveno osiguranje radnih ljudi, koji obavljaju djelatnost samostalnim ličnim radom, omogućeno je da samostalni ugostitelji izdvajaju doprinos za zdravstveno osiguranje u neto mjesečnom iznosu od 2,7 hiljade dinara. Odlukom o uslovima pod kojim se mogu zdravstveno osigurati lica koja se bave kućnom radinošću, ili pružanjem usluga smještaja i ishrane, omogućeno je zdravstveno osiguranje za građane koji pružaju usluge smještaja i ishrane turistima. Odlukom o korišćenju sredstava Fonda za nedovoljno razvijena područja SRCG za podsticanje razvoja prigraničnih područja u periodu od 1976. do 1980. godine, omogućeno je korišćenje novčanih sredstava za razvoj ugostiteljstva u prigraničnim područjima SRCG. Odlukom o visini naknade za postavljanje natpisa na putnom pojasu, omogućeno je OUR-ima u ugostiteljstvu i turizmu postavljanje natpisa i drugih znakova na putnom pojasu, uz plaćanje godišnje naknade);

- **Usvajanje pravilnika** (Pravilnikom o vođenju poslovnih knjiga obveznika poreza, omogućeno je samostalnim ugostiteljima knjiženje alkoholnih i bezalkoholnih pića koje su sami proizveli. Pravilnikom o posebnoj radnoj odjeći i obući lica koja u proizvodnji i prometu dolaze u neposredan dodir sa životnim namirnicama i lica koja rade u proizvodnji i prometu sredstava za održavanje lične higijene, njegu i uljepšavanje lica i tijela, propisano je da prilikom usluživanja jela i pića u ugostiteljskim objektima zaposleni moraju nositi – crne pantalone, bijelu košulju, bijelu bluzu ili crni sako, odnosno jednodjelnu ili dvodjelnu haljinu u boji sa bijelom keceljom, trakom na kosi i peškir od bijelog platna, uz obavezan amblem OUR-a na odjeći. Pravilnikom o načinu i troškovima vršenja sanitarnog nadzora nad izgradnjom zgrada i drugih objekata koji podliježu sanitarnom nadzoru, propisano je da troškovi vršenja nadzora nad turističkim objektima u društvenoj svojini iznose od 500 do 1 hiljadu dinara. Pravilnikom o načinu i uslovima sprovođenja obavezne dezinfekcije, dezinfekcije i deratizacije, propisano je da su hoteli u obavezi sprovesti dezinfekciju, dezinfekciju i deratizaciju u svim svojim objektima.);
- **Usvajanje naredbi** (Naredbom o otvaranju računa i podračuna za uplatu prihoda društveno-političkih zajednica, samoupravnih interesnih zajednica i fondova društveno-političkih zajednica, omogućeno je OUR-ima u ugostiteljstvu i turizmu otvaranje prolaznih račun za uplate poreza i doprinosa.);
- **Usvajanje uputstava** (Uputstvom o načinu obračunavanja i plaćanja poreza

na dohodak osnovnih OUR-a, omogućen je lakši obračun i plaćanje poreza na dohodak organizacijama u ugostiteljstvu i turizmu. Uputstvom o načinu sniženja kamata na kredite za trajna obrtna sredstva i investicije u osnovna sredstva, omogućeno je smanjenje iznosa kamata na odobrena kreditna sredstva organizacijama u ugostiteljstvu i turizmu.);

- **Izdavanje rješenja** (Rješenjem da područno odjeljenje Turističko-ugostiteljske škole iz Tivta u Budvi ispunjava uslove za početak rada, omogućeno je izdavanje rješenja o početku rada ovog odjeljenja. Rješenjem da Školski centar u Budvi ispunjava propisane uslove za početak rada, omogućen je početak nastave za turističko-ugostiteljsko odjeljenje u Budvi.);
- **Usvajanje poslovnika** (Poslovníkom Izvršnog vijeća Skupštine SRCG, omogućeno je ponovno formiranje Komiteta za turizam);
- **Usvajanje rezolucija** (Rezolucijom o osnovama politike društveno-ekonomskog razvoja u 1974. godini, omogućeno je stimulisanje zanatske proizvodnje za potrebe ugostiteljstva i turizma. Rezolucijom o društveno-ekonomskom razvoju SRCG u 1976. godini, stimulisan je razvoj selektivne turističke ponude.);
- **Usvajanje ugovora** (Ugovorom o sprovođenju penzijskog i invalidskog osiguranja samostalnih zanatlija i ugostitelja, omogućeno je penzijsko i invalidsko osiguranje samostalnih ugostitelja.);
- **Usvajanje društvenih dogovora** (Društvenim dogovorom o izgradnji Regionalnog vodovoda i kanalizacione mreže za područje primorskih opština i opštine Cetinje, omogućen je brži razvoj ugostiteljstva i turizma u primorskoj regiji i Cetinju. Društvenim dogovorom o poreskim stopama i visini komunalnih taksi u SRCG, propisani su porezi i takse na lične dohodke zaposlenih u ugostiteljstvu i turizmu. Društvenim dogovorom o razvoju male privrede u SRCG, omogućen je brži razvoj ugostiteljskih i turističkih usluga preduzetnika); i
- **Usvajanje programa** (Programom razvoja naučno-istraživačkog rada za period od 1976. do 1980. godine, predviđena su istraživanja u oblasti društvenih nauka, uključujući i istraživanja u oblasti turizma i pomorstva SRCG. Programom o razvoju zdravstvene djelatnosti u SRCG za period od 1976. do 1980. godine, stimulisan je razvoj zdravstvenog turizma, u područjima koja za to imaju uslove.).

4.3. MJERE KREDITNO-MONETARNE I FISKALNE POLITIKE U TURIZMU

U 1975. godini smanjene su kamate na kredite za trajna i obrtna sredstva i investicije u osnovna sredstva za organizacije u ugostiteljstvu i turizmu. Društvenim planom SRCG za period od 1976. do 1980. godine predviđeno je korišćenje sredstava Fonda za razvoj nedovoljno razvijenih područja, radi podsticanja razvoja prigraničnih područja: Vladimir, Sukobin, Krute, Zoganje, Darza i Štoj u opštini Ulcinj; Tuzi i Zatrijebač u opštini Titograd; Andrijevića u opštini Ivangrad; i Gusinje i Vusanje u opštini Plav. Kreditnom politikom SFRJ i SRCG odobravani su povoljni kreditni aranžmani OUR-ima u ugostiteljstvu i turizmu za pripremu turističke sezone, tj. usluga i proizvoda namijenjenih stranim turistima. Na osnovu Zakon o deviznom poslovanju Skupština SRCG je svake godine usvajala iznose za korišćenje deviza, koji su OUR-i u ugostiteljstvu i turizmu mogli koristiti za robna i nerobna plaćanja u inostranstvu (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Društvenim dogovorom o poreskim stopama i visini komunalnih taksi u SRCG definisano je: da opštinski porez iz ličnog dohotka od samostalnog obavljanja privrednih i neprivrednih djelatnosti od svakog pojedinačno ostvarenog bruto prihoda plaćaju i profesionalni turistički vodiči; i da se opštinski porez na prihod od izdavanja namještenih soba plaća na svaki ostvareni bruto prihod (po odbitku 30% na ime troškova poslovanja) po stopi od 15%. Naredbom o otvaranju prolaznih računa (1977. godine), omogućeno je OUR-ima u ugostiteljstvu i turizmu da uplaćuju sledeće poreze i doprinose iz ličnog dohotka: republički porez, opštinski porez, republički doprinos za osnovno obrazovanje, republički doprinos za usmjereno obrazovanje, republički doprinos za kulturu, republički doprinos za nauku, republički doprinos za puteve, opštinski doprinos za osnovno obrazovanje, opštinski doprinos za kulturu, opštinski doprinos za fizičku kulturu, opštinski doprinos za neposrednu dječiju zaštitu, opštinski doprinos za socijalnu zaštitu, opštinski doprinos za informativnu djelatnost, i opštinski doprinos za vode. Za privredne i neprivredne OUR-e otvarani su posebni prolazni računi za uplate poreza i doprinosa iz poslovnih prihoda. Zakonom o komunalnim taksama (1978. godine) omogućeno je uvođenje komunalnih taksi za ugostiteljske objekte koji su organizovali: igre na sreću; privremeni boravak u hotelima, motelima i drugim ugostiteljskim objektima u kojima se pružaju usluge smještaja, uključujući i privatn

smještaj i kampove; i organizovanje „žive muzike” u ugostiteljskim objektima. Odlukom o osnovicama za plaćanje doprinosa za zdravstveno osiguranje radnika koji su obavljali djelatnost samostalnim ličnim radom, propisana osnovica za obračun doprinosa bila je 4,1 hiljada dinara. Veoma važna mjera turističke politike bila je ukidanje ograničenja potrošnje naftnih derivata za putničke automobile lokalnog stanovništva i popusti na naftne derivate za putničke automobile stranih turista (Unković & Zečević, 2009; Uskoković, 2000; A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

4.4. OSNIVANJE I INTEGRACIJE PREDUZEĆA U TURIZMU

U periodu selektivnog investiranja smanjila se dinamika ulaganja u smještajne kapacitete ugostiteljskih objekata. Od osnovanih organizacija u ugostiteljstvu i turizmu najvažnije je osnivanje složene organizacije udruženog rada (u daljem tekstu SOUR) Montenegroturist iz Budve (1974. godine), koja je dobar primjer vertikalnih integracija OUR-a, s obzirom da je oformljena poslovnim povezivanjem hotelsko-turističke organizacije Budvanska rivijera sa trgovinskim OUR-om Montenegrokomerc (vertikalna integracija unazad) i turističkom agencijom Montenegro Express (vertikalna integracija unaprijed). SOUR Montenegroturist je bio generator razvoja selektivnog turizma u SRCG, kao i lider u organizovanju izletničkih tura u domenu kulturnog turizma, ekoturizma i avanturističkog turizma. Velika investicija u kapacitete selektivnog turizma bila je izgradnja solitera Zavoda za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju „Dr Simo Milošević” – Igalo (1975. godine), sa 280 ležaja u rangu hotela B kategorije, namijenjenog organizovanim grupama turista iz Norveške, Švedske i Njemačke. Zavod će 1976. godine postati Institut za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju „Dr Simo Milošević” – Igalo, tj. najpoznatija ustanova zdravstvenog turizma na Balkanu. Odmaralište RVI u Igalu, renovirano je u hotel B kategorije pod nazivom hotel RVI, kao zdravstvena organizacija za liječenje ratnih vojnih invalida, koja se sve više poslovno fokusirala na međunarodno tržište zdravstvenog turizma (A. Vučetić, 2004; A. Vučetić & Delić, 2004; A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Cilj svih društvenih planova privrednog razvoja bio je unapređenje raznovrsnosti i kvaliteta vanpansionske potrošnje, kroz valorizaciju kulturno-istorijskih spomenika i prirodnih resursa SRCG. Fokus kreatora turističke politike bio je na razvoju posebnih vrsta selektivnog turizma kao što su: kulturni turizam, zdravstveni turizam, ekoturizam, avanturistički turizam i nautički turizam. Društvenim planom privrednog razvoja za 1974. godinu bilo je izdvojeno 80 miliona dinara kredita za izgradnju novih kapaciteta u ugostiteljstvu i turizmu, pri čemu su banke dobijale beneficirane kamate od fondova SRCG i SFRJ. Ponuda selektivnog turizma je rasla i zahvaljujući stimulanju udruživanja i zajedničkih ulaganja OUR-a iz drugih republika SFRJ, jer im je iznos investicije po tom osnovu računat kao izdvajanje za Fond Federacije za kreditiranje bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i autonomne pokrajine Kosovo (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Slika 4: Hotel Bjelasica - Kolašin

Izvor: <https://rb.gy/hqblxu> (20.01.2021.)

Zakon o zaštiti prirode SRCG (1977. godine) ubrzao je razvoj ekoturizma, posebno u sjevernoj regiji Crne Gore, kroz definisanje (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Nacionalnih parkova (prostorne cjeline koje obuhvataju jednu ili više izvornih, očuvanih, ili u manjoj mjeri izmijenjenih prirodnih sredina, koje imaju značajnu prirodnu, estetsku, naučnu, kulturnu, obrazovno-vaspitnu i turističko-rekreativnu vrijednost);
- Regionalnih parkova (područja sa izvornim prirodnim i stvorenim vrijednostima karakterističnim za određeni region, koja imaju kulturno-obrazovni, naučni, estetski i turističko-rekreativni značaj);
- Strogih prirodnih rezervata (područja čije su prirodne vrijednosti potpuno očuvane, ili neznačajno izmijenjene); i
- Naučno-istraživačkih rezervata (područja sa posebno izraženim prirodnim vrijednostima za naučna istraživanja).

Zakon o ugostiteljskoj djelatnosti (1974. godine) omogućio je OUR-ima u ugostiteljstvu otvaranje (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

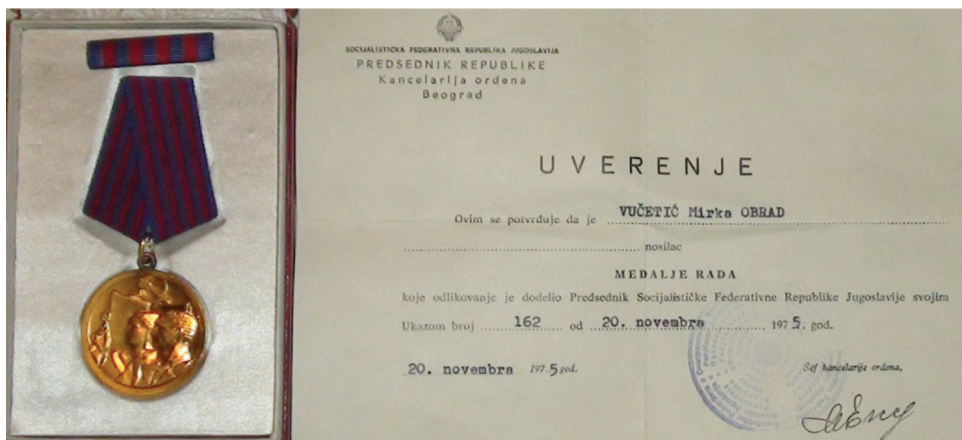
- Organizacionih jedinica za proizvodnju hrane i pića;
- Internih turističkih agencija za posredovanje turističkog prometa;

- Saobraćajnih linija namijenjenih transportu sopstvenih gosti;
- Zanatskih organizacija za izradu suvenira; i
- Trgovinskih jedinica u sopstvenim objektima, radi snabdijevanja turista robom široke potrošnje.

Društvenim dogovorom o razvoju male privrede stimulisao se razvoj preduzetništva u SRCG. Malu privredu su predstavljale privatne ugostiteljske organizacije, u kojima su vlasnici radno angažovani i domaćinstva koja su nudila ugostiteljsko-turističke usluge (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g). Cilj razvoja preduzetništva bio je unapređenje razvoja vanpansionske potrošnje u SRCG. Najbrojnije privatne ugostiteljske organizacije osnovane u ovom periodu bile su: kafane, kafei, bifei i ćevabdžinice. Povećao se i broj i kvalitet ponude domaćinstava koja su pružala usluge smještaja i ishrane, posebno u smještaju prekobrojnih gosti ustanova i hotela zdravstvenog turizma u primorskoj regiji.

Odsijek za turizam Više pomorske škole u Kotoru, u periodu selektivnog investiranja raspisivao je konkurse za izbor u zvanje stalnog nastavnika, ili predavača više škole. Novi stručni predmeti u nastavnom programu ovog odsijeka bili su: Organizacija i tehnika poslovanja ugostiteljskih preduzeća; Turistička politika i turističko zakonodavstvo; i Ekonomika turizma. Na Institutu za društveno-ekonomska istraživanja Ekonomskog fakulteta u Titogradu 1977. godine raspisan je konkurs za jednog istraživača za naučnu oblast – Ekonomika turizma. U ugostiteljstvu i turizmu su zapošljavani stručni i kvalitetni kadrovi, o čemu svjedoči i „Zlatna medalja rada“, koju je od predsjednika SFRJ Josipa Broza Tita dobio direktor ugostiteljstva RO PKB – Herceg Novi, Obrad Mirkov Vučetić iz Herceg Novog (20.11.1975. godine – upisana pod brojem 162), za doprinos razvoju turizma u SRCG i SFRJ (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Slika 5: Zlatna medalja rada Obrada Mirkovog Vučetića

Izvor: Lična kolekcija nagrada i priznanja Obrada Mirkovog Vučetića

4.5. PROMOCIJA TURISTIČKE PONUDE I POKAZATELJI TURISTIČKOG RAZVOJA

Umjesto Fonda za opštu turističku propagandu osnovana je Samoupravna interesna zajednica za turističku propagandu i informativnu djelatnost. Izdvajanja iz Budžeta SRCG za opštu turističku propagandu u periodu selektivnog investiranja iznosila su od 150 do 500 hiljada dinara, a za aktivnosti TSCG od 253 do 550 hiljada dinara. Vlada SRCG je odobravala korišćenje deviza za nerobna plaćanja, tj. aktivnosti turističke propagande TSCG na međunarodnom turističkom tržištu. Po tom osnovu, u 1977. godini, TSCG je iskoristio 6,5 hiljada US \$ za turističku propagandu u inostranstvu (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

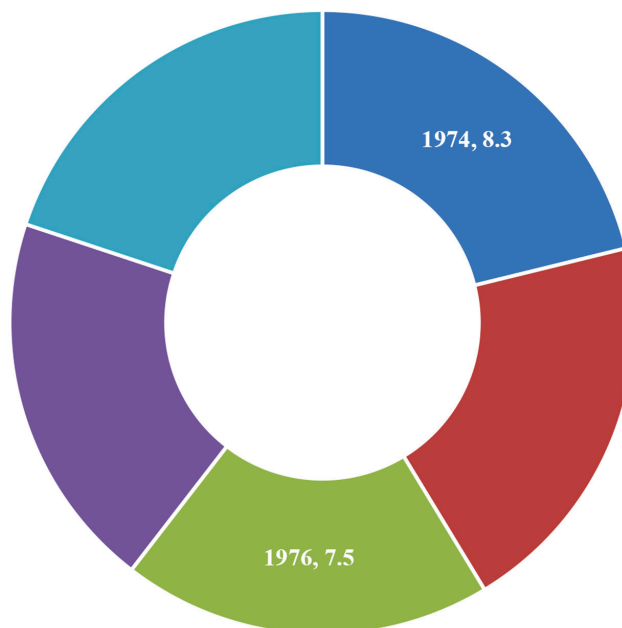
Na osnovu Odluke o visini naknada za postavljanje natpisa na putnom pojasu (koju je usvojila Skupština Republičke samoupravne interesne zajednice za puteve 1977. godine) društveni OUR-i u ugostiteljstvu i turizmu i samostalni ugostitelji mogli su postavljati svoje natpise i druge znakove pored magistralnih i regionalnih puteva. Naknade su plaćane unaprijed za godinu dana, u procesu dobijanja odobrenja za postavljanje natpisa, reklama i drugih znakova. Obračun naknada je bio po: stubu za tabelu sa natpisom (200 dinara); m² za tabelu sa natpisom (1,8 hiljada dinara), i svijetlećoj reklami (2,5 hiljade dinara) (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Period selektivnog investiranja karakterišu investicije u ponudu selektivnog turizma. Osnovni pokazatelji razvoja turizma u periodu selektivnog investiranja su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Prosječna godišnja stopa rasta ugostiteljskih smještajnih kapaciteta bila je 8%;
- Maksimalni smještajni kapacitet evidentiran je 1978. godine (123,9 hiljada ležaja), a minimalni smještajni kapacitet 1974. godine (91 hiljadu ležaja);
- Prosječna godišnja stopa rasta dolazaka turista u ugostiteljskim smještajnim objektima bila je 11,7%;
- Maksimalni broj dolazaka turista evidentiran je 1978. godine (1,1 milion), a minimalni broj dolazaka turista 1974. godine (768 hiljada);

- Prosječna godišnja stopa rasta noćenja turista u ugostiteljskim smještajnim objektima bila je 9,8%;
- Maksimalni broj noćenja turista evidentiran je 1978. godine (9,3 miliona), a minimalni broj noćenja turista 1974. godine (6,3 miliona);
- Prosječan period boravka turista u ugostiteljskim smještajnim objektima bio je 7,8 dana;
- Maksimalni prosječni period boravka turista evidentiran je 1974. godine (8,3 dana), a minimalni prosječni period boravka 1976. godine (7,5 dana);
- Prosječna godišnja iskorišćenost idealnih ugostiteljskih smještajnih kapaciteta bila je 69,9 dana; i
- Maksimalna iskorišćenost idealnih ugostiteljskih smještajnih kapaciteta evidentirana je 1978. godine (75,1 dan), a minimalna iskorišćenost idealnih ugostiteljskih smještajnih kapaciteta 1976. godine (66,6 dana).

Grafik 19: Prosječan period boravka turista u periodu selektivnog investiranja (u danima)

Izvor: (MONSTAT, 1975-1979)

Aktivnosti kreatora turističke politike bile su fokusirane na investicije u zdravstveni, kulturni i nautički turizam u primorskoj regiji, poslovni turizam u centralnoj regiji, i ekoturi-

zam i avanturistički turizam u sjevernoj regiji SRCG. Dinamika investicija u ostale segmente turističke ponude (posebno smještajne kapacitete) bila je niža u odnosu na prethodni period investiranja. Osnovni cilj kreatora turističke politike bilo je povećanje konkurentnosti SRCG na međunarodnim tržištima: zdravstvenog turizma, kulturnog turizma, ekoturizma, avanturističkog turizma, nautičkog turizma i poslovnog turizma. Planirani prosječni periodi boravka turista nisu realizovani, jer su bili nerealni iz dva razloga: ponuda selektivnog turizma nije mogla biti značajnije razvijena u tako kratkom vremenskom periodu; i zbog postojanja globalnog trenda smanjenja prosječnog perioda boravka međunarodnih posjetilaca, jer su željeli boraviti u što više turističkih destinacija tokom korišćenja godišnjih odmora. Najveći rast dolazaka turista evidentiran je u planinskim turističkim mjestima, a u odnosu na vrste smještajnih kapaciteta u banjским i klimatskim liječilištima. Najveću prosječnu godišnju stopu rasta ostvarili su domaći turisti iz Socijalističke Republike Hrvatske, a strani iz Bugarske, Norveške i Finske (posebno u hotelima L kategorije i banjским liječilištima). Poseban razvojni fokus bio je na razvoju preduzetništva, o čemu svjedoči veliki broj mikro i malih ugostiteljskih preduzeća – restorana, gostionica, krčmi, kafana, kafeterija, snejk-barova i roštiljnica. Po prvi put su menadžeri hotela počeli koristiti smještaj u privatnim domaćinstvima, za prekobrojne goste hotela, posebno banjских i klimatskih hotela.

Od internih i eksternih faktora koji su negativno uticali na rast i razvoj turizma u SRCG najvažniji su bili (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- a) **Politička kriza iz 1974. godine** [koja je inicirana političkim krizama u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj i Socijalističkoj Republici Srbiji, koje su rezultirale uvođenjem novih ustavnih promjena (kreiranje dvije autonomne pokrajine u Socijalističkoj Republici Srbiji – Vojvodine i Kosova), koje su promijenile ustav, državno uređenje, društveno-ekonomsko uređenje i ekonomski sistem SFRJ, i koje su negativno uticale na rast domaćeg i inostranog turističkog prometa)];
- b) **Tršćanska kriza iz 1974. godine** (inicirana sporom između SFRJ i Italije oko granice na moru, koja je negativno uticala na broj međunarodnih turističkih dolazaka); i
- c) **Velika naftna kriza od 1973 do 1974. godine** (koja je negativno uticala na rast svjetske ekonomije, životnog standarda u svjetskim razmjerama i međunarodne turističke dolaske i potrošnju).

V
PERIOD SANACIONOG INVESTIRANJA

5.1. OSNIVANJE KREATORA TURISTIČKE POLITIKE

Zakon o Izvršnom vijeću i republičkim organima uprave (1979. godine) omogućio je osnivanje **Republičkog komiteta za turizam**, u koji su delegirali svoje predstavnike: Republička konferencija Saveza socijalističke omladine Crne Gore; Vijeće Saveza sindikata Crne Gore; Privredna komora Crne Gore; Republički komitet za odnose sa inostranstvom; Republički komitet za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu; TSCG; Radna organizacija (u daljem tekstu RO) Hotelsko-turistička organizacija (u daljem tekstu HTO) Montenegroturist iz Budve; Republički zavod za zaštitu prirode; Radna organizacija Industrijaimport – Osnovna organizacija udružnog rada (u daljem tekstu OOUR) Durmitor – Žabljak; i Zavod za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju „Dr Simo Milošević” – Igalo. Osnovne registrovane djelatnosti Republičkog komiteta za turizam bile su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Praćenje stanja i pojava u turističko-ugostiteljskoj privredi;
- Aktivnosti u domenu razvoja turističko-ugostiteljske privrede;
- Stimulisanje ličnog rada sredstvima u svojini građana u turističko-ugostiteljskoj privredi;
- Usaglašavanje aktivnosti i obezbjeđivanje saradnje zainteresovanih organa i organizacija u turizmu i ugostiteljstvu;
- Poboljšanje uslova privređivanja u turizmu i ugostiteljstvu;
- Organizacija turističke propagande i informisanje;
- Unapređenje turističkog posredovanja; i
- Druge aktivnosti od interesa za turizam i ugostiteljstvo.

Skupština SRCG usvojila je 1984. godine Odluku o izmjenama i dopunama poslovnika Izvršnog vijeća Skupštine SRCG, po kojoj je Izvršno vijeće u svom sastavu imalo 7 komisija i 2 odbora. Jedan od odbora bio je **Odbor za koordinaciju rada u oblasti turizma**, čije su registrovane djelatnosti obuhvatale (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Koordinaciju poslovnih aktivnosti od značaja za rad i saradnju republičkih organa uprave, organa drugih društveno-političkih zajednica, turističkih organizacija i turističke privrede;
- Analiziranje pojava u turizmu i davanje mišljenja i predloga Izvršnom vijeću Skupštine SRCG; i
- Druge aktivnosti u skladu sa zakonom i zahtjevima Izvršnog vijeća Skupštine SRCG.

5.2. ZAKONSKE, PLANSKE I ADMINISTRATIVNE MJERE TURISTIČKE POLITIKE

Zakonske mjere turističke politike koje su na predlog kreatora turističke i drugih turizmu srodnih politika usvojile Skupštine SRCG i SFRJ u periodu sanacionog investiranja bile su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- **Zakon o boravištu i prebivalištu građana SRCG** (koji je stimulisao izdavaoce smještaja da prijavljuju i odjavljuju turiste po osnovu boravišta u SRCG);
- **Zakon o eksproprijaciji** (koji je omogućio oduzimanje privatne zemlje uz tržišnu nadoknadu, radi izgradnje: komunalnih objekata vodovoda i kanalizacije; luka i zimovnika za brodove; škola, muzeja i umjetničkih galerija za prosvjetne, kulturne i naučne svrhe; liječilišta i drugih objekata za zdravstvene i socijalne svrhe; objekata za sport i fizičku kulturu; i restauracije objekata kulturno-istorijskih spomenika);
- **Zakon o Fondu solidarnosti za otklanjanje posljedica od katastrofalnog zemljotresa u SRCG** (koji je omogućio formiranje fondova za prikupljanje novčanih sredstava i njihovu raspodjelu, u cilju otklanjanja posljedica zemljotresa na Crnogorskom primorju iz 1979. godine);
- **Zakon o igrama na sreću i lutriji Crne Gore** [koji je omogućio hotelima B i veće kategorije, organizovanje igara na sreću sa automatima, kao i hotelima A i veće kategorije, organizovanje posebnih igara na sreću (igre učesnika, igre jedan protiv drugog, ili učesnika protiv priređivača igara)];
- **Zakon o lovstvu** (koji je stimulisao razvoj inostranog lovnog turizma, na divljač koja se vještački uzgajala);
- **Zakon o morskome ribarstvu** (koji je omogućio da se za sportski ribolov mogu koristiti – tunje, štapovi za bacanje udica, podvodne puške bez eksplozivnih punjenja, harpuni, parangali do 200 udica, osti sa svijetiljkom i uz upotrebu čamca na vesla, jedra, ili motor);

- **Zakon o obaveznom zajmu za obezbjeđenje stalnih sredstava Fonda Federacije za kreditiranje bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i autonomnih pokrajina** (koji je u periodu sanacionog investiranja stimulisao razvoj turističko-ugostiteljske djelatnosti SRCG);
- **Zakon o odmaralištima za djecu i omladinu** [koji je stimulisao odmor i rekreaciju djece (od treće do petnaeste godine starosti) i omladine (preko petnaest godina starosti) u domovima za odmor, ljetovalištima, zimovalištima, logorima, izletištima i drugim oblicima smještaja];
- **Zakon o planiranju i uređenju prostora** [koji je omogućio izradu – generalnih urbanističkih planova (za turistička mjesta, rekreaciona i banjska naselja) i planova posebne namjene (za nacionalne parkove, prirodne rezervate, priobalna područja, rekreaciona turistička područja i spomenička područja)];
- **Zakon o porezima građana** [koji je u oporezivanju građana omogućio primjenu sledećih poreskih stopa: proporcionalne poreske stope (stope poreza na lični dohodak od poljoprivrede i stope poreza na dobit od igara na sreću) i progresivne poreske stope (stope poreza na imovinu, nasleđe i poklone, ukupan prihod građana i neprijavljene dohodke i prihode građana)];
- **Zakon o samostalnom ličnom radu sredstvima rada u svojini građana** (koji je omogućio da se ugostiteljska djelatnost može obavljati u nepokretnim i pokretnim ugostiteljskim objektima, kao sporedno zanimanje, samostalno zanimanje, ili zajedničko zanimanje do tri fizička lica);
- **Zakon o Skadarskom jezeru** [kojim je Skadarsko jezero proglašeno nacionalnim parkom (zbog posebnih prirodnih vrijednosti i ljepote, biološke raznovrsnosti, kao i zbog istorijskih, naučnih, kulturnih, privrednih, zdravstvenih, turističkih i rekreativnih potencijala) i koji je stimulisao razvoj ekoturizma i avanturističkog turizma];
- **Zakon o šumama** (koji je omogućio korišćenje šuma za turizam, lov i rekreaciju);
- **Zakon o udruživanju zemljoradnika** (koji je omogućio osnivanje ugostiteljskih objekata i objekata za odmor i rekreaciju, kao radnih jedinica u okviru zemljoradničkih zadruga, što je stimulisalo razvoj seoskog turizma i ekoturizma);
- **Zakon o ugostiteljskoj i turističkoj djelatnosti** [koji je definisao ugostiteljsku (pripremanje hrane, pružanje usluga smještaja, točenja alkoholnih i bezalkoholnih pića i kampovanje) i turističku djelatnost (organizovanje i realizovanje turističkih putovanja i izleta u Jugoslaviji i inostranstvu; prihvatanje i organizacija boravka putnika i turista u Jugoslaviji i inostranstvu; iznajmljivanje plov-

nih objekata i pružanje usluga plovnim objektima za sport i razonodu; agencijsko-pomorske poslove za prihvatanje i otpremanje turističkih brodova; poslove na razvijanju i organizovanju posebnih oblika turizma – sportskog turizma, avanturističkog turizma, ekoturizma i zdravstvenog turizma; iznajmljivanje motornih vozila; iznajmljivanje brodskih vezova, čuvanje i održavanje brodova kao i druge usluge za potrebe nautičkog turizma; pružanje usluga turističkih vodiča; prodaja i posredovanje u prodaji ugostiteljskih i drugih turističkih usluga; prodaju vozničkih karata i pribavljanje putnih isprava; posredovanje pri osiguranju putnika i turista; mjenjačke poslove; poslove u vezi sa izdavanjem soba od strane domaćinstava; prodaju ulaznica za sportske, kulturne i druge priredbe; prodaju turističke literature i druge robe koja se uobičajno prodaje u turističkom prometu; i obavljanje drugih poslova uobičajnih u turističkom prometu)];

- **Zakon o usmjerenom srednjem obrazovanju i vaspitanju** (koji je na bazi tokova nauke, naučne pedagoške teorije i prakse, i potreba razvoja društva, omogućio svestrani razvoj srednjoškolskih ljudskih resursa za potrebe ugostiteljstva i turizma);
- **Zakon o utvrđivanju uslova i načina korišćenja i vraćanja kredita NBJ, odobrenog OUR-ima i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama za vraćanje anuiteta po inostranim kreditima** (koji je omogućio ugostiteljskim organizacijama uredno vraćanje anuiteta poslovnim bankama); i
- **Zakon o zapošljavanju** (koji je omogućio nezaposlenim licima dobijanje kredita ili jednokratne novčane pomoći, u svrhu sopstvenog radnog angažovanja, radi obavljanja samostalne djelatnosti ličnim radom u turizmu).

Planske mjere turističke politike koje su bitno uticale na razvoj ugostiteljstva i turizma u periodu sanacionog investiranja bile su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- **Prostorni plan SRCG do 2000 godine** (koji je sadržao model prostornog razvoja turizma na kartama u razmjeri 1 : 200.000);
- **Planovi posebne namjene** (koji su se odnosili na nacionalne parkove, prirodne rezervate, priobalna područja, rekreaciona turistička područja i spomenička područja i koji su stimulisali razvoj selektivnih vrsta turizma);
- **Generalni urbanistički planovi** (koji su se odnosili na turistička, rekreaciona i banjska naselja); i
- **Društveni planovi Crne Gore** (koji su predviđali razvojne efekte u turističko-ugostiteljskoj privredi SRCG).

Administrativne mjere turističke politike koje su stimulisale razvoj ugostiteljstva i turizma u periodu sanacionog investiranja bile su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- **Usvajanje odluka** (Odlukom o osnovama za penzijsko i invalidsko osiguranje lica koja obavljaju samostalnu djelatnost ličnim radom, propisani su iznosi plaćanja doprinosa iz ličnih dohodaka privatnih ugostitelja. Odlukom o kreditnoj politici republike i ostvarivanju ciljeva i zadataka zajedničke emisije i novčane politike na teritoriji SRCG u 1980. godini, omogućeno je usmjerenje primarne emisije novca u ugostiteljske organizacije orijentisane na inostrana tržišta, sa rokom vraćanja od 3 mjeseca. Odlukom o visini naknade za vanredne studije i studije iz rada, omogućeno je prisustvo nastavi vanrednim studentima na Odsjeku za turizam Fakulteta za pomorstvo iz Kotora, uz plaćanje 5,5% prosječne cijene koštanja studiranja redovnog studenta.);
- **Usvajanje pravilnika** [Pravilnikom o kategorizaciji ugostiteljskih objekata za smještaj, omogućeno je razvrstavanje ugostiteljskih objekata za smještaj – hotela i turističkih naselja u kategorije D, C, B, A i L; i motela, pansiona i kampova u kategorije III, II i I. Pravilnikom o minimalnim uslovima koje moraju ispunjavati poslovne prostorije u kojima se obavlja turistička djelatnost, omogućeno je pružanje turističkih usluga u prostorijama ugostiteljskih objekata, aerodroma, željezničkih i autobuskih stanica i marina, na površini ne manjoj od 16 m², prostorijama koje imaju: prirodnu i vještačku svjetlost, grijanje u zimskom periodu, higijensko-sanitarne uređaje; i najmanje jedan telefon i teleprinter priključene na javnu mrežu. Pravilnikom o obliku, sadržaju i načinu vođenja knjige žalbi i o postupku u vezi sa prigovorima na pružene ugostiteljske i turističke usluge, propisan je oblik i sadržaj, način vođenja i postupak u vezi sa prigovorima turista u knjizi žalbi. Pravilnikom o minimalnim tehničkim uslovima koje moraju ispunjavati organizacije, koje pružaju usluge za potrebe nautičkog turizma (marine), propisano je da marina: predstavlja organizaciju u turizmu koja pruža usluge iznajmljivanja brodskih vezova, čuvanje i održavanje brodova i drugih usluga za potrebe nautičkog turizma; mora raspolagati sa površinom akvatorija sa pripadajućim gatovima od najmanje 5 hiljada m²; na svakih 25 metara ima priključke za snabdijevanje brodova pitkom vodom i električnom energijom; raspolaže prostorom za čuvanje brodova na kopnu za najmanje 30% brodova, koji se čuvaju u marini; moraju imati na kopnu sanitarne uređaje odvojene za muškarce i žene (za pranje i sušenje ruku i tuširanje); mora imati tehnička sredstva za izvlačenje (navoz), opravku i održavanje brodova; mora snabdijevati brodove gorivom; mora imati u blizini organizovanu zdravstvenu službu, prodaju prehrambenih proizvoda, usluge smještaja i ishrane; ima prostor za parkiranje automobila; i ima najmanje jednu javnu govornicu za međugradski saobraćaj. Pravilnikom o turističkim uslugama koje mogu pružati turistička društva, turistički savezi,

društveno-političke organizacije, društvene organizacije i udruženja građana, propisano je da turistička društva i turistički savezi mogu realizovati usluge: organizovanja turističkih putovanja i izleta; iznajmljivanja plovnih objekata i rekvizita za sport, rekreaciju i razonodu, i iznajmljivanja brodskih vezova; organizovanja sportskog lova i ribolova, splavarenja, skijanja, kajakaštva, planinarenja i sl; prodaje voznih karata; izdavanja i prodaje turističke literature, razglednica i suvenira; pružanja turističkih informacija; turističkog vođenja; obavljanja mjenjačkih poslova; posredovanja i pružanja turističkih usluga od strane domaćinstava i naplaćivanja turističkih usluga pruženih u domaćinstvima; i organizovanja turističkih, kulturno-zabavnih i sportskih priredbi, prodaju ulaznica za te priredbe; davanja turističkih informacija; prodaje ulaznica za sportske, kulturne, zabavne i druge priredbe; prodaje turističke literature i druge robe koja se uobičajno prodaje u turističkom prometu (razglednice, suveniri i sl.). Pravilnikom o načinu vršenja određenih poslova javne bezbjednosti i o primjeni posebnih ovlašćenja i dužnosti u vršenju tih poslova, propisano je da se strancima koji dolaze u SFRJ kao turisti izdaju turističke propusnice, koje su mogle važiti do 30 dana. Pravilnikom o obrascu i načinu izdavanja legitimacije i izgledu značke turističkog vodiča, propisan je način izdavanja i izgled legitimacije turističkog vodiča.];

- **Izdavanje rješenja** [Rješenjima Republičkog sekretarijata za obrazovanje, kulturu i nauku o ispunjavanju uslova za početak rada, omogućeno je formiranje ugostiteljskih i turističkih odjeljenja (Školskom centru srednjeg usmjerenog obrazovanja i vaspitanja – Plav, Obrazovnom centru – Cetinje, Školskom centru – Kotor, Obrazovnom centru Braća Selić – Kolašin, i Obrazovnom centru za ugostiteljstvo, turizam i trgovinu – Titograd) zanimanja: konobar, poslastičar, kuvar, sobarica, recepcioner i radnik u turističkoj djelatnosti.];
- **Usvajanje smjernica** (Smjernicama za pripremu srednjoročnog Društvenog plana Crne Gore za period od 1981. do 1985. godine, omogućeno je rangiranje turističko-ugostiteljske privrede na drugo mjesto razvojnih prioriteta Vlade SRCG.);
- **Usvajanje rezolucija** (Rezolucijom o politici ostvarivanja Društvenog plana Crne Gore za period od 1976. do 1980. i 1981. do 1985. godine, omogućeno je stimulisanje razvoja ugostiteljstva i turizma, kroz povezivanje primorskog i planinskog turizma, podsticanje razvoja inostranog turizma, donošenje prostornih, generalnih i detaljnih urbanističkih planova, i stimulisanje preduzetništva.);
- **Usvajanje društvenih dogovora** [Društvenim dogovorom o sprovođenju politike cijena proizvoda i usluga iz nadležnosti SRCG i opština u 1979. go-

dini, propisan je mogući rast cijena ugostiteljskih usluga za 9%, da bi se izmjenama i dopunama navedenog društvenog dogovora, dozvolilo korigovanje cijena ugostiteljskih usluga za 16%. Društvenim dogovorom o utvrđivanju proizvoda i usluga koje se smatraju od interesa za SRCG i opštine, potvrđeno je da su proizvodi i usluge turističko-ugostiteljske djelatnosti od primarnog značaja za razvoj SRCG i opština. Društvenim dogovorom o kriterijumima za ocjenu društvene i ekonomske opravdanosti investicija, omogućeno je korišćenje sledećih kriterijuma u procjeni odobravanja investicija: dohodak po radniku (planirani dohodak po radniku trebao je biti najmanje u planinskom turizmu 207 hiljada dinara, a u primorskom turizmu 238 hiljada dinara), efikasnost investicija (efikasnost planirane investicije mjerena ostvarenim dohodkom na 1 dinar investicije, pri čemu najmanje u planinskom turizmu 0,22 dinara, a u primorskom turizmu 0,26 dinara), ulaganja po zaposleniku i broj zaposlenika (najmanja ulaganja po zaposleniku morala su biti u planinskom turizmu 1,85 miliona dinara, a u primorskom turizmu 1,7 miliona dinara), izvozna usmjerenost i supstitucija uvoza (izvozno su orijentisane one investicije koje obezbjeđuju najmanje 50% vrijednosti usluga za izvoz), stepen zaduženosti i kreditna sposobnost (banke nisu odobravale kredite organizacijama koje imaju obaveze po kreditima koji premašuju 70% godišnje obračunate amortizacije), i racionalizacija energije (organizacijama u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti koje imaju planiranu potrošnju energije u skladu sa utvrđenom energetsom politikom i bilansnim mogućnostima SRCG). Društvenim dogovorom o razvoju male privrede u SRCG, omogućen je razvoj preduzetništva u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti, posebno za privatna domaćinstva koja u pružanju turističkih i ugostiteljskih usluga imaju zaključen ugovor o poslovnoj saradnji sa ugostiteljskim i turističkim organizacijama, naročito u domenu razvoja seoskog turizma.]; i

- **Usvajanje programa** [Programom mjerenja, stručnog ispitivanja i utvrđivanja zagađenosti vazduha u SRCG u 1982. godini, omogućeno je utvrđivanje opšteg stanja zagađenosti vazduha u urbanim, industrijskim i turističkim rekreacionim područjima, i nacionalnim parkovima, pri čemu su neki od mjernih uređaja bili postavljeni ispred hotela: Crna Gora u Titogradu; Bjelasica u Kolašinu; i Sandžak u Bijelom Polju. Programom upotrebe sredstava Republičkog fonda za obnovu i izgradnju područja postradalog od katastrofalnog zemljotresa za period od 1979. do 1989. godine, planirana je: obnova oštećenih i izgradnja novih turističko-ugostiteljskih objekata za vanpansionsku potrošnju, sportko-rekreativne i kulturno-zabavne aktivnosti; izgradnja novih komplementarnih smještajnih kapaciteta (odmarališta, liječilišta, kampova i privatnih smještajnih jedinica); prilagođavanje turističko-ugostiteljske ponude potrebama stranih turista; uspostavljanje bolje saradnje ugostiteljskih i turističkih organizacija i obrazovno-vaspitnih ustanova; stimulisanje povezivanja OUR-a iz

turističko-ugostiteljske privrede sa OUR-ima iz drugih privrednih djelatnosti; povećanje prihoda, deviznog priliva, zaposlenosti i ostalih ekonomskih pokazatelja razvoja turističko-ugostiteljske privrede. Programom razvoja prigraničnih područja u SRCG u periodu od 1981. do 1985. godine, omogućeno je stimulisanje razvoja objekata turizma i ugostiteljstva u Gusinju, Plavu, Đulićima, Raškovom guvnu, Zatrijebaču, Dinoši, Tuzima i Vladimiru.]

5.3. MJERE KREDITNO-MONETARNE I FISKALNE POLITIKE U TURIZMU

Da bi se ublažile posledice katastrofalnog zemljotresa na Crnogorskom primorju (1979. godine), NBJ je dozvolila NBCG korišćenje novca iz primarne emisije, radi kreditiranja projekata obnove oštećenih i izgradnje novih turističko-ugostiteljskih kapaciteta. Vlada SRCG nastojala je zamjeniti stare inostrane kredite ugostiteljskih organizacija, novim kreditima sa povoljnijim uslovima otplate. Obezbijedila je međunarodne finansijske i robne kredite od Međunarodne banke (85 miliona US \$) i Međunarodne finansijske korporacije (21 milion US \$), što je u protvdinarskoj vrijednosti iznosilo oko 1,5 milijardi dinara. Obezbjedila je i povoljnije kreditne aranžmane kod domaćih poslovnih banaka, kao što je Jugobanka, čiji su povoljniji kreditni aranžmani iznosili 500 miliona dinara. Organizacije udruženog rada zaduživale su se i direktno, tako da je iznos direktnih zaduživanja kod finansijskih institucija u inostranstvu iznosio u protividnarskoj vrijednosti oko 600 miliona dinara (oko 42,4 miliona US \$), dok su se kod domaćih poslovnih banaka direktno zadužile u iznosu oko 500 miliona dinara. Ovome treba dodati i izuzetan doprinos republika i autonomnih pokrajina SFRJ u iznosu od 6,1 milijardu dinara (oko 431 milion US \$), sredstava socijalističkih republika i autonomnih pokrajina za kreditiranje stanovništva u iznosu od 3,8 milijardi dinara, i udružena sredstva OOUR-a iz SFRJ u iznosu od 500 miliona dinara (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Zakon o utvrđivanju uslova i načina korišćenja i vraćanja kredita NBJ, odobrenog OUR-ima i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama za vraćanje anuiteta po inostranim kreditima, omogućio je povoljnosti u vraćanju kredita za: RO HTO Montenegro-turist iz Budve, OOUR Primorje iz Tivta, Ugostiteljsko-turistička RO (UTRO) Boka iz Herceg Novog i OUR Onogošt iz Nikšića. NBCG je posredovala između prethodno navedenih organizacija i poslovnih banaka (preko kojih su bili realizovani kreditni aranžmani) za prihvatanje reprograma vraćanja anuiteta sa kamatnom stopom od 1,25% godišnje. Posredovanjem NBCG kod poslovnih banaka, obezbjeđivani su povoljni krediti za pripremu turističke sezone, pri čemu su kredite mogle dobiti ugostiteljske i turističke organizacije koje su razvijale inostrani turizam. Visina kredita određivana je na osnovu 30% planiranih prihoda na stranim turističkim tržištima, dok je rok vraćanja bio 6 mjeseci. Vlada SRCG je odobravalala državnim organima i organi-

zacijama korišćenje deviza za nerobna plaćanja u inostranstvu. Tako je 1980. godine, Republičkom komitetu za turizam odobreno 36 hiljada US \$, za direktna plaćanja nerobnih usluga u inostranstvu (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Zakon o obaveznom zajmu za obezbjeđenje stalnih sredstava Fonda Federacije za kreditiranje bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i autonomnih pokrajina u periodu od 1981. do 1985. godine, predviđao je izdvajanja pomoći iz izvora poslovnih sredstava privrednih organizacija. Ovo su i dalje bila veoma značajna sredstva za razvoj turističko-ugostiteljske djelatnosti SRCG. U periodu sanacionog investiranja postojale su četiri vrste stopa koje su se primjenjivale na izvore poslovnih sredstava organizacija: 3,7% za prvu grupu privrednih organizacija (elektroprivrede; trgovine na veliko i malo; projektovanja; turističkog posredovanja; poslovnih udruženja; osiguravajućih organizacija; banaka i štedionica, osim NBJ i NBCG); 2,8% za drugu grupu privrednih organizacija (crne metalurgije; metaloprerađivačke djelatnosti; mašinogradnje; proizvodnje obojenih metala; prerade obojenih metala; proizvodnje nemetala; prerade nemetala; pomorskog saobraćaja; proizvodnje piva; proizvodnje građevinskih materijala; proizvodnje kamena i pijeska; šumarstva; i turizma i ugostiteljstva, osim sezonskog); 2% za treću grupu privrednih organizacija (poštanskih, telefonskih i telegrafskih usluga; drumskog saobraćaja; gradskog saobraćaja; riječnog i jezerskog saobraćaja; stambeno-komunalne djelatnosti; proizvodnje ruda obojenih metala; proizvodnje i prerade uglja; brodogradnje; proizvodnje rezane građe i ploča; proizvodnje finalnih proizvoda od drveta; građevinarstva; proizvodnje električnih mašina i aparata; i sezonskog ugostiteljstva); i 1,2% za četvrtu grupu privrednih djelatnosti (proizvodnje kože i krzna; proizvodnje kožne obuće i galanterije; proizvodnje i prerade hemijskih proizvoda; proizvodnje prehrambenih proizvoda; proizvodnje pića osim piva; proizvodnje i prerade duvana; proizvodnje stočne hrane; proizvodnje i prerade papira; proizvodnje prediva i tekstila; proizvodnje gotovih tekstilnih proizvoda; prerade kaučuka; grafičke djelatnosti; pretovarnih usluge; geoloških istraživanja i istraživačko-razvojnog rada; poljoprivrede i ribarstva; vodoprivrede; zanatstva; i proizvodnje raznovrsnih proizvoda). Stope zahvata iz izvora poslovnih sredstava pred kraj perioda sanacionog investiranja bile su smanjene i iznosile su: za prvu grupu privrednih djelatnosti 3%, za drugu grupu privrednih djelatnosti 2,4% i za treću grupu privrednih djelatnosti 1,8% (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Najznačajnija mjera fiskalne politike u ovom periodu bila je usvajanje Zakona o porezima građana, kojim je definisan lični dohodak kao osnovica za plaćanje poreza. U poreskom sistemu SRCG poreske stope bile su proporcionalne (u zavisnosti od toga da li se lični dohodak ostvarivao iz punog radnog vremena ili rada dužeg od punog radnog vremena – stope poreza od poljoprivrede i stope poreza na dobit od igara na sreću), ili progresivne (stope poreza na imovinu, nasleđe i poklone, ukupan prihod građana, i neprijavljene dohotke i prihode), a usvajale su se za period od više godina. Poreska oslobođanja i poreske olakšice primjenjivale su se samo ako je to bilo važno

u ostvarivanju ciljeva razvoja, ekonomske i socijalne politike, ili ako su to zahtijevali drugi opšti interesi. Osnovicu oporezivanja predstavljali su stvarni mjesečni lični dohodci prije oporezivanja, ili lični dohodci planirani u godišnjem paušalnom iznosu. Vrste poreza su bile: porez na lični dohodak radnika; porez iz ličnog dohodka od poljoprivredne djelatnosti; porez iz ličnog dohodka od samostalnog obavljanja djelatnosti; porez iz ličnog dohodka od autorskih prava, патената i tehničkih unapređenja; poreza na prihod od imovine; porez na imovinu, porez na nasleđe i poklone; porez na dobitke od igara na sreću; i porez na ukupan prihod građana. Skupštine opština su propisivale da se mogu dati poreske olakšice za fizička lica koja počinju obavljati ugostiteljsku ili turističku djelatnost, kao i vlasnicima ugostiteljskih i turističkih organizacija koje imaju učenike na praktičnoj obuci, odnosno pripravnike (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Od kaznenih mjera turističke politike posebno je rigorozna bila kazna za neprijavlivanje boravišta turista za samostalne ugostiteljske organizacije i kampove. Kazne su iznosila do 1 hiljadu dinara, ili zatvor do 30 dana. Ukoliko je neprijavlivanje boravišta turista urađeno radi sticanja materijalne koristi kazna je bila do 3 hiljade dinara, ili zatvor do 30 dana. Kazna za privatne ugostitelje iznosila je do 1 hiljadu dinara, ili zatvor do 30 dana (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

5.4. OSNIVANJE I INTEGRACIJE PREDUZEĆA U TURIZMU

Republički komitet za turizma bio je glavni kreator mjera i aktivnosti turističke politike, i državni organ uprave koji je stimulisao razvoj preduzetništva, posebno razvoj ženskog preduzetništva. Među prvim preduzeticama koje su osnovale samostalne ugostiteljske radnje u SRCG bile su: Vjera Vučetić iz Tivta, koja je 20. 11. 1979. godine osnovala bife Park u Tivtu; i Ragipa Zatović iz Ulcinja, koja je 05. 03. 1980. godine osnovala ugostiteljsku radnju bife Sarajevo (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Slika 6: Hotel Slavija - Budva

Izvor: <https://rb.gy/zwkupt> (20.01.2021.)

RO HTO Montenegroturist iz Budve, kao glavni pokretač razvoja turističko-ugostiteljske privrede u SRCG u periodu sanacionog investiranja, imao je brojne OOUR-e u svojoj organizaciji. Značajne investicije RO HTO Montenegroturist plasirao je u (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g): OOUR Fjord iz Kotora; OOUR Korali (80 miliona dinara investirano je u hotel Topolica) iz Bara; hotel Šavnik iz Šavnika; hotel Teuta iz

Risna; turističko naselje Slovenska Plaža (164 miliona dinara) iz Budve; OOUR Palas iz Petrovca (60 miliona dinara); hotel As iz Reževića; hotel Galeb iz Ulcinja; hotel Plaža iz Herceg Novog; hotel Onogošt iz Nikšića; hotele Avala i Mogren iz Budve; turističko naselje Ada iz Ulcinja; turistički kompleks Otrant iz Ulcinja (1 milijardu dinara); motel Kula Sočica iz Plužina (37 miliona dinara); i OOUR Mimoza iz Tivta (600 miliona dinara investirano je u hotel Pine). RO PKB – OOUR Južni Jadran je u periodu sanacionog investiranja izgradio omladinski hotel Delfin u Bijeloj površine 9.000 m², hotelski kompleks Baošić u Baošićima površine 24.000 m² i hotelski kompleks Meljine u Meljinama površine 20.000 m². SOUR Industrijaimport RO Primorje iz Tivta investirala je u rekonstrukciju i dogradnju hotela Palma u Tivtu 244 miliona dinara. Turistička radna organizacija u osnivanju (TRO) Druga Faza Igalo investirala je 540 miliona dinara u izgradnju Mediteranskog zdravstvenog centra u Igalu, a hotelsko-ugostiteljska RO (HURO) Metropol Skoplje – OOUR Albatros iz Ulcinja investirala je u rekonstrukciju hotela Albatros 330 miliona dinara (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

U srednjoškolskim obrazovnim ustanovama uvedeno je usmjereno obrazovanje, koje je imalo za cilj uvođenje specijalističkog obrazovanja različitih profilacija u srednjim školama SRCG. Ova mjera je značajno doprinijela razvoju srednjoškolskih specijalističkih kadrova za potrebe turističko-ugostiteljske privrede. Na osnovu ove mjere, bio je (1981. godine) odobren rad Centra za usmjereno obrazovanje – Nikšić, koji je imao odjeljenja ugostiteljske i turističke struke (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

5.5. PROMOCIJA TURISTIČKE PONUDE I POKAZATELJI TURISTIČKOG RAZVOJA

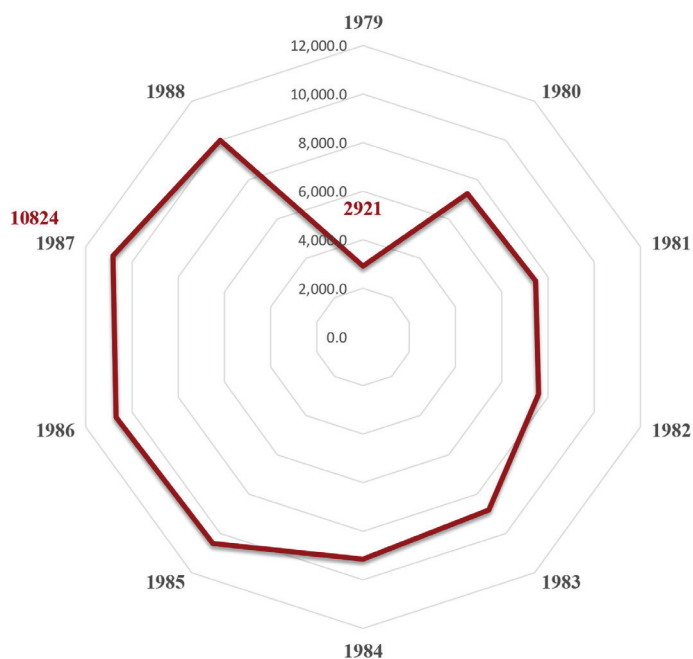
Izdvajanja finansijskih sredstava iz Budžeta SRCG za turističku propagandu u zemlji i inostranstvu u periodu sanacionog investiranja bila su značajna. Izdvajanja novca iz Budžeta SRCG bila su: 1979. godine – 500 hiljada dinara za Samoupravnu interesnu zajednicu za turističku propagandu i informativnu djelatnost i 550 hiljada dinara za TSCG; a 1987. godine – 10 miliona dinara za Republički komitet za turizam i 2,7 miliona dinara za TSCG. Vlada SRCG je za turističku propagandnu djelatnost u inostranstvu odobravalala korišćenje deviznih sredstava za nerobna plaćanja, pa je tako TSCG po tom osnovu odobreno (1979. godine) korišćenje 55 hiljada US \$. Od 1980. godine ukida se Samoupravna interesna zajednica za turističku propagandu i informativnu djelatnost i njegove poslovne aktivnosti preuzima Republički komitet za turizam. U 1988. godini, izdvajanja iz Budžeta SRCG za turističku propagandu Republičkog sekretarijata za poslove privrede SRCG bila su 25 miliona dinara, dok su izdvajanja za TSCG bila 10 miliona dinara (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Turistička djelatnost Crne Gore je nakon zemljotresa bila u izuzetno teškoj situaciji, jer je većina osnovnih smještajnih kapaciteta u primorskoj regiji bila uništena ili oštećena (oko 7 hiljada ležaja u osnovnim smještajnim kapacitetima). Osnovni pokazatelji razvoja turizma u periodu sanacionog investiranja su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Prosječna godišnja stopa rasta ugostiteljskih smještajnih kapaciteta bila je 11,1%;
- Maksimalni smještajni kapacitet evidentiran je 1988. godine (148,4 hiljade ležaja), a minimalni smještajni kapacitet 1979. godine (57,5 hiljada ležaja);
- Prosječna godišnja stopa rasta dolazaka turista u ugostiteljskim smještajnim objektima bila je 9,6%;
- Maksimalni broj dolazaka turista evidentiran je 1987. godine (1,2 miliona), a minimalni broj dolazaka turista 1979. godine (521,6 hiljada);

- Prosječna godišnja stopa rasta noćenja turista u ugostiteljskim smještajnim objektima bila je 14,7%;
- Maksimalni broj noćenja turista evidentiran je 1987. godine (10,8 miliona), a minimalni broj noćenja turista 1979. godine (2,9 miliona);
- Prosječan period boravka turista u ugostiteljskim smještajnim objektima bio je 8 dana;
- Maksimalni prosječni period boravka turista evidentiran je 1986. godine (8,6 dana), a minimalni prosječni period boravka 1979. godine (5,6 dana);
- Prosječna godišnja iskorišćenost idealnih ugostiteljskih smještajnih kapaciteta bila je 66,8 dana; i
- Maksimalna iskorišćenost idealnih ugostiteljskih smještajnih kapaciteta evidentirana je 1985. godine (76,2 dana), a minimalna iskorišćenost idealnih ugostiteljskih smještajnih kapaciteta 1979. godine (50,8 dana).

Grafik 20: Ukupan broj noćenja turista u periodu sanacionog investiranja (u hiljadama)

Izvor: (MONSTAT, 1980-1989)

Ovo je bio veoma težak period u razvoju turizma, u kome je fokus kreatora turističke politike bio na izgradnji novih na mjestu porušenih i obnavljanju zemljotresom

oštećenih smještajnih i drugih kapaciteta u turimu i ugostiteljstvu SRCG. Zemljotres iz 1979. godine uništio je 4.039 hotelskih smještajnih jedinica (ležaja), oko 3.000 je teško oštetio, a oko 10.000 hotelskih smještajnih jedinica je bilo lakše oštećeno. Po procjenama komisija, bilo je oštećeno preko 50% ukupnih smještajnih kapaciteta u ugostiteljstvu SRCG. Jedan od prioriteta kreatora turističke politike bio je i kvalitetnija promocija na međunarodnom turističkom tržištu i privlačenje što većeg broja međunarodnih posjetilaca. Ovaj period je karakteristična po značajnim prosječnim stopama rasta međunarodne turističke tražnje, posebno za novim hotelskim objektima visoke kategorije kao što su Mediteranski zdravstveni centar u Igalu i Avala u Budvi.

Od internih i eksternih faktora koji su negativno uticali na rast i razvoj turizma u SRCG najvažniji su bili (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- a) **Politička kriza nakon 1980. godine** (nakon smrti predsjednika SFRJ Josipa Broza Tita, koja je kulminirala velikim nacionalističkim demonstracijama u autonomnoj pokrajini Kosovo 1988. godine, ali i rastom nacionalizama u svim ostalim republikama bivše SFRJ);
- b) **Ekonomska kriza nakon 1980. godine** (koja je generisana kontinuelnim zaduživanjem u inostranstvu, tako da je spoljni dug SFRJ po tom osnovu u 1988. godini iznosio 13,5 milijardi US \$, što je bilo praćeno i kontinuelnim rastom stope inflacije);
- c) **Kriza bankarskog sistema u svijetu 1980-ih godina** (koja je generisala povećanje nezaposlenosti u svijetu i negativno uticala na rast međunarodnih turističkih dolazaka i potrošnje); i
- d) **Crni ponedjeljak 1987. godine u Sjedinjenim Američkim Državama** (kada su berze širom svijeta doživjele slom i kada su akcije na svim berzama u svijetu pale od 22% do 45,8%, što je negativno uticalo i na razvoj domaćeg i međunarodnog turizma).

VI
PERIOD STAGNACIJE INVESTIRANJA

6.1. OSNIVANJE KREATORA TURISTIČKE POLITIKE

Vlada SRCG je 1991. godine formirala **Ministarstvo turizma i trgovine** (u čijoj su organizacionoj strukturi bili Republička direkcija za robne rezerve, Republički zavod za cijene i Republički tržišni inspektorat), čije su registrovane djelatnosti bile (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Razvoj turizma, ugostiteljstva i trgovine;
- Podsticanje investicija u turizmu i razvoj turizma;
- Unapređenje uslova privređivanja i posredovanja organizacija u oblasti turizma, trgovine i ugostiteljstva;
- Aktivnosti turističke propagande;
- Razvoj turističkog i trgovinskog tržišta;
- Praćenje uticaja ekonomske politike na tržištu i kretanje ponude i potražnje;
- Mjere intervencije na tržištu, posebno u oblasti cijena;
- Praćenje cijena roba i usluga;
- Podsticanje ličnog rada u oblasti turizma i trgovine;
- Praćenje robnih rezervi;
- Upravni i inspekcijski nadzor u oblasti turizma i trgovine;
- Unapređenje pravnog položaja, organizacije i uslova poslovanja preduzeća i drugih subjekata u oblasti turizma i trgovine; i
- Obavljanje i drugih poslova iz svoje nadležnosti.

Vlada Republike Crne Gore (u daljem tekstu RCG) je 1992. godine preimenovala Ministarstvo turizma i trgovine u **Ministartvo turizma**, pri čemu su njegove registrovane djelatnosti ostale iste. Na osnovu Zakon o Morskom dobru (1992. godine) Skupština RCG osnovala je **Javno preduzeće Morsko dobro**. Njegove registrovane djelatnosti su bile: upravljanje Morskim dobrom; korišćenje Morskog dobra; i zaštitu Morskog dobra. Morskim dobrom su se smatrali: morska obala, luke, lukobrani, navozi, nasipi, sprudovi, kupališta, hridi, limani, grebeni, vrulje, izvori i vrela na obali, ušća rijeka koje se ulivaju u more, kanali spojeni sa morem, podmorje, morsko dno i podzemlje, unutrašnje morske vode i teritorijalno more, živa i neživa bogatstva u moru, i neživa bogatstva epikontinentalnog pojasa (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Skupština RCG osnovala je (1995. godine) **Turističku organizaciju Crne Gore** (u daljem tekstu TOCG), kao javnu ustanovu sa sjedištem u Podgorici, pri čemu je nasledila sva prava i obaveze TSCG. Finansijska sredstva za rad obezbjeđivala je iz Budžeta RCG i drugih izvora, u skladu sa zakonom. Njene registrovane djelatnosti bile su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Programiranje, organizovanje i sprovođenje opšte turističko-ugostiteljske i informativno-propagandne djelatnosti RCG u zemlji i inostranstvu, i usvajanje godišnjih programa turističke informativno-propagandne djelatnosti RCG;
- Praćenje i analiziranje tendencija na domaćem i međunarodnom turističkom tržištu, i organizovanje istraživanja turističkog tržišta u cilju unapređenja informativno-propagandne djelatnosti i promocije turizma i ugostiteljstva;
- Stvaranje uslova i obezbjeđenje sredstava u cilju afirmisanja turističkih vrijednosti i mogućnosti RCG, kroz izdavačku djelatnost, nastupe na sajmovima, manifestacijama i drugo;
- Učestvovanje u formiranju i razvoju jedinstvenog informacionog sistema u turizmu RCG i obezbjeđenje njegovog povezivanja sa drugim informacionim sistemima u zemlji i inostranstvu;
- Koordinacija i objedinjavanje informativnih i promotivnih aktivnosti svih subjekata u oblasti turizma, posebno turističkih i ugostiteljskih preduzeća u RCG;
- Ostvarivanje saradnje sa odgovarajućim organima i organizacijama u RCG, radi ostvarivanja jedinstvene politike u oblasti turističke promocije i unapređivanja kvaliteta turističke ponude u cjelini; i
- Saradnja sa turističkim organizacijama u Saveznoj Republici Jugoslaviji (u daljem tekstu SRJ) i inostranstvu.

6.2. ZAKONSKE, PLANSKE I ADMINISTRATIVNE MJERE TURISTIČKE POLITIKE

Zakonske mjere turističke politike koje su na predlog kreatora turističke i drugih turizmu srodnih politika usvojile Skupštine SRCG, RCG, SFRJ i SRJ u periodu stagnacije investiranja bile su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- **Zakon o Agenciji Crne Gore za prestrukturiranje privrede i strana ulaganja** [koji je omogućio osnivanje Agencije za prestrukturiranje privrede i strana ulaganja (koja je kreirala programe za prestrukturiranje preduzeća u cilju njihovog rentabilnijeg poslovanja, uključujući i izradu programa za prestrukturiranje preduzeća u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti)];
- **Zakon o igrama na sreću** [koji je obavezao ugostiteljska preduzeća koja su namjeravala organizovati igre na sreću, da imaju položen depozit u vidu bankarske garancije na iznos od 100 hiljada njemačkih maraka (DM)];
- **Zakon o igrama na sreću i zabavnim igrama** (koji je omogućio organizovanje: lota, sportske prognoze, lutrije, ekspres lutrije, tombole, binga, klađenja i igara na stolovima; u ugostiteljskim objektima, kao i kazino igraonica u hotelima L i A kategorije, na prostoru ne manjem od 150 m², što je stimulisalo razvoj kockarskog turizma);
- **Zakon o izgradnji i finansiranju investicionih objekata** (koji je opštinama omogućio izdavanje građevinskih dozvola za objekte društvenog standarda i objekte u kojima se skuplja veći broj ljudi, kao što su hoteli);
- **Zakon o javnim preduzećima** (koji je omogućio osnivanje javnih preduzeća u oblasti turizma);
- **Zakon o lokalnoj samoupravi** (koji je stimulisao razvoj turizma i ugostiteljstva, kroz mogućnost lokalnih uprava da osnivaju ustanove i organizacije iz oblasti turizma);
- **Zakon o Morskom dobru** (koji je omogućio formiranje Javnog preduzeća

Morsko dobro, sa sjedištem u Budvi);

- **Zakon o nacionalnim parkovima** (koji je omogućio upravi nacionalnih parkova naplatu naknada za: obavljanje turističko-ugostiteljske djelatnosti; parkiranje, logorovanje i kampovanje; korišćenje sportskih i lovnih terena; korišćenje imena nacionalnog parka; organizovanje priredbi i drugih događaja; lov i ribolov; snimanje filmova; krstarenje; i drugih naknada);
- **Zakon o nevladinim organizacijama** (koji je omogućio registrovanje brojnih udruženja građana i fondacija u oblasti turizma i ugostiteljstva RCG);
- **Zakon o obavljanju privrednih djelatnosti ličnim radom i sredstvima u svojini građana** (kojim je propisano, da je za obavljanje: ugostiteljske djelatnosti potrebno imati najmanje drugi stepen ugostiteljske struke; djelatnosti turističkog vodiča potrebno imati najmanje četvrti stepen stručne spreme i položen ispit za turističkog vodiča; ugostiteljske djelatnosti u pokretnim objektima potrebno imati radnju na automobilskoj šasiji, ili restoran, ili bife na vodi i drugo; i ugostiteljske djelatnosti privatnik mogao zaposliti najviše 30 radnika, a za obavljanje turističkog vođenja najviše 15 radnika);
- **Zakon o obezbjeđivanju sredstava za brži razvoj privredno nedovoljno razvijenih republika i autonomnih pokrajina i načinu korišćenja sredstava koja se usmjeravaju SRCG** [kojim je 1990. godine bila propisana primjena nižih stopa za izdvajanje, na sredstva poslovnih fondova svih organizacija, uključujući i organizacije turističkog posredovanja (smanjenje sa 5% na 2,5%) i ugostiteljske organizacije (smanjenje sa 2% na 0,8%), osim sezonskog ugostiteljstva];
- **Zakon o planiranju i uređenju prostora** (kojim su definisani dugoročni i srednjoročni prostorni planovi: prostorni plan države; prostorni plan regiona; prostorni plan opštine; prostorni plan područja posebne namjene; i detaljni prostorni plan);
- **Zakon o porezu na dobit preduzeća** (koji je omogućio novoosnovanim preduzećima u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti oslobađanje od obaveze plaćanja poreza na dobit);
- **Zakon o porezu na promet** (kojim je uveden opšti porez i opšti prirez na promet usluga, pri čemu je opšta stopa poreza na promet bila 25%, a niža stopa 7%);
- **Zakon o prevozu u drumskom saobraćaju** (koji je stimulisao hotele, odmarališta i turističke agencije da organizuju prevoz za sopstvene potrebe, tj.

potrebe prevoza svojih turista i izletnika);

- **Zakon o privatizaciji privrede** (koji je omogućio privatizaciju preduzeća turističko-ugostiteljske privrede, na osnovu predloga Agencije Crne Gore za prestrukturiranje privrede i strana ulaganja);
- **Zakon o radnim odnosima** (koji je omogućio da se u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti može zasnivati radni odnos na određeno vrijeme do 9 mjeseci, u toku jedne kalendarske godine);
- **Zakon o srednjoj školi** (koji je omogućio formiranje četvorogodišnjih stručnih odjeljenja ugostiteljske struke u srednjim školama); i
- **Zakon o turizmu i ugostiteljstvu** [koji je omogućio precizno definisanje odnosa unutar turističke (organizovanje turističkih putovanja i boravka turista u zemlji i inostranstvu; organizovanje turističko-agencijskih usluga; organizovanje usluga nautičkog turizma; organizovanje usluga na skijaškim terenima; organizovanje usluga turističkih vodiča, pratilaca i animatora; i organizovanje drugih usluga u turističkom prometu – zdravstvenom turizmu, lovnom turizmu, ribolovnom turizmu, avanturističkom turizmu i drugim vrstama selektivnog turizma) i ugostiteljske djelatnosti (organizovanje ugostiteljskih usluga u: hotelima; motelima; turističkim apartmanima; turističkim naseljima; rezidencijama; pansionima; kampovima; restoranima; kafanama; bifeima; picerijama; i drugim tipovima ugostiteljskih objekata), kao i pravnih i fizičkih lica koja su mogla obavljati navedene djelatnosti].

Planske mjere turističke politike koje su bitno uticale na razvoj turističko-ugostiteljske djelatnosti u periodu stagnacije investiranja bile su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- **Prostorni planovi** područja posebne namjene (koji su omogućili kreiranje: prostornih planova nacionalnih parkova; prostornog plana Morskog dobra; prostornih planova prirodnih rezervata; prostornih planova rekreacionih turističkih područja; i prostornih planova spomeničkih područja);
- **Detaljni prostorni planovi** (koji su omogućili planiranje prostora za izgradnju turističkih naselja i kompleksa kao što su turistička naselja, rekreaciona naselja i banjaska naselja);
- **Plan razvoja zdravstvene zaštite SRCG za period od 1991. do 1995. godine** (koji je omogućio bolju iskorišćenost kapaciteta zdravstvenog turizma);

- **Plan upotrebe sredstava za podsticanje razvoja poljoprivrede za 1995. godinu** (koji je omogućio izdvajanje 150 hiljada dinara iz Budžeta RCG, za formiranje agroturističkih kompleksa); i
- **Plan prodaje dionica Zavoda za zapošljavanje Crne Gore za 1996. godinu** (kojim je bila obuhvaćena prodaja dionica preduzeća: HTP Mimoza d.d., iz Tivta (vrijednost dionica za prodaju bila je 1,8 miliona DM); HTP Korali d.d., iz Bara (vrijednost dionica za prodaju bila je 3,8 miliona DM); HTP Ulcinjska Rivijera iz Ulcinja (vrijednost dionica za prodaju bila je 12,9 miliona DM); DD Primorje iz Tivta (vrijednost dionica za prodaju bila je 2,4 miliona DM); DD HTP Boka iz Herceg Novog (vrijednost dionica za prodaju bila je 12,6 miliona DM); DD Ugostiteljstvo iz Pljevalja (vrijednost dionica za prodaju bila je 431 hiljadu DM); Cetinjeturist d.d., iz Cetinja (vrijednost dionica za prodaju bila je 2,9 miliona DM); Montenegro Eexpress d.d., iz Budve (vrijednost dionica za prodaju bila je 1 milion DM); i DD Turist iz Bijelog Polja (vrijednost dionica za prodaju bila je 25 hiljada DM).

Administrativne mjere turističke politike koje su stimulisale razvoj turističko-ugostiteljske djelatnosti u periodu stagnacije investiranja bile su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- **Usvajanje uredbi** [Uredbom o organizovanju i naplati poreza, doprinosa i drugih dažbina na teritoriji SRCG, propisano je angažovanje službe društvenog knjigovodstva, tržišne inspekcije, turističke inspekcije, inspekcije rada i inspekcije unutrašnjih poslova. Uredbom o utvrđivanju iznosa boravišne takse za 1993. godinu, propisani iznos boravišne takse za domaće turiste bio je od 2,5 do 4 milijarde dinara, a za strane turiste od 5 do 8 milijardi dinara. Uredbom o visini naknada za korišćenje objekata bezbjednosti plovidbe, propisane su visine naknada za plovne objekte nautičkog turizma, po neto registarskoj toni (u daljem tekstu NRT). Uredbom o privatizacionim vaučerima, omogućena je podjela privatizacionih vaučera radnicima u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti RCG. Uredbom o privatizacionim fondovima i specijalizovanim privatnim menadžment preduzećima, omogućena je kupovina akcija preduzeća u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Uredbom o prodaji akcija putem javnog tendera, omogućena je prodaja preduzeća u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti putem javnog tendera, i uz učešće Savjeta za privatizaciju. Uredbom o radnoj obavezi u preduzećima, zabranjeno je organizovanje štrajka u preduzećima u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Uredbom o upotrebi njemačke marke kao sredstva plaćanja u RCG, propisana je upotreba strane valute u platnom prometu. Uredbom o prodaji akcija i imovine preduzeća putem javnih aukcija, omogućena je ubrzana privatizacija preduzeća u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Ured-

bom o kupovini akcija starom deviznom štednjom, omogućena je kupovina akcija preduzeća (čiji su vlasnici bili država, Fond za razvoj RCG, Republički fond penzijskog i invalidskog osiguranja i Zavod za zapošljavanje Crne Gore) u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti starom deviznom štednjom kod banaka (Jugobanka a.d. Beograd – filijala Herceg Novi; Investbanka a.d. Beograd – poslovna jedinica Podgorica; i JIK banka a.d. Beograd – ekspozitura Bar).];

- **Usvajanje odluka** (Odlukom o utvrđivanju naknada za vanredne studije, propisano je da vanredni student na Turističkom odsijeku Fakulteta za pomorstvo iz Kotora mora godišnje uplatiti 2 miliona dinara za studijsku godinu. Odlukom o promjenama u organizovanju Željezničke transportne organizacije Titograd, omogućeno joj je pružanje turističkih i ugostiteljskih usluga. Odlukom o organizovanju Javnog preduzeća za gazdovanje šumama, omogućeno mu je korišćenje šuma u turističke svrhe. Odlukom o broju studenata za upis u I godinu studija na univerzitetskim jedinicama Univerziteta Crne Gore za studijsku 1993/1994, omogućen je upis 30 redovnih, 25 samofinansirajućih i 5 stranih studenata na Turističkom odsijeku Fakulteta za pomorstvo iz Kotora. Odlukom o osnivanju Agencije za razvoj malih i srednjih preduzeća, omogućen je razvoj malog i srednjeg privatnog biznisa u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Odlukom o visini i načinu plaćanja naknada za korišćenje dobara nacionalnih parkova, obavljanju djelatnosti i pružanju usluga, propisane su naknade za: ugostiteljske usluge; saobraćajne usluge; trgovinske usluge; usluge parkiranja, logorovanja, kampovanja i loženja vatre; usluge branja i otkupa šumskih plodova; korišćenje zemljišta i pašnjaka; korišćenje sportskih terena i rekreativnih površina; lov i ribolov; splavarenje; i iznajmljivanje čamaca, kajaka i glisera. Odlukama o donošenju prostornih planova područja posebne namjene za nacionalne parkove Lovćen, Durmitor i Biogradska gora, definisane su osnove razvoja navedenih nacionalnih parkova. Odlukom o organizovanju javne ustanove za odmor i rekreaciju djece Lovćen-Bečići, omogućeno je obezbjeđenje smještaja i ishrane, odmora, zdravstvene zaštite, sportsko-rekreativnih, kulturno-zabavnih i vaspitno obrazovnih aktivnosti djece. Odlukama o usvajanju urbanističkih projekata hotelskog kompleksa Palas i Sv. Stefan, omogućen je kvalitetniji turistički razvoj Budve. Odlukom o osnivanju Fakulteta za turizam i hotelijerstvo u Kotoru, omogućeno je otvaranje ustanove visokog obrazovanja za potrebe turističko-ugostiteljske djelatnosti RCG. Odlukom o osnivanju Javnog preduzeća Aerodromi Crne Gore, omogućen je brži razvoj inostranog turizma u RCG.);
- **Usvajanje pravilnika** [Pravilnikom o određivanju cijena obrazaca za isprave koje izdaju lučke kapetanije, propisano je da vlasnik strane jahte upisane u jugoslovenski upisnik brodova plaća 20 DM. Pravilnikom o profilu i stručnoj spremi nastavnika, stručnih saradnika i saradnika u nastavi u srednjim školama SRCG, propisano je da sledeće predmete mogu predavati: Osnove turizma i

ugostiteljstva – diplomirani ekonomista i diplomirani turizmolog; Ekonomika i organizacija preduzeća – diplomirani ekonomista; Turistička geografija – diplomirani geograf; Ekonomika turizma – diplomirani ekonomista i diplomirani turizmolog; i Agencijsko i hotelijersko poslovanje – diplomirani ekonomista i diplomirani turizmolog. Pravilnikom o uslovima koje treba da ispunjava stručni kadar za obavljanje djelatnosti iz oblasti turizma i ugostiteljstva, definisano je da: šef recepcije, recepcioner i šef pansiona moraju imati minimum visoku stručnu spremu; i kuvar i konobar u restoranu moraju imati minimum višu stručnu spremu. Pravilnikom o vrsti, minimalnim uslovima i kategorizaciji ugostiteljskih objekata, omogućeno je razvrstavanje hotela, motela, turističkih apartmana, turističkih naselja, rezidencija, pansiona, kampova, soba i restorana, u kategorije od 1* (V kategorija objekta) do 5* (I kategorija objekta). Pravilnikom o vrstama objekata nautičkog turizma, minimalno-tehničkim uslovima i njihovoj kategorizaciji, omogućeno je razvrstavanje objekata nautičkog turizma (luke i lučice, pristaništa, privezišta/mandraći i sidrišta) i vrsta plovila nautičkog turizma (rekreativni plovni objekti, izletnički plovni objekti, turističke jahte i plovni objekti za turistička krstarenja). Pravilnikom o uslovima korišćenja skijaških terena, propisani su uslovi za pravna i fizička lica koja mogu pružati usluge na skijaškim terenima. Pravilnikom o bližim uslovima opremanja poslovnih prostorija, u kojima se obavlja djelatnost turističkih agencija, propisani su uslovi opremanja poslovnih prostora turističkih agencija. Pravilnikom o obliku, sadržaju i načinu vođenja knjige žalbi i postupku u vezi sa prigovorima na pružene ugostiteljske usluge, korisnicima ugostiteljskih usluga omogućen je bolji način iskazivanja žalbi na pruženi obim i kvalitet ugostiteljskih usluga. Pravilnikom o programu i načinu polaganja stručnog ispita za turističkog vodiča na Fakultetu za turizam i hotelijerstvo u Kotoru određeni su sledeći predmeti za polaganje: Pravno uređenje RCG i SRJ, Osnovi turizma, Turizam u RCG, Agencijsko i hotelijersko poslovanje u turizmu, Organizacija i tehnika vodičke službe, Nacionalna istorija, Kulturno-istorijsko nasleđe Crne Gore, Osnovi turističke politike i turističkog zakonodavstva, Tržišno komuniciranje u turizmu, Psihologija turističkog potrošača i Strani jezik. Pravilnikom o uslovima koje moraju ispunjavati uređena i izgrađena kupališta, propisano je kvalitetnije uređenje kupališta.];

- **Izdavanje rješenja** [Rješenjima sekretarijata za obrazovanje, kulturu i fizičku kulturu, bilo je omogućeno školskim centrima u: Ulcinju; Baru; Budvi; Herceg Novom; Titogradu; Nikšiću; Kolašinu; Bijelom Polju; Ivangradu; Rožajama i Žabljaku; formiranje odjeljenja – trećeg stepena stručne spreme (zanimanja – konobar, kuvar i poslastičar); četvrtog stepena stručne spreme (zanimanja – hotelijersko-turistički tehničar, turistički tehničar, tehničar usluživanja i tehničar kulinarstva); i petog stepena stručne spreme (konobar specijalista, kuvar specijalista, poslastičar specijalista i barmen). Rješenjem da Fakultet za turi-

zam i hotelijerstvo u Kotoru ispunjava uslove za početak rada, omogućen je početak rada ove ustanove visokog obrazovanja (1999. godine, pri čemu su glavni stručni predmeti bili: Ekonomika turizma, Menadžment turističkih destinacija, Turističke agencije, Turistička strategija i politika, Marketing u turizmu i Hotelski menadžment), kao i upis 86 studenata na osnovnom studijskom programu Turizam, i 140 polaznika na kursu za turističke vodiče. Rješenjem o upotrebi udžbenika i priručnika u školama usmjerenog srednjeg vaspitanja i obrazovanja, omogućena je upotreba udžbenika za školsku 1989/1990. godinu sledećih izdavača: Zavod za udžbenike Beograd iz Beograda; Zavod za udžbenike i nastavna sredstva SAP Kosovo iz Prištine; Pobjeda iz Titograda; i Svjetlost iz Sarajeva. Rješenjem o imenovanju upravnog odbora preduzeća za ugostiteljstvo i turizam Miločer iz Budve, omogućen je nastavak postupka privatizacije ovog preduzeća. Rješenjima Ministarstva pravde RCG registrovane su nevladine organizacije pod rednim brojevima: 69 – Udruženje turističkih novinara Crne Gore; 128 – Udruženje turističkih vodiča Crne Gore; i 150 – Turističko društvo – Baošić.];

- **Potpisivanje kolektivnih ugovora** (Kolektivnim ugovorom između Samostalnog sindikata radnika turizma i ugostiteljstva Crne Gore i Udruženja turizma i ugostiteljstva Privredne komore Crne Gore 1996. godine, omogućeno je definisanje: zarada, naknada i ostalih primanja zaposlenika; prestanka potrebe za radom zaposlenika; uslova za rad granskog sindikata; i zaključivanje i sprovođenje granskog ugovora o radu.); i
- **Usvajanje programa** (Programom mjera ekonomske politike za 1989. godinu, planiran je brži razvoj turističko-ugostiteljske djelatnosti SRCG primjenom: stimulativnih mjera kreditne i poreske politike; pojednostavljenja procedure osnivanja i registracije preduzeća u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti, diversifikacije turističkog proizvoda Crne Gore; i stimulisanja razvoja djelatnosti koje su komplementarne turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Programom mjera, stručnog ispitivanja i utvrđivanja zagađenosti vazduha u SRCG 1989. godine, omogućen je monitoring kvaliteta vazduha u urbanim, industrijskim i turističko-rekreativnim područjima, i nacionalnim parkovima. Programom sistematskog ispitivanja kvaliteta voda u vodozahvatnim zonama i kupalištima, omogućeno je očuvanje i podizanje kvaliteta voda na plažama. Programom mjera i aktivnosti za sprečavanje, suzbijanje, rano otkrivanje i liječenje oboljelih od sindroma stečenog nedostatka imuniteta (SIDA/AIDS) u 1990. godini, propisano je obavezno postavljanje postera na vidnim mjestima u aerodromskim terminalima, turističkim agencijama, hotelima, odmaralištima i rehabilitacionim centrima.).

6.3. MJERE KREDITNO-MONETARNE I FISKALNE POLITIKE U TURIZMU

Zakonom o porezu na dobit preduzeća (1990. godine), bilo je omogućeno novo-osnovanim preduzećima u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti oslobađanje od obaveze plaćanja poreza na dobit u prvoj godini poslovanja (preduzećima sa cjelogodišnjim poslovanjem – hotelima, motelima, pansionima i turističkim naseljima). U drugoj godini poslovanja, porez na dobit im je umanjivan za 50%, a u trećoj godini poslovanja za 25%. Kod paušalnog oporezivanja obveznika (koji su porez na prihode od samostalne djelatnosti plaćali prema paušalno određenom neto prihodu), za ugostitelje koji su poslovne aktivnosti obavljali u objektima privremenog karaktera, ili sezonski najduže tri mjeseca neprekidno u toku poslovne godine, osnovica oporezivanja iznosila je tri minimalne bruto zarade u ugostiteljskoj djelatnosti (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Boravišna taksa (1995. godine) bila je u: Herceg Novom, Kotoru, Tivtu, Budvi, Baru, Ulcinju, Žabljaku i Podgorici – 2 dinara dnevno; Cetinju, Nikšiću, Beranama, Plavu i Kolašinu – 1,5 dinara dnevno; i ostalim mjestima – 1 dinar dnevno. U 1998. godini osnovana je Banka za razvoj Crne Gore a.d., sa sjedištem u Podgorici, čija je osnovna registrovana djelatnost bila kreditiranje svih djelatnosti, uključujući i turističko-ugostiteljsku djelatnost RCG (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

6.4. OSNIVANJE I INTEGRACIJE PREDUZEĆA U TURIZMU

U periodu stagnacije investiranja, ulaganja u osnivanje novih preduzeća u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti SRCG/RCG značajno su smanjena. RO HTO Montenegro-turist iz Budve investirao je u: OOUR Durmitor iz Žabljaka u izgradnju žičare Savin Kuk I i II (1989. godine), predračunske vrijednosti 11,5 milijardi dinara; adaptaciju i rekonstrukciju motela Ravnjak u Mojkovcu (1990. godine) 2,3 miliona dinara; i OOUR Bjelasica iz Kolašina u izgradnju (1990. godine) objekata I etape I faze rekreativno-turističkog centra Bjelasica, vrijednosti 30 milijardi dinara (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Slika 7: Hotel Žabljak - Žabljak

Izvor: <https://rb.gy/nwxysq> (20.01.2021.)

U periodu raspada bivše SFRJ i funkcionisanja novoformirane SRJ nije bilo osnivanja novih privrednih preduzeća u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti SRCG/RCG, osim Javnog preduzeća Morsko dobro (1992. godine). Na osnovu Zakona o

upravljačkoj transformaciji iz 1992. i 1994. godine, kao i mišljenja Agencije za prestrukturiranje privrede i strana ulaganja Crne Gore, Vlada RCG je preuzimala društvena preduzeća i pripremala ih za vlasničku transformaciju. Agencija za prestrukturiranje privrede i strana ulaganja Crne Gore, 1995. godine potrošila je 300 hiljada dinara iz Budžeta RCG na procjene i revizije imovine preduzeća. S druge strana, Vlada RCG je često donosila odluke o ukupnjavanju preduzeća prije njihove privatizacije. Tako je Odlukom o osnivanju preduzeća za ugostiteljstvo i turizam Turističkog preduzeća Miločer (1995. godine) sa sjedištem u Budvi, Vlada RCG objedinila nekretnine hotela 13. maj iz Bečića i ville Bjelasica iz Miločera. Jedna od najznačajnijih aktivnosti Vlade RCG u periodu stagnacije investiranja bilo je osnivanje nacionalne avio-kompanije Montenegro Airlines (1994. godine), koja je jedan od glavnih generatora razvoja receptivnog turizma RCG (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

6.5. PROMOCIJA TURISTIČKE PONUDE I POKAZATELJI TURISTIČKOG RAZVOJA

Izdavanja iz Budžeta SRCG/RCG za troškove opšte turističke propagande [Ministarstvo turizma i trgovine/Ministarstvo turizma i TSCG/TOCG] u periodu stagnacije investiranja bila su: 1989. godine – 100 miliona; 1990. godine – 800 hiljada; 1991. godine – 650 hiljada; 1992. godine – 1,2 miliona; 1993. godine – 3 miliona; 1994. godine – 124 hiljade; 1995. godine – 260 hiljada; 1996. godine – 1,3 miliona; 1997. godine – 3,9 miliona; 1998. godine – 7,1 milion; i 1999. godine – 16 miliona dinara (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Period stagnacije investicija karakterišu minorna ulaganja u turističko-ugostiteljsku djelatnost, u odnosu na prethodne investicione periode, prije svega zbog: raspada bivše SFRJ kroz građanski rat; sankcija dijela međunarodne zajednice prema SFRJ/SRJ; i bombardovanja SRJ od strane nekih članica NATO pakta. Osnovni pokazatelji razvoja turizma u periodu stagnacije investiranja su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Prosječna godišnja stopa pada ugostiteljskih smještajnih kapaciteta bila je -5,4%;
- Maksimalni smještajni kapacitet evidentiran je 1990. godine (137,1 hiljadu ležaja), a minimalni smještajni kapacitet 1999. godine (75,5 hiljada ležaja);
- Prosječna godišnja stopa pada dolazaka turista u ugostiteljskim smještajnim objektima bila je -12,9%;
- Maksimalni broj dolazaka turista evidentiran je 1989. godine (1,1 milion), a minimalni broj dolazaka turista 1999. godine (297,9 hiljada);
- Prosječna godišnja stopa pada noćenja turista u ugostiteljskim smještajnim objektima bila je -14,7%;
- Maksimalni broj noćenja turista evidentiran je 1989. godine (9,9 miliona), a minimalni broj noćenja turista 1999. godine (2 miliona);

- Prosječan period boravka turista u ugostiteljskim smještajnim objektima bio je 7,3 dana;
- Maksimalni prosječni period boravka turista evidentiran je 1990. godine (8,4 dana), a minimalni prosječni period boravka 1992. godine (6,7 dana);
- Prosječna godišnja iskorišćenost idealnih ugostiteljskih smještajnih kapaciteta bila je 49,3 dana; i
- Maksimalna iskorišćenost idealnih ugostiteljskih smještajnih kapaciteta evidentirana je 1989. godine (75,4 dana), a minimalna iskorišćenost idealnih ugostiteljskih smještajnih kapaciteta 1999. godine (27 dana).

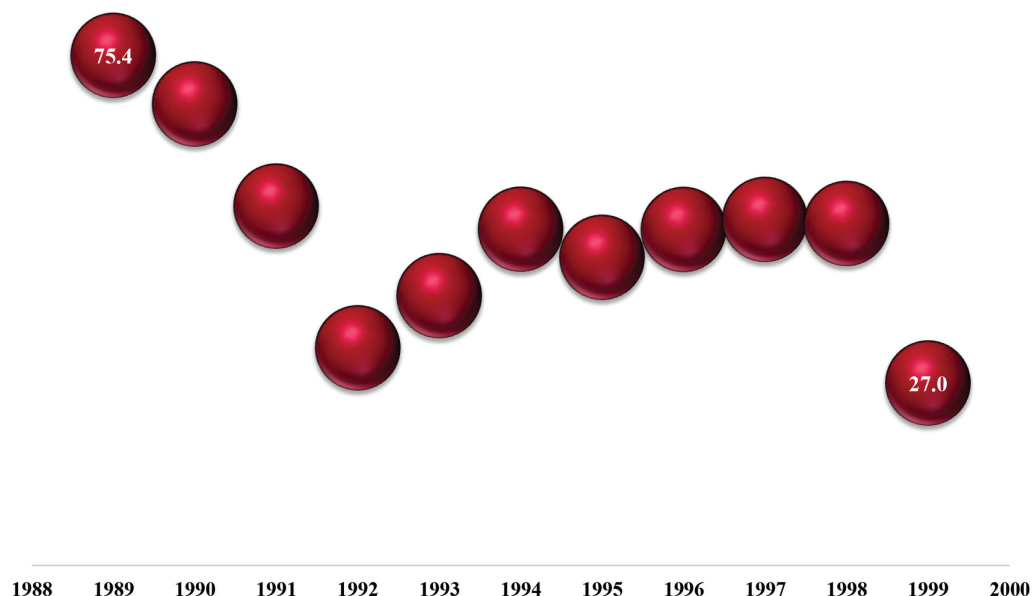
Slika 8: Novčanica sa najvećim brojem nula u istoriji novca

Izvor: <https://rb.gy/ji5wcz> (20.01.2021.)

Ovo je bio najteži i najizazovniji period u razvoju turizma. Karakterišu ga ekstremne političke, ekonomske i socijalne krize, koje su generisale raspad SFRJ u građanskom ratu, koji je počeo u Sloveniji, nastavio se u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovni, a završio u autonomnoj pokrajini Kosovo. U 1992. osnovana je Savezna Republika Jugoslavije od Srbije i Crne Gore, koja je bila izložena: nezapamćenoj inflaciji u istoriji čovječanstva; sankcijama većeg dijela međunarodne zajednice; i vojnoj agresiji nekih članica NATO alijanse. Sledstveno prethodnom, investicije u sektoru turizma su bile minorne.

Grafik 21: Iskorišćenost ukupnih idealnih smještajnih kapaciteta ugostiteljstva u periodu stagnacije investiranja (u danima)

Izvor: (MONSTAT, 1990-1992, 1992-2007)

Iskorišćenost ukupnih idealnih smještajnih kapaciteta u ugostiteljstvu SRCG/RCG je bila minorna. Glavnina domaćih turista dolazila je iz Republike Srbije, a stranih turista skoro da nije ni bilo. Dolasci domaćih turista se mogu tumačiti „tradicionalnim Balkanskim inatom“, jer su putovali u RCG u inat svim nedaćama i preko svojih materijalnih mogućnosti, ali i potrebom da se psihički rasterete usled dugogodišnjih pritisaka svih vrsta. Cijene usluga u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti bile su izuzetno niske, a prihodi preduzeća u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti obezvrijeđivani zbog inflacije.

Od internih i eksternih faktora koji su negativno uticali na rast i razvoj turizma u SRCG/RCG najvažniji su bili (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- a) **Početak građanskog rata u 1991. godini** (koji je počeo u Socijalističkoj Republici Sloveniji i Socijalističkoj Republici Hrvatskoj, nakon ekstremne političke krize između komunističkih partija bivših republika SFRJ);
- b) **Nastavak građanskog rata u 1992. godini** (koji je nastavljen u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini);
- c) **Ekstremna hiperinflacija od 1993. do 1994. godine** (koja izazvana sankcijama većeg dijela međunarodne zajednice prema SRJ i koja je generisala ekstremno

siromašenje stanovništva, pri čemu su se cijene u maloprodaji duplirale u periodu od 16 časova);

- d) **Nastavak građanskog rata u 1996. godini** (između Vojske SRJ i paravojskih formacija Albanaca u autonomnoj pokrajini Kosovo);
- e) **Bombardovanje SRJ od strane nekih članica NATO alijanse 1999. godine** (zbog sukoba Savezne policije i Vojske SRJ protiv paravojskih formacija Albanaca u autonomnoj pokrajini Kosovo, pri čemu je bombardovanje trajalo 78 dana);
- f) **Recesija svjetske ekonomije u 1990. godini** (smanjenje svih privrednih aktivnosti u svijetu, uključujući i industriju putovanja i turizma);
- g) **Zalivski rat u 1991. godini** (između Armije Iraka i nekih članica NATO alijanse); i
- h) **Azijska finansijska kriza 1997. godine** (koja je započela u Tajlandu i proširila se na Južnu Koreju, Maleziju, Singapur, Indoneziju i Filipine, koja je bila praćena kreditnom krizom, koja se negativno odrazila na rast međunarodnih turističkih dolazaka i potrošnje).

VII
PERIOD PRIVATIZACIONOG INVESTIRANJA

7.1. OSNIVANJE KREATORA TURISTIČKE POLITIKE

Poslovníkom Vlade RCG 2001. godine omogućeno je **Komisiji za ekonomsku politiku i privredni razvoj** rukovođenje tekućom ekonomskom i razvojnom politikom u oblasti turizma. U okviru organizacione strukture Skupštine RCG (2006. godine) od 11 stalnih skupštinskih odbora, jedan je bio **Odbor za turizam, poljoprivredu, ekologiju i prostorno planiranje**, čije su registrovane djelatnosti obuhvatale predlaganje zakona, drugih propisa i opštih akata, koji su se odnosili na (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Razvoj turizma;
- Turističko-ugostiteljsku djelatnost i njoj komplementarne djelatnosti (poljoprivredu, šumarstvo, vodoprivredu, i morsko i slatkovodno ribarstvo);
- Razvoj sela;
- Lovstvo;
- Zaštitu bilja od bolesti i štetočina;
- Zdravstvenu zaštitu životinja i druge aktivnosti iz oblasti turizma i poljoprivrede;
- Zaštitu i unapređivanje životne sredine, prirode i prirodnih dobara;
- Nacionalne parkove;
- Zaštitu od opasnih i štetnih materija;
- Zaštitu od drugih izvora ugrožavanja životne sredine;
- Prostorno planiranje i urbanističko uređenje;
- Stambene odnose;

- Građevinarstvo; i
- Uređenje i korišćenje građevinskog zemljišta, kao i druge aktivnosti iz oblasti ekologije i prostornog planiranja.

TOCG je 2006. godine transformisana u **Nacionalnu turističku organizaciju Crne Gore** (u daljem tekstu NTOCG), pri čemu je preuzela prava i obaveze, i djelatnosti prethodne organizacije. Uredbom o izmjenama i dopunama Uredbe o organizaciji i načinu rada državne uprave Vlada RCG (2006. godine) je transformisala Ministarstvo turizma u **Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine**, čije su registrovane djelatnosti obuhvatale (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Razvoj – turizma, ugostiteljstva, turističke ponude, uslova privređivanja u turizmu, i selektivnih oblika turizma;
- Kreiranje sistemskih mjera i mjera tekuće ekonomske politike u oblasti turizma;
- Povezivanje primorskog i kontinentalnog turizma;
- Razvoj privatnog sektora u turizmu;
- Formiranje turističkih mjesta i područja;
- Kategorizaciju i klasifikaciju turističkih objekata;
- Uočavanje postojećih i predviđanje budućih tendencija na domaćem i međunarodnom turističkom tržištu;
- Unapređenje saradnje sa turističkim asocijacijama u zemlji i međunarodnim organizacijama i institucijama;
- Kreiranje programa obrazovanja kadrova u turizmu;
- Zaštitu prirode, nacionalnih parkova i zaštićenih prirodnih dobara i biodiverziteta;
- Turističku valorizaciju nacionalnih parkova;
- Monitoring investicija, organizacije i posredovanja u sektoru turizma;
- Analiziranje strukture turističke potrošnje;

- Evidentiranje broja turista, smještajnih kapaciteta, finansijskih efekata i rezultata poslovanja u sektoru turizma;
- Organizovanje poslova turističko-informativne propagandne djelatnosti;
- Prestrukturiranje preduzeća u sektoru turizma;
- Organizovanje turističkih predstavništava u inostranstvu;
- Uspostavljanje sistema zaštite životne sredine;
- Održivo korišćenje prirodnih resursa;
- Zaštitu vazduha, klime i ozonskog omotača;
- Zaštitu nezaštićenih divljih životinjskih vrsta (osim lovne divljači, marinskih i riječnih organizama);
- Upravljanje otpadom (osim upravljanja medicinskim otpadom);
- Zaštitu od radioaktivnih materija, nejonizujućeg i jonizujućeg zračenja (osim zračenja koja se koriste u medicinske svrhe);
- Zaštitu zemljišta od zagađivanja;
- Stratešku procjenu uticaja na životnu sredinu;
- Integrisano sprečavanje i kontrolu zagađivanja;
- Izradu standarda zaštite životne sredine, praćenje stanja životne sredine i upravljanje informacionim sistemom životne sredine;
- Kreiranje katastra zagađivača i sanacionih programa zaštite životne sredine;
- Upravljanje otpadnim vodama i sistemom komunalnih djelatnosti;
- Koordinaciju regionalnih sistema vodosnabdijevanja;
- Međunarodnu saradnju;
- Upravni nadzor; i
- Druge poslovne aktivnosti iz svoje nadležnosti.

7.2. ZAKONSKE, PLANSKE I ADMINISTRATIVNE MJERE TURISTIČKE POLITIKE

Zakonske mjere turističke politike koje su na predlog kreatora turističke i drugih turizmu srodnih politika usvojile Skupština RCG, CG, SRJ i SCG (Srbija i Crna Gora) u periodu privatizacionog investiranja bile su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- **Carinski zakon** (koji je propisao postupke carinjenja i visine carina na opremu i proizvode, uvezenih za potrebe preduzeća u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti RCG);
- **Zakon o akcizama** (koji je omogućio primjenu novih iznosa akciza na alkoholne, duvanske i naftne proizvode, i njihove supstitute u RCG, direktno utičući na poslovanje preduzeća u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti);
- **Zakon o bankama** (koji je omogućio transformaciju banaka u akcionarska društva, što je poboljšalo kreditnu sposobnost bankarskog sektora);
- **Zakon o boravišnoj taksu** (koji je omogućio obračun i naplatu boravišne takse u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti);
- **Zakon o Centralnoj banci Crne Gore** (koji je omogućio poboljšanje kreditno-monetarnih uslova poslovanja u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti);
- **Zakon o divljači i lovstvu** (koji je stimulisao razvoj lovnog turizma u RCG);
- **Zakon o genetički modifikovanim organizmima** [koji je zabranio proizvodnju genetski modifikovane hrane (GMO) u područjima namijenjenim organskoj proizvodnji hrane i razvoju ekoturizma];
- **Zakon o koncesiji za autoput Bar-Boljare** (koji je omogućio početak izgradnje prvog autoputa u RCG);
- **Zakon o nacionalnim parkovima** (koji je omogućio zaštitu i korišćenje resursa nacionalnih parkova u turističke svrhe);

- **Zakon o obligacionim odnosima** (koji je stimulisao razvoj ugovornih odnosa u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti);
- **Zakon o planiranju i uređenju prostora** (koji je omogućio kvalitetnije planske aktivnosti u turizmu);
- **Zakon o porezu na dobit pravnih lica** (koji je omogućio uvođenje progresivnih stopa oporezivanja dobiti pravnih lica u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti);
- **Zakon o porezu na dodatu vrijednost** [koji je omogućio uvođenje stimulativnijeg sistema oporezivanja (u odnosu na sistem poreza na promet proizvoda i usluga) u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti RCG, pri čemu su poreske stope bile 0% – za razne forme oslobođanja zbog više razloga, i 17% – regularna stopa PDV-a];
- **Zakon o porezu na dohodak fizičkih lica** (koji je omogućio uvođenje progresivnih stopa poreza na dohodak fizičkih lica u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti – 0% na iznos do 600 €, 17% na iznose od 600 do 2 hiljade €, 21% na iznose od 2 do 3,5 hiljada €, i 25% na iznose od 3,5 hiljade € i više);
- **Zakon o porezu na nepokretnosti** (koji je omogućio lokalnim upravama primjenu većih poreskih stopa na nekretnine nerezidenata u turističkim mjestima);
- **Zakon o prestanku važenja zakon o Agenciji Crne Gore za prestrukturiranje privrede i strana ulaganja** (kojim je agencija prestala sa radom, a njene nadležnosti preuzeo Savjet za privatizaciju Crne Gore);
- **Zakon o prevozu u drumskom saobraćaju** (koji je omogućio turističkim agencijama organizovanje drumskog prevoza i prodaju vozničkih karata drumskih saobraćajnih preduzeća);
- **Zakon o privrednim društvima** (koji je omogućio organizovanje privredne djelatnosti u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti RCG u vidu – preduzetnika, ortačkog društva, komanditnog društva, akcionarskog društva, društva sa ograničenom odgovornošću i djelova stranih društava);
- **Zakon o procjeni uticaja na životnu sredinu** (kojim su svi investitori bili u obavezi uraditi dio projektne dokumentacije koja se odnosila na procjene uticaja na životnu sredinu);
- **Zakon o proglašenju Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o porezu na dodatu vrijednost** (koji je omogućio smanjenje stope PDV-a sa 17% na

7% za usluge smještaja u hotelima, motelima, apart-hotelima, turističkim naseljima, pansionima, kampovima i vilama);

- **Zakon o radu** (koji je definisao prava i obaveze zaposlenika po osnovu rada u svim djelatnostima, uključujući i turističko-ugostiteljsku djelatnost);
- **Zakon o ratifikaciji sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između evropskih zajednica i njihovih država članica i RCG** (koji je omogućio brži razvoj turističko-ugostiteljske djelatnosti);
- **Zakon o skijalištima** (koji je omogućio brži razvoj sportskog i avanturističkog turizma u RCG);
- **Zakon o stranim ulaganjima** (koji je omogućio povoljnije uslove investiranja: stranim pravnim licima sa sjedištem u inostranstvu, stranim fizičkim licima, jugoslovenskim državljanima sa prebivalištem u inostranstvu dužim od godinu dana, preduzećima u kojima je učešće stranog kapitala veće od 25%, i preduzećima koja su osnovala strana fizička lica; da mogu investirati u turističko-ugostiteljsku djelatnost RCG);
- **Zakon o štrajku** (koji je definisao vrste štrajka i načine pristupanja i prestanka štrajka zaposlenih u svim djelatnostima);
- **Zakon o turističkim organizacijama** (koji je definisao postupke osnivanja, načine organizovanja i finansiranja nacionalne i lokalnih turističkih organizacija, i propisao kriterijume za kategorizaciju turističkih mjesta u RCG);
- **Zakon o turizmu** (koji je stimulisao razvoj turističko-ugostiteljske djelatnosti u RCG);
- **Zakon o vinu** [koji je omogućio brži razvoj vinskog turizma u regionima Crnogorsko primorje (subregioni – Boka Kotorska, Budvansko-Barski, Ulcinjski i Grahovsko-Nudolski) i Crnogorski basen Skadarsko jezero (subregioni – Podgorički, Crmnički, Riječki, Bjelopavlički i Katunski)];
- **Zakon o visokom obrazovanju** (koji je definisao načine sticanja visokog obrazovanja u RCG);
- **Zakon o zapošljavanju i radu stranaca** (koji je omogućio zapošljavanje stranaca u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti RCG); i
- **Zakon o zaštiti potrošača** (koji je omogućio bolju zaštitu potrošača u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti RCG).

Planske mjere turističke politike koje su bitno uticale na razvoj turističko-ugostiteljske djelatnosti u periodu privatizacionog investiranja bile su (VCG, 2007a, 2008; A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- **Prostorni plan RCG** (koji je uticao na razvoj svih djelatnosti uključujući i turističko-ugostiteljsku djelatnost);
- **Strategija razvoja turizma Crne Gore do 2020. godine** (koja je definisala stratejske ciljeve razvoja turizma u Crnoj Gori do 2020. godine);
- **Strategija razvoja ljudskih resursa u sektoru turizma u Crnoj Gori** (koja je precizirala sve elemente strategije u domenu razvoja ljudskih resursa u sektoru turizma Crne Gore);
- **Prostorni planovi područja posebne namjene** (koji su obezbjedili planski razvoj turističko-ugostiteljske djelatnosti u nacionalnom parku Skadarsko jezero, regionu Bjelasica i Komovi i priobalnom prostoru kojim je upravljalo Javno preduzeće Morsko dobro);
- **Detaljni urbanistički planovi** (koji su uticali na brži razvoj turističko-ugostiteljske djelatnosti u turističkim mjestima); i
- **Planovi privatizacije javnih preduzeća** (koji su uticali na bržu vlasničku transformaciju javnih preduzeća u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti).

Administrativne mjere turističke politike koje su stimulisale razvoj turističko-ugostiteljske djelatnosti u periodu privatizacionog investiranja bile su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- **Usvajanje uredbi** [Uredbom o načinu i uslovima sanacije insolventnih preduzeća, omogućen je postupak prinudnog poravnjanja sa povjeriocima, ili stečajni postupak preduzeća u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Uredbom o usklađivanju visine boravišne takse, omogućeno je uvođenje tarifa za boravišne takse: tarifa 1 (Herceg Novi, Kotor, Tivat, Budva, Bar, Ulcinj, Cetinje, Kolašin, Žabljak i Podgorica) u visini od 1 DM; tarifa 2 (Berane, Plav i Rožaje) u visini od 0,7 DM; i tarifa 3 (sva ostala mjesta u RCG) u visini od 0,5 DM dnevno. Uredbom o upotrebi poreskih registar kasa, propisana je obaveza preduzeća u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti da evidentiraju promet proizvoda i usluga preko poreske registar kase. Uredbom o načinu izdavanja, sticanja i korišćenja privatizacionih vaučera, omogućeno je građanima posjedovanje dijela akcija u preduzećima u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Uredbom o inspekcijskoj kontroli u oblasti turizma i ugostiteljstva, omogu-

ćeno je Ministarstvu turizma da preko turističkih inspektora vrše nadzor u domenu primjene zakona, drugih propisa i opštih akata, kojima je uređena turističko-ugostiteljska djelatnost. Uredbom o privremenom smanjenju stopa poreza na promet računarske opreme, omogućeno je smanjenje opšte i posebne stope poreza, što je doprinijelo boljoj informatičkoj opremljenosti pravnih i fizičkih lica u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Uredbom o poreskim olakšicama za novozaposlene radnike, omogućeno je smanjenje poreza prilikom uplate doprinosa poslodavaca za novozaposlene radnike u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Uredbom o izmjenama i dopunama Uredbe o zaštiti od buke, propisano je da se u ugostiteljskim objektima može emitovati muzika od 09:00 do 01:00 časova narednog dana u periodu od 1. maja do 30. oktobra, dok je u ostalom periodu godine bilo dozvoljeno od 09:00 do 23:00 časa. Uredbom o radnom angažovanju nerezidentnih fizičkih lica, omogućeno je radno angažovanje većeg broja sezonskih radnika u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Uredbom o visini naknade za korišćenje objekata bezbjednosti plovidbe na plovnim putevima u obalnom moru RCG, propisano je da strani brodovi koji se nalaze na turističkim putovanjima-krstarenjima u unutrašnjim morskim vodama RCG plaćaju naknadu za korišćenje bezbjednosti plovidbe u iznosu od 5 centi US \$ po NRT do 30 hiljada NRT, a iznad 30 hiljada NRT fiksni iznos od 1,5 hiljada US \$.];

- **Usvajanje odluka** [Odlukom o visini i načinu plaćanja naknada za korišćenje dobara nacionalnih parkova, bile su definisane naknade za: boravak i pružanje usluga; parkiranje, kampovanje i loženje vatre; skupljanje, branje i otkup šumskih plodova; ugostiteljske, prodajne, smještajne i infrastrukturne objekte; snimanje filmova i TV reklama; ribolov i lov; i splavarenje i iznajmljivanje čamaca i glisera. Odlukama o planovima privatizacije od 2000. do 2009. godine, omogućena je privatizacija javnih preduzeća u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Odlukom o broju studenata za upis u prvu godinu studija na univerzitetske jedinice Univerziteta Crne Gore za studijsku 2001/2002 godinu (studije organizovane u skladu sa Bolonjskom deklaracijom), na Fakultetu za turizam i hotelijerstvo u Kotoru omogućen je upis 41 studenata na osnovnom studijskom programu Turizam (trogodišnje studije – 180 ECTS). Odlukom o broju studenata za upis u prvu godinu specijalističkih studija na Fakultetu za turizam i hotelijerstvo u Kotoru, 2005. godine upisano je 9 studenata na specijalističkom studijskom programu Turizam (60 ECTS – glavni stručni predmeti bili su: Održivi razvoj turizma, Globalni marketing i Geoturizam), a 2006. godine upisano je 15 studenata na specijalističkom studijskom programu Hotelijerstvo (60 ECTS – glavni stručni predmeti bili su: Menadžment specijalizovanih hotela, Projektovanje hotela i dizajn enterijera i Internet tehnologije i servisi). Odlukom o broju studenata za upis u prvu godinu magistarskih studija na Fakultetu za turizam i hotelijerstvo u Kotoru, 2005. godine upisano je 36

studenata na magistarskom studijskom programu Turizam (60 ECTS – glavni stručni predmeti bili su: Strategijski menadžment u turizmu, Menadžment selektivnog turizma i Preduzetništvo i biznis u turizmu), a 2008. godine upisano je 12 studenata na magistarskom studijskom programu Hotelijerstvo (60 ECTS – glavni stručni predmeti bili su: Strategijski menadžment u hotelijerstvu, Međunarodna hotelska industrija i Brend menadžment u hotelijerstvu). Odlukom o broju studenata za upis u prvu godinu doktorskih studija na Fakultetu za turizam i hotelijerstvo u Kotoru, 2009. godine upisano je 6 studenata (120 ECTS – glavni stručni predmeti bili su: Strategijski menadžment u turizmu II, Kvantitativne metode u turizmu i Marketing istraživanje u turizmu). Odlukom o usvajanju izmjena i dopuna detaljnog urbanističkog plana Bečići, omogućen je nastavak planskog razvoja turizma u priobalnom pojasu Budve. Odlukom o obrazovanju odbora za ravnopravnost polova, stimulisana je rodna ravnopravnost u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Odlukom o osnivanju predstavništava RCG u inostranstvu (Njujorku, Briselu, Rimu, Londonu, Parizu, Ljubljani, Sarajevu, Zagrebu i Skoplju) i predstavništva trgovinske misije u USA, omogućeno je bolje pozicioniranje destinacijskog proizvoda RCG. Odlukom o ustanovljavanju lovišta, omogućeno je osnivanje privrednih lovišta: Ulcinj, Rumija, Njegoš planina, Zeta, Danilovgrad, Plužine, Maganik-Volujak, Hridsko jezero, Turjak-Hajla, Komovi, Ljubišnja, Pljevlja, Morača, Kolašin i Pivska planina; koja su stimulisala razvoj lovnog turizma. Odlukom o uslovima pod kojim se stranim državljanima omogućava ulazak i boravak bez vize radi turističke posjete RCG, omogućen je boravak turistima do 30 dana. Odlukom o posebnim uzansama u turizmu, omogućena je primjena ugovora o hotelskim uslugama, ugovora o smještaju u turističkim apartmanima, ugovora o uslugama kampovanja i ugovora o usluživanju hrane i točenju pića. Odlukom o uslovima osnivanja mikrokreditnih finansijskih institucija, omogućeno je kreditiranje mikro biznisa u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Odlukom o jedinstvenom načinu obračuna i iskazivanja efektivne kamatne stope na kredite i depozite, omogućen je jasniji i lakši izbor kreditnih aranžmana pravnim i fizičkim licima u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Odlukom o osnivanju Agencije Crne Gore za promociju stranih investicija, omogućena je promocija atraktivnih turističkih resursa namijenjenih privatizaciji. Odlukom o visini naknade-putarine za upotrebu tunela Sozina i prilaznih saobraćajnica, omogućen je lakši pristup Barsko-Ulcinjskoj subregiji uz nadokande od: 2,5 € za motocikle, putnička vozila, kombi vozila sa jednodjelnim točkovima i putnička vozila sa jednodjelnim točkom i prikolicom; 5 € za kombi vozila sa duplim točkovima, minibus sa dvije osovine i duplim točkovima, kamione sa dvije osovine i putnička vozila sa prikolicom i duplim točkovima; 8 € za kamione sa tri osovine; 12 € za autobuse; i 18 € za kamione sa četiri, ili više osovina. Odlukom o dodjeli koncesije za priređivanje posebnih igara na sreću u kazino hotelu Cattaro, omogućen je razvoj kockarskog turizma u Kotoru. Odlukom o

proglašenju nezavisnosti Crne Gore, omogućeno je političkim vlastima da u potpunosti snose odgovornost za budući razvoj turističko-ugostiteljske djelatnosti Crne Gore. Odlukom o prihvatanju ugovora o koncesiji za priređivanje posebnih igara na sreću u kazino hotelu The Queen of Montenegro, omogućen je razvoj kockarskog turizma u Budvi. Odlukom o organizovanju splavarenja, vožnji čamaca i kajakašenju niz rijeku Taru, omogućen je razvoj avanturističkog turizma i ekoturizma na rijeci Tari. Odlukom o izradi Studije lokacije Arsenal, omogućen je razvoj nautičkog turizma u Tivtu. Odlukom o izradi Studije lokacije Valdanos, omogućena je buduća turistička valorizacija ove lokacije u Ulcinju. Odlukom o turističkoj valorizaciji lokaliteta u državnom vlasništvu na poluostrvu Luštica, u opštini Tivat, omogućene su investicione aktivnosti u izgradnju turističko-ugostiteljskih kapaciteta. Odlukom o utvrđivanju broja radnih dozvola za strance za 2009. godinu, planirano je izdavanje 10,5 hiljada dozvola za strance, što je omogućilo uvoz nedostajuće i „jeftine radne snage“ u turističko-ugostiteljsku djelatnost u Crnoj Gori.];

- **Usvajanje pravilnika** [Pravilnikom o određivanju cijena obrazaca za isprave koje izdaju lučke kapetanije, omogućena je naplata obrazaca od 10 do 130 DM, vlasnicima stranih čamaca i jahti, namijenjenih sportu ili razonodi, u zavisnosti od dužine plovnog objekta (od 3 m do 30 m dužine). Pravilnikom o programu, načinu i uslovima polaganja lovačkog ispita, bio je stimulisan razvoj lovnog turizma. Pravilnikom o izradi, načinu vođenja i dostavljanja podataka katastra lovišta, stimulisan je razvoj lovnog turizma. Pravilnikom o određivanju cjenovnika za naknadu štete koju fizička i pravna lica pričine u lovištu bespravnim lovom, ili na bilo koji drugi bespravan način, omogućena je bolja zaštita dlakave i pernate divljači u lovištima RCG. Pravilnikom o ustanovljavanju nagrade za ulov pojedinih vrsta nezaštićene divljači, stimulisao se razvoj lovnog turizma. Pravilnikom o visini naknade za postavljanje natpisa i reklama, korišćenje prilaza komercijalnim objektima, zakup određenih dijelova putnog pojasa i drugog zemljišta, koje pripada javnom putu i za priključenje prilaznog puta na javni put, omogućeno je preduzećima u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti postavljanje promotivnih panoa i reklama, uz plaćanje određenih nadoknada Ministarstvu pomorstva i saobraćaja RCG. Pravilnikom o pomorskoj pilotaži, omogućena je veća bezbjednost brodova i plovila u nautičkom turizmu. Pravilnikom o visini naknada za obavljanje sportskog ribolova na moru, propisane su godišnje dozvole (17 € za seniore, 10 € za seniorke, 7 € za omladince od 14 do 18 godina, i 3 € za pionire od 7 do 14 godina) i dnevne dozvole (3 € za članove sportskih ribolovnih društva RCG, 5 € za fizička lica koja nisu članovi sportskih ribolovnih društava RCG, i 8 € za fizička lica koja nisu državljani SRJ). Pravilnikom o uslovima koje moraju ispunjavati uređena i izgrađena kupališta, omogućeno je kvalitetnije uređenje kupališta. Pravilnikom o primjeni Zakona o porezu na dodatu vrijednost,

omogućena je njegova primjena u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Pravilnikom o klasifikaciji, minimalnim uslovima i kategorizaciji ugostiteljskih objekta, omogućeno je podizanje kvaliteta ugostiteljskih usluga. Pravilnikom o obliku, sadržaju i načinu vođenja registra turističkih agencija, omogućeno je evidentiranje aktivnih turističkih agencije u RCG. Pravilnikom o obliku, sadržaju i načinu vođenja registra ugovora o zastupanju, omogućena je bolja evidencija ugovora o zastupanju. Pravilnikom o obliku, sadržaju i načinu vođenja registra turističkih vodiča, omogućeno je bolje evidentiranje turističkih vodiča. Pravilnikom o vrstama objekata nautičkog turizma, minimalno tehničkim uslovima i njihovoj kategorizaciji, definisane su vrste nautičkih objekata i plovni objekata nautičkog turizma u RCG. Pravilnikom o minimalno-tehničkim uslovima u pogledu opremanja poslovnih prostorija turističkih agencija, propisan je način opremanja poslovnica turističkih agencija. Pravilnikom o uslovima pružanja servisa javnih telefonskih govornica, omogućeno je telekomunikacionim operaterima besplatno instaliranje javnih telefonskih govornica u hotelima. Pravilnikom o obliku, sadržaju, načinu izdavanja i upotrebi legitimacije turističkog vodiča, omogućena je bolja evidencija i kontrola aktivnosti turističkih vodiča. Pravilnikom o minimalno-tehničkim uslovima, vrstama i načinu pružanja ugostiteljskih usluga u pokretnim objektima, omogućeno je pružanje usluga u pokretnim ugostiteljskim objektima. Pravilnikom o pojmu, minimalnim uslovima, uslovima za kategorizaciju i načinu kategorizacije turističkih seoskih domaćinstava i pojmu pretežno lične proizvodnje, omogućen je brži razvoj ruralnog turizma. Pravilnikom o obliku, sadržaju i načinu vođenja knjige žalbi, omogućena je bolja zaštita prava potrošača u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Pravilnikom o obliku, sadržaju i načinu vođenja knjige gostiju u ugostiteljskim objektima za smještaj, propisan je način evidentiranja gostiju. Pravilnikom o obliku i sadržaju licence, propisan je oblik i sadržaj licence, koju turističkim agencijama/organizatorima putovanja izdaje Ministarstvo turizma RCG. Pravilnikom o obliku, sadržaju i načinu vođenja registra ugostiteljskih objekata, propisan je način njihove evidencije. Pravilnikom o bližim uslovima uređenja, opremanja, održavanja i korišćenja skijaških terena, stimulisan je razvoj sportskog i avanturističkog turizma. Pravilnikom o obliku, sadržaju, načinu izdavanja i upotrebe legitimacije turističkog pratioca, definisani su svojstvo i legitimacija turističkog pratioca. Pravilnikom o načinu, vrsti i količini ribolovnih alata i opreme koja se smije upotrebljavati u obavljanju sportsko-rekreativnog ribolova, kao i obrazac, broj i sadržinu dozvole za sportski ribolov, stimulisan je razvoj ribolovnog turizma. Pravilnikom o uslovima, ograničenjima i redoslijedu obavljanja ribolova na pojedinim ribolovnim područjima ili zonama, omogućen je kontrolisani razvoj ribolovnog turizma. Pravilnikom o kategorizaciji turističkih mjesta, uređeni su bliži kriterijumi za kategorizaciju turističkih mjesta. Pravilnikom o ispitnom programu za poslovođu turističke agencije, sastavu ispitne komisije i načinu polaganja

ispita, omogućeno je obrazovanje poslovođa turističkih agencija. Pravilnikom o razvrstavanju djelatnosti za koje se plaća članski doprinos turističkim organizacijama, obezbjeđen je članski doprinos za lokalne turističke organizacije. Pravilnikom o minimalno-tehničkim uslovima, sadržaju i obliku obrasca prijave i načinu vođenja registra za pružanje usluga u objektima zatvorenog tipa, omogućeno je: racionalno korišćenje prostora; nesmetano kretanje gostiju i zaposlenog osoblja; nesmetan prenos stvari, odgovarajuće čuvanje robe, namirnica i pića; zaštita zdravlja gostiju i zaposlenog osoblja; i stručno usluživanje gosti. Pravilnikom o mjerama i postupcima upotrebe i zaštite elektronskog potpisa, sredstava za izradu elektronskog potpisa i sistema certifikovanja, omogućeno je uvođenje online usluga u platni promet za pravna i fizička lica u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Pravilnikom o turističkim lokalitetima na kojima važi poseban režim za rad turističkih vodiča, omogućio je poseban režim rada turističkih vodiča u opštinama: Ulcinj – Starom gradu i Šaskom jezeru; Kotor – Starom gradu, Perastu, Prčanju i Dobroti; Bar – Starom gradu; Cetinje – Istorijskom jezgru grada i Nacionalnom parku Lovćen; Budva – Starom gradu; Herceg Novi – Starom gradu; Tivat – Gradskom parku; Podgorica – Nacionalnom parku Skadarsko jezero, pećini Magara, Medunu, Antičkoj Duklji; Nikšić – Manastiru Ostrog; Kolašin – Nacionalnom parku Biogradska gora; Šavnik – Kući Novice Cerovića i Stećcima u Pošćenju; Rožaje – Vrelu Ibra, Turjaku i Hajli; Žabljak – Nacionalnom parku Durmitor sa kanjonom Tare; Plav – Plavskom jezeru, Kuli Redžepagića, Sultaniji, Drvenoj džamiji i Alipašinim izvorima. Pravilnikom o obliku, načinu izdavanja i upotrebe značke turističkog inspektora, omogućena je bolja uniformisanost turističkog inspektora u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Pravilnikom o sadržaju, obliku i načinu vođenja javne knjige o postupcima i odlukama o procjeni uticaja na životnu sredinu, omogućen je detaljan uvid da li određeni projekti u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti negativno utiču na životnu sredinu Crne Gore. Pravilnikom o obliku, sadržaju i načinu vođenja registra odobrenja za rad skijališta, omogućena je bolja evidencija i kontrola rada skijališta. Pravilnikom o izgledu, načinu i mjestu postavljanja signalizacije na skijalištu, omogućeno je povećanje nivoa bezbjednosti na skijalištima.];

- **Usvajanje naredbi** (Naredbom o lovostaju i skraćivanju lovne sezone, omogućena je bolja zaštita divljači, i kontrola razvoja lovnog turizma u RCG);
- **Izdavanje rješenja** [Rješenjima Ministarstva pravde RCG registrovane su nevladine organizacije pod rednim brojevima: 1293 – Centar za razvoj turizma – Igalo iz Herceg Novog [koja je bila izdavač prvog akademskog međunarodnog naučnog časopisa iz oblasti turizma u Crnoj Gori pod nazivom Selective Tourism (od 2007. godine), uvrštenog od prvog broja u međunarodnu digitalnu naučnu bazu podataka EBSCO Host / Tourism & Hospitality Complete, pri

čemu je glavni i odgovorni urednik časopisa bio je Doc. dr Aleksa Š. Vučetić]; 1873 – Udruženje turističkih agencija Ulcinj; 2828 – Udruženje hotelijera Budva; i 3653 – Crnogorsko turističko udruženje iz Budve. Rješenjem o određivanju kategorije turističkih mjesta, definisane su kategorije svih turističkih mjesta u Crnoj Gori.]; i

- **Potpisivanje kolektivnih ugovora** (Opštim kolektivnim ugovorom, omogućeno je kreiranje granskih kolektivnih ugovora. Kolektivnim ugovorom za djelatnost turizma i ugostiteljstva RCG, bliže su definisana prava i obaveze zaposlenog i poslodavca u domenu rada i radnih odnosa.).

7.3. MJERE KREDITNO-MONETARNE I FISKALNE POLITIKE U TURIZMU

Uredba o ukidanju stopa poreza na promet proizvoda i usluga, koja se koristila za realizaciju projekta izgradnje tunela Sozina (2001. godine), uticala je na brz završetak ovog veoma bitnog saobraćanog objekta za razvoj turizma na Crnogorskom primorju. Uredbom o privremenom smanjenju stopa poreza na promet računarske opreme (2001. godine), omogućeno je smanjenje opšte stope poreza sa 17% na 3% i posebne stope poreza sa 4% na 0%, što je doprinijelo bržem razvoju informatičkih upravljačkih sistema u preduzećima turističko-ugostiteljske djelatnosti RCG (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Odlukom o uslovima i načinu plaćanja gotovim novcem, omogućeno je ugostiteljskim preduzećima i preduzetnicima u ugostiteljstvu, kupovina poljoprivrednih proizvoda gotovinom, radi pripreme hrane u ugostiteljskim objektima. Uredba o obaveznom iskazivanju dvojnih cijena u DM i €, stimulisala je turističku potrošnju, naročito stranih turista (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g). Glavna stimulatívna kreditno-monetarna mjera kreatora turističke politike bila je uvođenje € (28.01.2003.), kao osnovnog sredstva plaćana u platnom prometu RCG. Uredbom o ukidanju stopa poreza na promet proizvoda i usluga, koji se koriste za realizaciju projekta renoviranja magistralnih puteva: Podgorica – Bar, Petrovac – Granica sa Republikom Hrvatskom na Debelom Brijegu; i Budva – Cetinje – Podgorica; omogućena je brža rekonstrukcija navedenih putnih pravaca i bolja saobraćajna povezanost navedenih mikro destinacija (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Zakon o porezu na dobit pravnih lica (2001. godine), uveo je progresivne stope poreza na dobit, pri čemu je stopa oporezivanja dobiti bila: 15% za preduzeća koja su ostvarila dobit do 100 hiljada €, i 20% za preduzeća koja su ostvarila dobit veću od 100 hiljada €. Uredbom o poreskim olakšicama za novozaposlene radnike (2003. godine) uvedene su olakšice za pravna lica i preduzetnike u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti, koji zaposle nove radnike. Iz bruto zarade novozaposlenog uplaćivali su se smanjeni doprinosi: doprinos za penzijsko-invalidsko osiguranje po stopi od 12%; doprinos za zdravstveno osiguranje po stopi od 7,5%; i doprinos za osiguranje od nezaposlenosti po stopi od 0,5% (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Odlukom o obaveznoj rezervi banaka kod Centralne banke Crne Gore (2002. godine), omogućena je bolja zaštita dijela depozita pravnih i fizičkih lica u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti RCG. Uporedo sa privatizacijom turističko-ugostiteljskih preduzeća u javnom vlasništvu odvijala se i privatizacija bankarskog sektora. Odlukom o prodaji akcija Vlade RCG u banci Montenegrobanka a.d., iz Podgorice (2003. godine), prodato je 91,52% akcija kupcu Nova Ljubljanska Banka d.d., iz Ljubljane (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

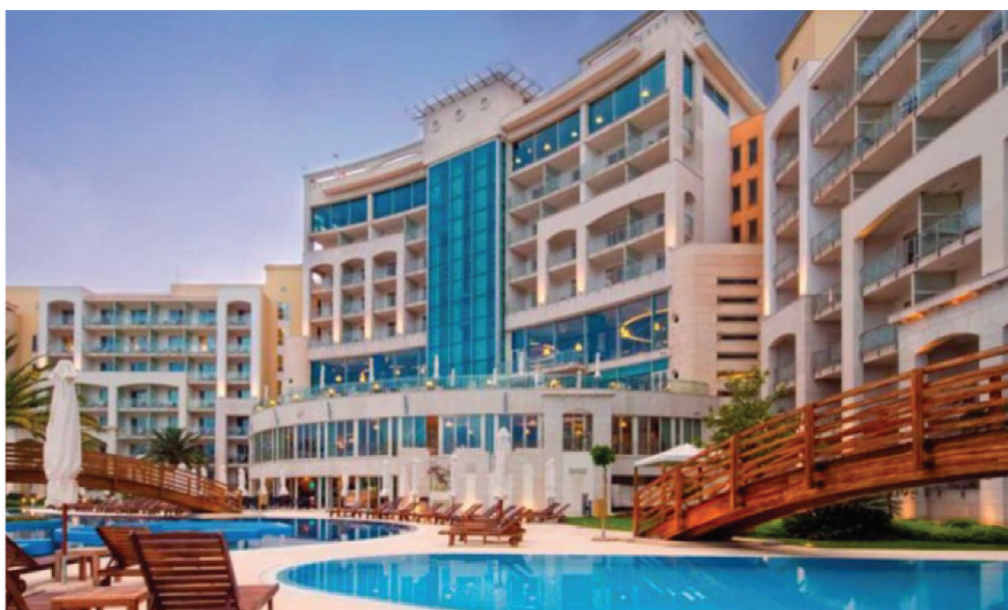
Zakonom o finansiranju lokalne samouprave (2003. godine), omogućeno je lokalnim upravama uvođenje poreza na potrošnju alkoholnih i bezalkoholnih pića pravnim i fizičkim licima, koja pružaju ugostiteljske usluge. Stopa poreza nije mogla biti veća od 3%, izuzev u glavnom gradu, gdje nije smjela biti veća od 5%. Pravilnikom o načinu utvrđivanja poreske osnovice procjenom (2005. godine), omogućeno je najmanje jednom mjesečno snimanje prometa kod sezonskih poreskih obveznika, u cilju određivanja realne osnovice oporezivanja (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Stimulisanje razvoja ponude selektivnog turizma bilo je od izuzetne važnosti za povećanje konkurentske sposobnosti destinacijskog proizvoda Crne Gore na globalnom turističkom tržištu. Posebno značajan, bio je razvoj kulturnog turizma u Crnoj Gori, kao najrasprostranjenije vrste selektivnog turizma u svijetu (A. Vučetić, 2011). Za potrebe bržeg razvoja kulturnog turizma 2007. godine u Cetinju i Kotoru su uvedene izletničke takse u visini od 0,5 do 1 € za tranzitne turiste (VCG, 2007b). Cjelokupan iznos taksi u navedenim opštinama trebao je biti korišćen za podsticanje, organizovanje i realizaciju promocije kulturno-istorijskih vrijednosti turističkih lokaliteta u Cetinju i Kotoru.

7.4. OSNIVANJE I INTEGRACIJE PREDUZEĆA U TURIZMU

Period privatizacionog investiranja karakterističan je po privatizaciji javnih preduzeća u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti RCG/CG. Odlukama o planu privatizacije od 2000. do 2009. godine javnim tenderima za prodaju većinskog paketa akcija, ili drugim metodama prodaje akcija, pokrenute su privatizacije preduzeća (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g): HTP Ulcinjska rivijera a.d., iz Ulcinja; HTP Albatros iz Ulcinja; UTIP Crna Gora a.d., iz Podgorice; HTP Boka a.d., iz Herceg Novog; Instituta za fizikalnu medicinu, rehabilitaciju i reumatologiju „Dr Simo Milošević“ a.d. – Igalo, iz Herceg Novog; Centar za odmor, rekreaciju i liječenje Igalo a.d., iz Herceg Novog; HTP Budvanska rivijera a.d., (hoteli - Avala, Maestral i As) iz Budve; HTP Miločer a.d., iz Budve; HTP Korali a.d., iz Bara; Hotel Mojkovac iz Mojkovca; Ski centar Durmitor iz Žabljaka; i Cetinjeturist a.d., iz Cetinja.

Slika 9: Hotel Splendid - Budva

Izvor: <https://rb.gy/hewk1j> (20.01.2021.)

U istom periodu pokrenuta je prodaja većinskog paketa akcija i drugih javnih preduzeća, koja su značajno uticala na funkcionisanje turističko-ugostiteljske djelatnosti, od kojih su najznačajnija (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g): Aerodromi Crne Gore d.o.o., iz Podgorice; Montenegro Airlines d.o.o., iz Podgorice; Luka Bar iz Bara; i Telekom Crne Gore a.d., iz Podgorice.

7.5. PROMOCIJA TURISTIČKE PONUDE I POKAZATELJI TURISTIČKOG RAZVOJA

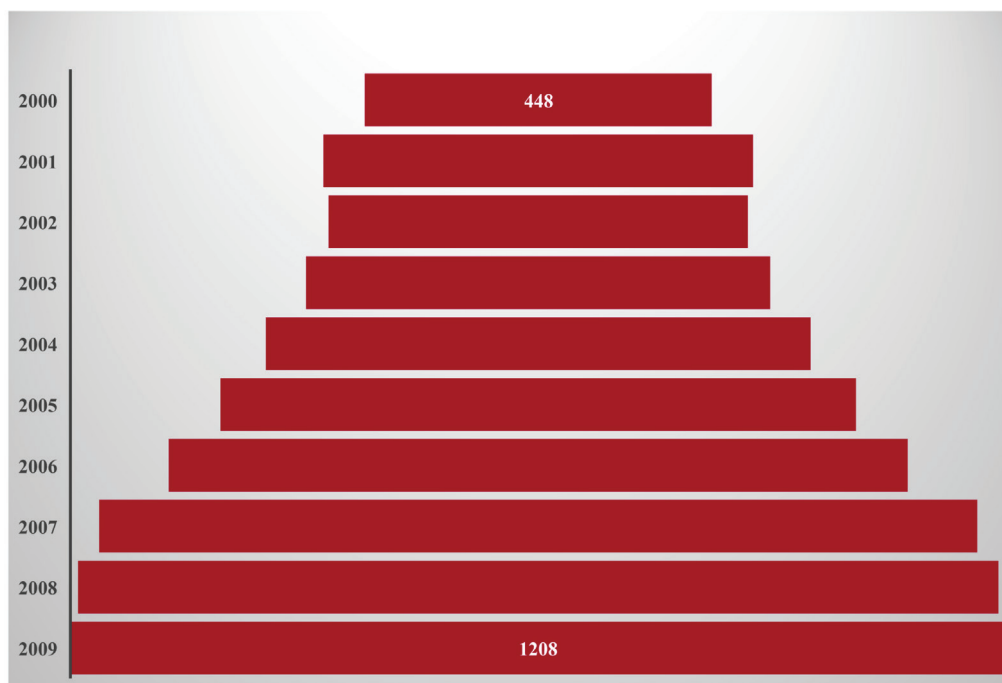
Osnivanjem NTOCG (2006. godine), omogućeno je: kreiranje destinacijskog proizvoda; planiranje i realizacija strategija razvoja turizma; realizacija promotivnih aktivnosti u Crnoj Gori i inostranstvu, od zajedničkog interesa za sve subjekte u turizmu; i podizanje nivoa kvaliteta cjelokupne turističke ponude Crne Gore. TOCG je potrošila iz Budžeta RCG za promotivne aktivnosti: 2000. godine – 1 milion DM; 2001. godine – 900 hiljada DM; 2002. godine – 900 hiljada DM; 2003. godine – 510 hiljada DM; 2004. godine – 549 hiljada DM; i 2005. godine – 195 hiljada DM. NTOCG je potrošila iz Budžeta Crne Gore za promotivne aktivnosti: 2006. godine – 277 hiljada €; 2007. godine – 746 hiljada €; 2008. godine – 1,4 miliona €; i 2009. godine – 1,3 miliona € (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

U periodu privatizacionog investiranja obezbjeđena su značajna investiciona ulaganja u turističko-ugostiteljsku djelatnost RCG/CG. Osnovni pokazatelji razvoja turizma u periodu privatizacionog investiranja su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Prosječna godišnja stopa rasta ugostiteljskih smještajnih kapaciteta bila je 8,5%;
- Maksimalni smještajni kapacitet evidentiran je 2009. godine (173,6 hiljada ležaja), a minimalni smještajni kapacitet 2002. godine (77,2 hiljade ležaja);
- Prosječna godišnja stopa rasta dolazaka turista u ugostiteljskim smještajnim objektima bila je 11,6%;
- Maksimalni broj dolazaka turista evidentiran je 2009. godine (1,2 miliona), a minimalni broj dolazaka turista 2000. godine (448,2 hiljade);
- Prosječna godišnja stopa rasta noćenja turista u ugostiteljskim smještajnim objektima bila je 10,1%;
- Maksimalni broj noćenja turista evidentiran je 2008. godine (7,7 miliona), a minimalni broj noćenja turista 2000. godine (3,1 milion);

- Prosječan period boravka turista u ugostiteljskim smještajnim objektima bio je 6,6 dana;
- Maksimalni prosječni period boravka turista evidentiran je 2001. godine (7,2 dana), a minimalni prosječni period boravka 2006. godine (6,2 dana);
- Prosječna godišnja iskorišćenost idealnih ugostiteljskih smještajnih kapaciteta bila je 45,4 dana; i
- Maksimalna iskorišćenost idealnih ugostiteljskih smještajnih kapaciteta evidentirana je 2003. godine (50,5 dana), a minimalna iskorišćenost idealnih ugostiteljskih smještajnih kapaciteta 2000. godine (38,3 dana).

Grafik 22: Ukupni dolasci turista u periodu privatizacionog investiranja (u hiljadama)

Izvor: (MONSTAT, 1992-2007, 2007-2010)

Kreatori turističke politike bili su fokusirani na privatizaciju javnih preduzeća u sektoru turizma Crne Gore. Preduzeća su prvo transformisana u akcionarska društva, a nakon toga je Vlada RCG/CG prodavala većinski paket akcija. Nisu privatizovana po tržišnim vrijednostima, a veliki broj zaposlenika je ostao bez radnih mjesta, dok su oni koji su ostali na svojim radnim mjestima radili za niske plate (osim većine menadžmenta koji je učestvovao u vlasničkoj transformaciji). Jedan dio političara se obogatio „preko noći“ i na po „regularnosti upitan“ način. Sve su to uradili u „ime ljubavi prema Crnoj Gori“ (kao u ostalim bivšim republikama SFRJ). Na nesreću velikog dijela stanovništva, dugo

očekivan povratak nezavisnosti Crne Gore (21.05.2006. godine) iskorišćen je kao paravan za lično nezakonito bogaćenje dijela političkih struktura, koje su preko noći postale nova buržoazija. Zbog prethodno navedenog, čitav period je praćen sa nestabilnošću političkog, ekonomskog i socijalnog sistema Crne Gore. Pri tome, većina stanovništva nije bila zadovoljna tranzicijom iz socijalističkog u kapitalističko društveno uređenje Crne Gore.

Značajan priliv investicija u sektoru turizma doprinio je da Crna Gora bude uvrštena u top 10 turističkih destinacija po prosječnoj godišnjoj stopi rasta turističkog prometa (procjene Svjetskog savjeta za putovanja i turizam). Taj rezultat je bio generisan prilivom investicija, ali je prije svega bio rezultat veoma niske startne osnove (bazne godine u procjeni) u domenu turističkog prometa. Turističko-ugostiteljska djelatnost je postala vodeća djelatnost u sektoru ekonomije Crne Gore. Njen rast i razvoj inicirani su i stimulativnim i raznovrsnim mjerama opšte i specifične turističke politike, ali i procesima pristupanja Evropskoj Uniji. Najveći dio novih investicija plasiran je u razvoj zdravstvenog turizma, nautičkog turizma, kulturnog turizma, avanturističkog turizma, poslovnog turizma, religioznog turizma, sportskog turizma, gastronomskog turizma i edukacionog turizma. Prodaja nekretnina u turističkim mjestima odvijala se za nerealno visoke novčane iznose (od 2004. do 2006. godine), posebno rezidentima Ruske Federacije. Nekretnine su dostizale višestruko veće vrijednosti u prodaji, u odnosu na njihovu realnu vrijednost (m² stambenog prostora u starom gradu Budvi prodat je za 24.000 €, a u starom gradu Kotoru za 12.000 €). U početku su stranci mogli kupiti nekretnine u trajno vlasništvo, što je dodatno značajno destabilizovalo socijalni status većine lokalnog stanovništva u turističkim mjestima u Crnoj Gori.

Od internih i eksternih faktora koji su negativno uticali na rast i razvoj turizma u RCG/CG najvažniji su bili (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- a) **Kontinuelna politička, ekonomska i socijalna kriza u čitavom periodu** (koja se manifestovala političkom nestabilnošću, gubitkom velikog broja radnih mjesta i siromašenjem većine zaposlenika u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti);
- b) **Svjetska ekonomska recesija 2000. godine** (koja je pokazale sve slabosti koncepta razvoja neoliberalnih ekonomskih sistema);
- c) **Pandemija SARS-a od 2002. do 2003. godine** (koja je generisala negativne trendove u domaćem, a posebno u međunarodnom turističkom prometu);
- d) **Regionalni ratovi** (2001. godine između Policije Makedonije i paravojnih formacija Albanaca iz Makedonije; i 2003. između Iraka i nekih članica NATO alijanse); i
- e) **Globalna finansijska kriza 2008. godine** (koja je generisala negativne trendove u globalnoj ekonomiji i industriji putovanja i turizma).

VIII
PERIOD LIBERALIZACIJE INVESTIRANJA

8.1. OSNIVANJE KREATORA TURISTIČKE POLITIKE

Vlada Crne Gore (2011. godine) je uredbom transformisala Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine u **Ministarstvo održivog razvoja i turizma**, čije su registrovane djelatnosti obuhvatale (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Integralno planiranje, upravljanje i valorizaciju prostora;
- Realizaciju programa i projekata održivog razvoja iz svoje nadležnosti;
- Pružanje stručne, organizacione i administrativne podrške radu Nacionalnog savjeta za održivi razvoj;
- Strateško planiranje prostora i životne sredine;
- Izradu državnih planskih dokumenata;
- Davanje mišljenja i saglasnosti na lokalna planska dokumenta;
- Morsko dobro;
- Izradu i usvajanje planova za objekte privremenog karaktera u zoni Morskog dobra i nacionalnih parkova;
- Vođenje dokumentacione osnove o prostoru za potrebe praćenja stanja u prostoru i izrade planskih dokumenata;
- Izradu izvještaja o stanju uređenja prostora;
- Izradu programa uređenja prostora;
- Uspostavljanje i vođenje informacionog sistema o prostoru u saradnji sa organom državne uprave nadležnim za informaciono društvo;
- Izradu separata i izdavanje urbanističko-tehničkih uslova;

- Izdavanje građevinskih dozvola;
- Izdavanje upotrebnih dozvola;
- Izdavanje odobrenja i urbanističko-tehničkih uslova za postavljanje objekata privremenog karaktera;
- Izdavanje licenci za obavljanje djelatnosti izrade planskih dokumenata, izradu tehničke dokumentacije i građenje objekata;
- Vođenje razvojne i strateške politike u oblasti građevinarstva;
- Energetsku efikasnost kroz sistem planiranja i izgradnje objekata;
- Razvoj turizma, ugostiteljstva i turističke ponude;
- Uslove privređivanja u turizmu i selektivne oblike turizma;
- Povezivanje primorskog i kontinentalnog turizma;
- Razvoj privatnog sektora u turizmu;
- Formiranje turističkih mjesta i područja;
- Kategorizaciju i klasifikaciju turističkih objekata;
- Turističke tokove na domaćem i inostranom tržištu;
- Saradnju sa turističkim asocijacijama u Crnoj Gori i inostranstvu;
- Održivu valorizaciju potencijala i ekoloških prednosti nacionalnih parkova i zaštićenih područja prirode, sa aspekta razvoja turizma;
- Realizaciju investicionih programa od interesa za održiv turistički razvoj;
- Praćenje infrastrukturnih projekata u funkciji razvoja turizma;
- Praćenje i promociju investicija u sektoru turizma;
- Koordinaciju aktivnosti za pripremu i praćenje turističkih sezona;
- Organizaciju, posredovanje, snabdjevenost turističkih područja i strukturu turističke potrošnje;
- Vođenje evidencije o broju turista, smještajnim kapacitetima, finansijskim efektima i rezultatima poslovanja u turizmu;

- Organizovanje poslova turističko-informativne propagandne djelatnosti;
- Unapređenje saradnje između sektora turizma i komplementarnih sektora;
- Saradnju sa Nacionalnom turističkom organizacijom i organizovanje turističkih predstavništava u drugim državama;
- Etažnu svojinu;
- Sistem stambenih odnosa;
- Upravljanje i održavanje stambenog fonda;
- Pretvaranje posebnih i zajedničkih djelova stambene zgrade u poslovne prostorije;
- Stambeno zadrukarstvo;
- Politiku unapređenja stambenog fonda;
- Privatno-javno partnerstvo u oblasti stanovanja;
- Sistem integralne zaštite životne sredine i održivog korišćenja prirodnih resursa;
- Oblast procjene uticaja i strateške procjene uticaja na životnu sredinu, integrisano sprečavanje i kontrola zagađivanja;
- Zaštitu prirode;
- Kvalitet vazduha;
- Klimatske promjene i odobravanje i praćenje projekata koji se realizuju u cilju ublažavanja efekata klimatskih promjena;
- Zaštitu ozonskog omotača;
- Zaštitu od buke i vibracije;
- Hemikalije;
- Zaštitu od radijacije (radioaktivne materije i jonizirajuća zračenja);
- Nejonizujuća zračenja;
- Zaštitu zemljišta od zagađivanja;
- Integrisano upravljanje obalnim područjem;

- Integrisanu zaštitu mora od zagađenja;
- Kontrolu industrijskog zagađenja i upravljanje rizikom;
- Primjenu novih i tehnologija čistije proizvodnje;
- Upravljanje otpadom i otpadnim vodama;
- Sistem komunalnih djelatnosti;
- Koordinaciju regionalnih sistema vodosnabdijevanja;
- Genetički modificovane organizme iz nadležnosti ministarstva;
- Hidrografsku djelatnost;
- Izradu standarda zaštite životne sredine;
- Praćenje stanja životne sredine;
- Praćenje investicija iz oblasti ministarstva;
- Saradnju sa međunarodnim finansijskim institucijama i fondovima Evropske Unije, u dijelu realizacije projekata iz oblasti zaštite životne sredine i komunalnih djelatnosti;
- Saradnju sa nevladinim organizacijama;
- Predlaganje mjera tekuće i razvojne politike i analiziranje njihovog uticaja na ekonomski položaj privrednih subjekata i preduzetnika;
- Promotivne aktivnosti iz nadležnosti ministarstva;
- Međunarodnu saradnju i međunarodne ugovore iz nadležnosti ministarstva;
- Usklađivanje domaćih propisa iz svoje nadležnosti sa pravnim poretkom Evropske Unije;
- Upravni nadzor u oblastima za koje je ministarstvo osnovano (uključujući u nadzor nad radom drugih organa uprave - Hidrometeorološkim zavodom, Seizmološkim zavodom, Direkcijom javnih radova i Agencijom za zaštitu životne sredine); i
- Druge aktivnosti iz nadležnosti ministarstva.

8.2. ZAKONSKE, PLANSKE I ADMINISTRATIVNE MJERE TURISTIČKE POLITIKE

Zakonske mjere turističke politike koje je na predlog kreatora turističke i drugih turizmu srodnih politika usvojila Skupština Crne Gore u periodu liberalizacije investiranja bile su (SLCG, 2011a, 2011b, 2013a, 2013b, 2014a, 2014b, 2014c, 2015, 2016a, 2016b, 2016c, 2016d, 2016e, 2016f, 2017a, 2017b, 2017c, 2018, 2019; A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- **Zakon o autoputu Bar-Boljare** (koji je omogućio početak izgradnje autoputa i buduće poboljšanje saobraćajne dostupnosti Crne Gore kao turističke destinacije);
- **Zakon o autorskim i srodnim pravima** (koji je propisao da su turističke karte autorska djela, tj. kartografska djela);
- **Zakon o građevinskim proizvodima** (koji je definisao da građevinski proizvodi moraju obezbjediti zaštitu od požara, higijensku i zdravstvenu zaštitu, zaštitu životne sredine, zaštitu od buke, energetske efikasnost i bezbjednu upotrebu građevinskih objekata);
- **Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o boravišnoj taksi** (kojim je propisano da se boravišna taksa utvrđuje u rasponu od 0,10 do 1 €);
- **Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o jahtama** (kojim su definisani: načini tehničkog pregleda, baždarenja i gradnja jahti; načini uplovljavanja jahti u teritorijalne vode Crne Gore; naknade vlasnika jahti; i druga pitanja od značaja za jahting turizam);
- **Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o PDV-u** (koji je omogućio hotelima sa 5* da se oslobađaju poreza na isporuke proizvoda i usluga za gradnju i opremanje ugostiteljskih objekata);
- **Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o porezu na nepokretnosti** (koji je omogućio lokalnim upravama da mogu odrediti višu ili nižu stopu oporezivanja ugostiteljskih objekata u zoni prioritnog turističkog lokaliteta);

- **Zakon o izmjenama i dopunama Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata** (koji je oduzeo pravo organu lokalne uprave da izdaje građevinsku dozvolu za izgradnju hotela);
- **Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o ograničavanju upotrebe duvanskih proizvoda** (koji je omogućio ograničavanje upotrebe duvanskih proizvoda u objektima u kojima se pružaju usluge smještaja, pripremanja i usluživanja hrane, pića i napitaka);
- **Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o turističkim organizacijama** (koji je uveo termine izletničke i turističke takse, i kojim se oslobađaju obaveze plaćanja takse: djeca do 12 godina starosti; lica sa teškim čulnim i tjelesnim smetnjama; učesnici školskih ekurzija u okviru redovnih programa održavanja obrazovnih, sportskih i kulturnih manifestacija; i strani državljani koji su međunarodnim konvencijama i sporazumima oslobođeni plaćanja taksi; i koji je propisao djelatnosti, osnivanje i način obezbjeđenja članskih doprinosa turističkim organizacijama u Crnoj Gori);
- **Zakon o javnom redu i miru** (koji je propisao da su ugostiteljski objekti javna mjesta, i da su kazne za narušavanje javnog reda i mira za ugostiteljski objekat 1,5 hiljada €, preduzetnika od 300 do 1,5 hiljada €, i odgovorno lice u pravnom licu od 300 do 1,5 hiljada €);
- **Zakon o Morskom dobru** (kojim se uređuje upravljanje Morskim dobrom, njegovo korišćenje, unapređenje i zaštita);
- **Zakon o nacionalnim parkovima** (koji je propisao djelatnosti, zaštitu resursa i unapređenje ponude nacionalnih parkova Biogradska gora, Durmitor, Lovćen, Skadarsko jezero i Prokletije);
- **Zakon o nacionalnom okviru kvalifikacija** (koji je uredio nivoe i podniveoe kvalifikacija, tipove kvalifikacija, obim kvalifikacija, kao i nadležna tijela za predlaganje usvajanja i svrstavanja kvalifikacija, pri čemu je jedna od struktura kvalifikacija bila namijenjena turizmu, trgovini i ugostiteljstvu);
- **Zakon o obligacionim odnosima i osnovama svojinsko-pravnih odnosa u vazdušnom saobraćaju** (koji je omogućio regulisanje prava putnika u slučaju uskraćivanja ukrcanja, otkazivanja, ili dužeg kašnjenja leta);
- **Zakon o planinskim stazama** (kojim se uređuju uslovi i način utvrđivanja mreža planinskih staza, njihova klasifikacija i kategorizacija, uređenje i održavanje i druga pitanja od značaja za upravljanje planinskim stazama, ali i stimulisao razvoj ekoturizma i avanturističkog turizma);

- **Zakon o procjeni uticaja na životnu sredinu** (koji je obavezao sve investitore u sektoru turizma na izradu elaborata o uticaju investicije na životnu sredinu);
- **Zakon o raftingu** (kojim su uređeni uslovi i načini obavljanja djelatnosti, pružanja usluga raftinga kao turističke djelatnosti, kao i raftinga za lične ili rekreativne potrebe, na unutrašnjim brzim vodama);
- **Zakon o regionalnom vodosnabdijevanju Crnogorskog primorja** (koji je obezbjedio preduslove za realizaciju redovnog snabdijevanja vodom opština na Crnogorskom primorju);
- **Zakon o regulaciji neformalnih objekata** (koji je definisao načine legalizacije neformalnih objekata, uključujući i neformalne objekte u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti);
- **Zakon o sanitarnoj inspekciji** (koji je omogućio sanitarni inspeksijski nadzor u objektima turističko-ugostiteljske djelatnosti);
- **Zakon o skijalištima** (kojim su definisani propisi o minimalno-tehničkim uslovima za uređenje, održavanje i opremanje skijališta, pružanje usluga na skijalištima, obilježavanje i postavljanje signalizacije na skijalištima, i druga pitanja od značaja za korišćenje skijališta);
- **Zakon o stranim investicijama** (koji je omogućio razne oblike stranih investicija, zaštitu prava stranih investitora, zaštitu stranih investicija, promociju i druga pitanja stranih investicija u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti);
- **Zakon o strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu** (koji je obavezao preduzeća u turizmu na izradu planova strateške procjene uticaja na životnu sredinu);
- **Zakon o taksama na upotrebu duvanskih proizvoda i elektroakustičkih i akustičkih uređaja u ugostiteljskim objektima** (koji je definisao načine upotrebe duvanskih proizvoda i elektroakustičkih i akustičkih uređaja u ugostiteljskim objektima);
- **Zakon o teritorijalnoj organizaciji Crne Gore** (koji je omogućio teritorijalne promjene, uz ispunjavanje određenih kriterijuma budućih lokalnih uprava, pri čemu je jedan od kriterijuma bio – procjena posebnosti turističkog razvoja nove teritorijalne jedinice Crne Gore);
- **Zakon o turizmu** (kojim su uređeni uslovi i načini obavljanja turističke i ugostiteljske djelatnosti i druga pitanja od značaja za turizam i ugostiteljstvo);

- **Zakon o upravljanju komunalnim otpadom** (koji je obavezao vlasnike uslužnih objekata za primjenu zakonom predviđenih tretmana otpadnih voda);
- **Zakon o upravljanju otpadom** (koji je obuhvatio i komercijalnu otpadnu ambalažu kao otpad od primarne, sekundarne i tercijarne ambalaže, koji nastaje u procesu usluživanja u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti, ali i otpadnu ambalažu i otpadna jestiva ulja i masti koji nastaju u procesu pripreme hrane);
- **Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata** (kojim se uređuje sistem uređenja prostora Crne Gore, načini i uslovi izgradnje objekata i druga pitanja od značaja za uređenje prostora i izgradnju objekata);
- **Zakon o vodama** (koji je definisao vodne objekte za sport, rekreaciju i turizam, kao i korišćenje voda za sport, turizam, kupanje, rekreaciju i balneoklimatološke svrhe);
- **Zakon o zabrani diskriminacije** (koji je omogućio inspekcijski nadzor o poštovanju zabrane diskriminacije u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti);
- **Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom** (koji je omogućio zabranu svih oblika diskriminacije fizičkih lica sa invaliditetom, po bilo kom osnovu i u objektima javne upotrebe, kao što su objekti ugostiteljske i turističke namjene);
- **Zakon o zaštiti kulturnih dobara** (koji je omogućio koncesije na kulturnom dobru, radi obavljanja turističko-ugostiteljske djelatnosti, kao i prezentaciju i popularizaciju kulturnih dobara kroz razvoj kulturnog turizma);
- **Zakon o zaštiti od buke u životnoj sredini** (kojim su utvrđene mjere za sprečavanje ili smanjivanje štetnog uticaja buke u životnoj sredini i druga pitanja od značaja za zaštitu životne sredine i zdravlja ljudi od uticaja buke, i koji je propisao upotrebu elektroakustičkih i akustičkih uređaja na otvorenom i iz ugostiteljskih objekata u periodu od 09:00 do 24:00 časa, pod uslovom da ne prelazi propisane vrijednosti buke);
- **Zakon o zaštiti od jonizirajućeg zračenja i radijacionoj sigurnosti** (kojim se uređuje zaštita života i zdravlja ljudi i zaštita životne sredine od štetnog djelovanja jonizirajućeg zračenja);
- **Zakon o zaštiti od nejonizirajuće zračenja** (kojim se uređuje zaštita života i zdravlja ljudi od štetnog djelovanja nejonizirajućih zračenja);
- **Zakon o zaštiti potrošača** (koji je omogućio zaštitu prava potrošača kod ugovora o turističkim uslugama i ugovora o dugotrajnim turističkim proizvodima);

- **Zakon o zaštiti prirode** (kojim su uređeni postupci zaštite i očuvanja prirode u turističkoj djelatnosti);
- **Zakon o zaštiti vazduha** (kojim su uređeni načini i postupci zaštite vazduha, uključujući i turističko-ugostiteljsku djelatnost); i
- **Zakoni o budžetima Crne Gore od 2010. do 2019. godine** (koji su precizirali iznose iz Budžeta Crne Gore namijenjene za poslovne aktivnosti Ministarstva turizma i održivog razvoja i Nacionalne turističke organizacije Crne Gore).

Planske mjere turističke politike koje su bitno uticale na razvoj turističko-ugostiteljske djelatnosti u periodu liberalizacije investiranja bile su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

Prostorni planovi područja posebne namjene [koji su obezbijedili planski razvoj turističko-ugostiteljske djelatnosti: Velike plaže u Ulcinju; Durmitorskog područja; nacionalnog parka Lovćen; Morskog dobra; državne studije lokacije Sektor 5 – Herceg Novi (vojnog kompleksa u Kumboru); državne studije lokacije Sektor 16 – Kotor (lokacija hotela Fjord); državne studije lokacije Aerodrom-Tivat – Sektor 24 – Tivat (prostor namijenjen razvoju Aerodroma Tivat); državne studije lokacije Sektor 34 – Herceg Novi (područje Žanjica, Mirišta, Arze i ostrva Mamula); državne studije lokacije Sektor 36 – Tivat (Luštica Development); državne studije lokacije Sektor 38 – Bigova – Kotor (rt Trašte); državne studije lokacije dio sektor 56 – Marina Bar (dio marine i obale – Lungo Mare); lokalne studije lokacije Dubovica I (lokacija iza Kraljičine plaže); i državne studije lokacije dio Sektora 46 – Kamenovo];

Detaljni urbanistički planovi (koji su uticali na brži razvoj turističko-ugostiteljske djelatnosti u turističkim mjestima i Detaljni prostorni plan za Jadransko-Jonski autoput);

Planovi privatizacije javnih preduzeća od 2010. do 2019. godine (kojima je predviđena privatizacija preostalih preduzeća u državnom vlasništvu u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti kao što su Institut za fizikalnu medicinu, rehabilitaciju i reumatologiju „Dr Simo Milošević“ – Igalo a.d.; Montenegro Airlines AD Podgorica; HG Budvanska Rivijera AD Budva; HTP Ulcinjska Rivijera AD Ulcinj; i Luka Bar AD - Bar); i

Državni plan upravljanja otpadom u Crnoj Gori za period od 2015. do 2020. godine (koji je usklađen sa principima Nacionalne strategije upravljanja otpadom i principima Evropske Unije u oblasti upravljanja otpadom, i koji je fokusiran na klastere turizma u Crnoj Gori).

Administrativne mjere turističke politike koje su stimulisale razvoj turističko-ugostiteljske djelatnosti u periodu liberalizacije investiranja bile su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- **Usvajanje uredbi** (Uredbom o izmjenama Uredbe o uspostavljanju unutrašnje revizije u javnom sektoru, Ministarstvo održivog razvoja i turizma je definisano kao jedna od posebnih organizacionih jedinica za unutrašnju reviziju. Uredbom o organizaciji i načinu rada državne uprave, propisano je postojanje 16 ministarstava u organizaciji državne uprave, od kojih je jedno bilo Ministarstvo održivog razvoja i turizma. Uredbom o minimalno-tehničkim uslovima, sredstvima i opremi za pružanje pojedinih usluga koje uključuju sportsko-rekreativne i avanturističke aktivnosti, stimulisan je razvoj sportskog i avanturističkog turizma u Crnoj Gori. Uredbom o obliku, sadržaju, načinu vođenja i upotrebi jedinstvene evidencije turističkog prometa, propisana je procedura i oblik vođenja jedinstvene evidencije turističkog prometa. Uredbom o podsticanju direktnih investicija, stimulisana je investiciona aktivnost izgradnje primarnih ugostiteljskih objekata sa 3*, 4* i 5*, posebno u jedinicama lokalne uprave čiji je stepen razvijenosti bio manji od 75% od prosječne vrijednosti indeksa razvijenosti u Crnoj Gori. Uredbom o visini boravišne takse za plovne objekte nautičkog turizma, propisane su boravišne takse za sve vrste plovnih objekata u nautičkom turizmu. Uredbom o načinu, uslovima i vremenu davanja na korišćenje dobara nacionalnih parkova, propisani su uslovi korišćenja dobara nacionalnih parkova u Crnoj Gori.);
- **Usvajanje odluka** [Odlukom o utvrđivanju broja radnih dozvola za strance za 2010. godinu, omogućeno je zapošljavanje 9,4 hiljade stranaca, od kojih je većina bila angažovana u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti, u toku ljetnje turističke sezone. Odlukom o donošenju državne studije lokacije Turistički kompleks na Velikoj plaži – postojeća hotelska grupacija, naseljska struktura, komunalno-servisna i sportsko-rekreativna zona, omogućen je planski razvoj turističko-ugostiteljske djelatnosti na navedenoj lokaciji. Odlukom o ustanovljavanju lovišta i osnivanju lovišta sa posebnim namjenama, omogućeno je ustanovljavanje: lovišta, kao i lovišta sa posebnom namjenom; obaveza korisnika lovišta; režima gazdovanja sa divljači u lovištima sa posebnom namjenom; turističko-ugostiteljske djelatnosti u segmentu smještaja u lovačkim kućama; i lova u domenu lovnog turizma. Odlukom o donošenju državne studije lokacije Žabljak Crnojevića, omogućen je planski razvoj turističko-ugostiteljske djelatnosti na ovoj lokaciji. Odlukom o obrazovanju koordinacionog tima za pripremu i praćenje turističke sezone, omogućeno je pravovremeno uočavanje i rješavanje problema sezonskog karaktera u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Odlukom o organizovanju Javnog preduzeća Nacionalni parkovi Crne Gore, omogućeno je integralno upravljanje razvojem nacionalnih parkova u Crnoj Gori. Odlukom o broju studenata za upis na osnovne i specijalističke studije Univerziteta Crne

Gore za studijsku 2011/2012 godinu, koji se finansiraju iz budžeta, na Fakultetu za turizam i hotelijerstvo u Kotoru omogućen je upis: 120 budžetskih studenata na osnovni studijski program Turizam; i 24 budžetska studenta na specijalistički studijski program Turizam. Odlukom o organizovanju Javne ustanove Narodni muzeji Crne Gore, omogućeno je integralno upravljanje razvojem svih muzeja u sastavu novoformirane javne ustanove. Odlukom o utvrđivanju javnog interesa na poluostrvu Luštica, lokaciji Kamenolom, omogućena je eksproprijacija zemljišta radi njegove valorizacije u turističke svrhe. Odlukom o visini i načinu plaćanja naknada za korišćenje dobara nacionalnih parkova, obavljanje djelatnosti i pružanja usluga, propisane su nadoknade za korišćenje dobara nacionalnih parkova. Odlukom o organizovanju Javne ustanove Prirodnjački muzej Crne Gore i organizovanju Javne ustanove Pomorski muzej Crne Gore, stimulisan je razvoj kulturnog turizma u Crnoj Gori. Odlukama o planovima privatizacije od 2010. do 2019. godine, omogućena je privatizacija ostalih preduzeća, organizacija i ustanova u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Odlukom o upisu prava korišćenja na zemljištu u državnoj svojini po osnovu svojinsko-upravljačke transformacije, omogućena je transformacija preduzeća HTP Ulcinjska rivijera u akcionarsko društvo. Odlukom o urbanističko-arhitektonskom rješenju turističkog kompleksa hotela Delfin u Bijeloj, omogućena je izgradnja navedenog hotela u opštini Herceg Novi. Odlukom o donošenju izmjena Programa kreditiranja mladih u biznisu, omogućen je nastavak navedenog programa kreditiranja mladih. Odlukom o donošenju izmjena Programa kreditiranja početnika u binisu – START UP, omogućen je nastavak programa kreditiranja početnika u biznisu. Odlukom o donošenju izmjena Programa kreditiranja projekata zaštite životne sredine, energetske efikasnosti i obnovljivih izvora energije, omogućena je bolja zaštita životne sredine. Odlukom o donošenju izmjena Programa podrške ugostiteljstvu, omogućeno je kreditiranje preduzetnika u ugostiteljstvu. Odlukom o donošenju izmjena Programa podrške izgradnji novih hotelskih kapaciteta, stimulisana je izgradnja novih hotelskih kapaciteta. Odlukom o donošenju izmjena Programa podrške preduzećima u uslužnim djelatnostima, stimulisan je razvoj uslužnih preduzeća. Odlukom o donošenju izmjena Programa podrške pripreme turističke i poljoprivredne sezone, omogućena je kvalitetnija priprema turističke sezone. Odlukom o donošenju izmjena Programa podrške razvoju preduzetništva, stimulisan je razvoj preduzetništva u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Odlukom o donošenju Programa podrške unapređenju postojećih apartmanskih i hotelskih kapaciteta, omogućeno je podizanje kvaliteta smještaja u privatnim domaćinstvima i hotelskim preduzećima. Odlukom o donošenju izmjena Programa podrške za unapređenje turističke infrastrukture i vanpansionske ponude, omogućena je izgradnja kvalitetnije vanpansionske ponude za posjetioce. Odlukom o donošenju izmjena Programa podrške ženama u biznisu – UNDP, stimulisan je razvoj ženskog preduzetništva u Crnoj Gori. Odlukom o donošenju izmjena Programa podrške ženama u bi-

znisu, stimulisan je razvoj ženskog preduzetništva u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Odlukom o određivanju lokacije za hotelski rizort – Miločer, omogućena je izgradnja navedenog rizorta u Budvi. Odlukom o prodaji akcija Vlade Crne Gore u Institutu za fizikalnu medicinu, rehabilitaciju i reumatologiju „Dr Simo Milošević“ a.d. Igalo, nastavljen je proces privatizacije navedenog instituta. Odlukom o utvrđivanju godišnjeg broja dozvola za privremeni boravak i rad stranaca od 2010. do 2016. godine, nastavljen je uvoz nedostatne i „jeftine radne snage“ u turističko-ugostiteljsku djelatnost Crne Gore. Odlukom o stavljanju van snage Posebnih uzansi u turizmu, iste su prestale važiti. Odlukom o stavljanju $\frac{1}{4}$ lovno produktivne površine pod lovnim rezervatima i lovnim zabranama, omogućen je održiviji razvoj lovnog turizma. Odlukom o produženju koncesije za priređivanje posebnih igara na sreću privrednog društva Džek Pot d.o.o. u kazinu hotela Crne Gora (Hilton) u Podgorici, omogućen je nastavak razvoja kockarskog turizma u Podgorici. Odlukom o osnivanju društva sa ograničenom odgovornošću „Skijališta Crne Gore“, omogućena je monopolizacija skijaških staza. Odluka o donošenju Prostornog plana posebne namjene nacionalnog parka Prokletije, doprinijela je razvoju ekoturizma i avanturističkog turizma. Odlukom o donošenju Prostornog plana posebne namjene za obalno područje Crne Gore, omogućen je planski razvoj turističko-ugostiteljske djelatnosti na Crnogorskom primorju. Odlukom o izradi Prostornog plana Crne Gore, omogućen je planski razvoj turističko-ugostiteljske djelatnosti u Crnoj Gori. Odlukom o dodjeli koncesije za priređivanje posebnih igara na sreću u kazinu hotela Maestral, omogućen je nastavak razvoja kockarskog turizma u Budvi. Odlukom o visini i načinu obračuna i plaćanja naknada za korišćenje dobara nacionalnih parkova, omogućen je nastavak komercijalizacije dobara nacionalnih parkova u turističke svrhe.];

- **Usvajanje pravilnika** [Pravilnikom o obliku, dimenzijama i sadržaju turističke signalizacije planinskih staza, omogućena je kvalitetnija valorizacija planina u turističke svrhe, kroz bolje uslove za razvoj ekoturizma i avanturističkog turizma u Crnoj Gori. Pravilnikom o izmjenama Pravilnika o uslovima koje moraju ispunjavati uređena i izgrađena kupališta, propisano je da zakupci plaža moraju angažovati certifikovane spasioce, čime je povećana bezbjednost posjetilaca plaža. Pravilnikom o sadržaju i načinu vođenja registra planinskih staza u Crnoj Gori, omogućeno je kvalitetnije upravljanje planinskim stazama. Pravilnikom o uslovima, načinu i postupku izbora domaćina za održavanje planinskih staza, omogućeno je kvalitetnije održavanje planinskih staza. Pravilnikom o sportsko-rekreativnom ribolovu na moru, propisani su: postupak izdavanja dozvola; visina naknada; količina ribe koju nosilac dozvole može uloviti u toku dana; vrste i broj ribolovnih alata koji se mogu upotrebljavati u obavljanju sportskog ribolova; i sadržina dozvole za sportsko-rekreativni ribolov. Pravilnikom o uslovima i standardima za uređenje i održavanje planinskih staza, poboljšani su

uslovi za razvoj ekoturizma, avanturističkog turizma i sportskog turizma. Pravilnikom o sadržaju i izgledu licence za obavljanje djelatnosti turističke agencije, propisani su uslovi za dobijanje licence za rad turističkih agencija u Crnoj Gori. Pravilnikom o minimalno-tehničkim uslovima u pogledu opremanja i uređenja poslovnica turističkih agencija i načinu utvrđivanja ispunjenosti uslova, olakšana je procedura otvaranja poslovnica turističkih agencija. Pravilnikom o obrascu, sadržaju i načinu vođenja knjige žalbi, omogućena je bolja zaštita potrošača u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Pravilnikom o obrascu, sadržaju i načinu vođenja knjige popisa gosti, propisano je na koji način fizička lica koja pružaju smještaj moraju voditi popis gosti. Pravilnikom o obrascu, sadržaju i načinu upotrebe legitimacije turističkog animatora, utvrđen je način kreiranja i upotrebe legitimacije turističkog vodiča. Pravilnikom o deklarisanju, označavanju, reklamiranju i prezentaciji hrane biljnog porijekla nakon primarne proizvodnje, kombinovane i ostale hrane, obavezao je sve ugostiteljske objekte da na navedenoj vrsti hrane mora biti istaknuta deklaracija. Pravilnikom o obliku, načinu izdavanja i upotrebi značke turističkog inspektora, propisan je oblik, kao i procedure izdavanja i upotrebe značke turističkog inspektora. Pravilnikom o dopuni Pravilnika o uslovima koje moraju ispunjavati uređena i izgrađena kupališta, propisano je da hotelska kupališta sa kopnene strane mogu biti ograđena prirodnim materijalom (trska, ili drvo), pod uslovom da visina ograde ne prelazi 2 metra. Pravilnikom o bližim kriterijumima i postupku za utvrđivanje kulturne vrijednosti dobara, propisano je da se socijalno-ekonomski značaj kulturnih dobara izražava kao vrijednost iskazana u mogućnosti korišćenja dobara u kulturne, zdravstveno-rekreativne, turističke i druge svrhe. Pravilnikom o klasifikaciji, minimalno-tehničkim uslovima i kategorizaciji kampova, propisana je podjela, uslovi koje moraju zadovoljavati i kategorizacija kampova u Crnoj Gori. Pravilnikom o graničnim vrijednostima buke u životnoj sredini, načinu utvrđivanja indikatora buke i akustičnih zona, i metoda ocjenjivanja štetnih efekata buke, propisano je da u „tihu zonu aglomeracije” spadaju površine hotela, turističkih naselja, zelenila kampova, objekata nautičkog turizma, zdravstvenog turizma, odmarališta i hostela, i planinskih i lovačkih domova. Pravilnikom o vrstama, minimalno-tehničkim uslovima i kategorizaciji ugostiteljskih objekata, propisana su pravila za ugostiteljske objekte, za pružanje usluga pripremanja i usluživanja hrane i pića [hotel & resort, wild beauty resort, grupu hoteli (hotele, male hotele, garni hotele, apart-hotele, condo-hotele, hostele, panisone i motele), turistička naselja, etno sela, eko lodge i vile] i komplementarne ugostiteljske objekte za pružanje usluga smještaja i usluga pripremanja i usluživanja hrane i pića (kuće za iznajmljivanje, turističke apartmane, sobe za iznajmljivanje, gostionice, planinske domove, odmarališta i kampove). Pravilnikom o uslovima, načinu i postupku klasifikacije planinskih staza prema namjeni, kreiran je pravilnik za planinske staze, pješačke staze u prirodi, staze za planinski biciklizam i staze posebne namjene. Pravilnikom o uslovima, načinu i postupku kategorizacije

planinskih staza prema zahtjevnosti, propisan je pravilnik za lake, srednje teške i teške planinske staze. Pravilnikom o rasporedu vrsta rizika po vrstama osiguranja, omogućeno je: osiguranje gostiju, posjetilaca priredbi, izletnika i turista od posledica nezgoda; osiguranje rizika od otkazivanja turističkih putovanja i putno osiguranje; i osiguranje koje pokriva rizike, koji nastanu kao posledica putovanja van mjesta stalnog boravka. Pravilnikom o izgledu, sadržaju i načinu vođenja centralnog turističkog registra, omogućeno je sistematizovanje podataka o: turističkim agencijama; turističkim vodičima; turističkim pratiocima; turističkim animatorima; turističkim zastupnicima; kampovima; skijalištima; turističkim organizacijama; turističkim uslugama na kupalištima; turističkim uslugama u nautičkom turizmu; turističkim uslugama na plovnim objektima nautičkog turizma; turističkim uslugama u seoskom turizmu; turističkim uslugama koje uključuju sportsko-rekreativne i avanturističke aktivnosti; uslugama iznajmljivanja vozila; turističkim uslugama u ostalim oblicima ponude; ugostiteljskim objektima za pružanje usluga smještaja i usluga pripremanja i usluživanja hrane i pića; ugostiteljskim objektima za pružanje usluga pripremanja hrane i pića; ostalim turističkim uslugama (iznajmljivanje motora, bicikala i skutera); ambulantom pružanju ugostiteljskih usluga; i ugostiteljskim uslugama u domaćinstvu. Pravilnikom o uslovima i načinu sticanja zvanja počasnog turističkog vodiča, omogućeno je da ovo zvanje mogu dobiti turistički vodiči koji su doprinijeli razvoju turizma, koji znaju najmanje jedan strani jezik i koje predloži NTOCG. Pravilnikom o razvrstavanju djelatnosti za koje se plaća članski doprinos turističkim organizacijama, propisano je pet grupa djelatnosti koje plaćaju članski doprinos turističkim organizacijama. Pravilnikom o izmjeni Pravilnika o turističkim lokalitetima na kojima važi poseban režim rada turističkih vodiča, propisana su dodatna mjesta na kojima važi poseban režim rada turističkih vodiča. Pravilnikom o bližem načinu podnošenja prijave i odjave boravka stranaca preko turističke organizacije, propisana je procedura prijave i odjave boravka stranaca preko turističke organizacije. Pravilnikom o obrascima za upis jahti u registar jahti i boravak jahti u vodama Crne Gore, propisan je način registrovanja jahti u teritorijalnim vodama Crne Gore. Pravilnikom o izmjeni Pravilnika o obrascima i načinu vođenja registra jahti Crne Gore i knjige evidencije iznajmljivanja jahti, omogućena je bolja registracija jahti u teritorijalnim vodama Crne Gore. Pravilnikom o izmjenama Pravilnika o utvrđivanju proizvoda i usluga koji se oporezuju po sniženoj stopi PDV-a, propisan je način obračuna snižene stope PDV-a u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Pravilnikom o sadržaju i načinu izrade godišnjeg lovnog plana, omogućen je planski pristup razvoju lovnog turizmu. Pravilnikom o bližim kriterijumima za kategorizaciju turističkih mjesta, propisana je kategorizacija turističkih mjesta A, B, C i D kategorije. Pravilnikom o obrascu za obavljanje turističke djelatnosti – turistička agencija, omogućeno je novo licenciranje turističkih agencija. Pravilnikom o vrstama, minimalno-tehničkim uslovima i kategorizaciji ugostiteljskih objekata, omogućće-

na je nova kategorija ugostiteljskih objekata. Pravilnikom o graničnim vrijednostima buke, načinu mjerenja buke unutar i van ugostiteljskih objekata i načinu upotrebe i uslovima koje mora da ispunjava limitator jačine zvuka, ograničena je buka u ugostiteljskim objektima. Pravilnikom o izmjenama i dopunama Pravilnika o porezu na dodatu vrijednost, propisan je način izračunavanja preračunate stope poreza na dodatu vrijednost (15,97%);

- **Izdavanje rješenja** (Rješenjem o izdavanju licence za rad Fakultetu za menadžment u Herceg Novom, omogućen je početak rada akreditovanog studijskog programa – Turizam i hotelijerstvo. Rješenjem o izdavanju licence za rad Fakultetu za mediteranske studije u Tivtu, omogućen je početak rada akreditovanog studijskog programa – Menadžment u nautičkom turizmu, sportu i rekreaciji. Rješenjem o izdavanju licence za rad Univerzitetu Mediteran, omogućen je početak rada akreditovanog studijskog programa – Turistički i hotelijerski menadžment. Rješenjem o izdavanju licence za rad naučno-istraživačkoj ustanovi Univerzitet Crne Gore, omogućeno je Fakultetu za turizam i hotelijerstvo u Kotoru obavljanje naučno-istraživačke djelatnosti iz oblasti društvenih nauka. Rješenjem o standardu zanimanja medicinski kozmetičar/kozmetičarka, omogućeno je obrazovanje ljudskih resursa za rad u centrima zdravstvenog turizma. Rješenjem o imenovanju članova stalne Crnogorsko-Hrvatske komisije za upravljanje vodama od zajedničkog interesa, omogućen je nesmetan prolaz plovniha objekata nautičkog turizma kroz vode na ulazu u Bokokotorski zaliv. Rješenjem o izdavanju licence za rad Fakultetu za internacionalni menadžment u turizmu i hotelijerstvu iz Miločera, omogućen je početak rada akreditovanog osnovnog studijskog programa – Internacionalni menadžment u hotelijerstvu. Rješenjem o određivanju kategorije turističkog mjesta, propisane su kategorije turističkih mjesta od A do D kategorije. Rješenjem o Programu za sticanje stručne kvalifikacije čuvar/čuvarka lovišta-rezervata, unapređeni su uslovi za razvoj lovnog turizma. Rješenjem o standardu zanimanja profesionalni vođa/vođa u turističko-rekreativnom ronjenju, unapređen je razvoj avanturističkog turizma. Rješenjem o određivanju zaštićenih ribolovnih područja, omogućen je održivi razvoj ribolovnog turizma.); i
- **Usvajanje programa** (Programom uređenja prostora za 2001. godinu, omogućena je izrada prostorano plan posebne namjene na većem broju lokacija u Crnoj Gori. Programom obrazovanja za osposobljavanje za zanimanje turistički/a vođa/vođa, inoviran je program obrazovanja turističkih vođa u Crnoj Gori. Program uređenja prostora za 2016. godinu, omogućio je integralan pristup uređenju prostora u Crnoj Gori i izradu projektne dokumentacije za krupne infrastrukturne objekte.).

8.3. MJERE KREDITNO-MONETARNE I FISKALNE POLITIKE U TURIZMU

Kreditni koji su plasirani preko Investiciono Razvojnog Fonda Crne Gore (u daljem tekstu IRFCG) i Evropske Investicione Banke bili su namijenjeni preduzetnicima i preduzećima u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti (grejs periodi su uračunati u period otplate kredita) i bili su plasirani preko programa (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- **Kreditiranja mladih u biznisu** – krediti od 10.000 do 50.000 € sa kamatom 2.5% godišnje, 12 godina otplate i 4 godine grejs perioda (za sjeverne opštine i opštine Cetinje, Nikšić i Ulcinj kamata je umanjivana za 0.5%);
- **Kreditiranja početnika u biznisu (start-up)** – krediti od 10.000 do 50.000 € sa kamatom 3.5% godišnje, 12 godina otplate i 4 godine grejs perioda (za sjeverne opštine i opštine Cetinje, Nikšić i Ulcinj kamata je umanjivana za 0.5%);
- **Kreditiranja ugostiteljstva** – krediti od 10.000 do 200.000 € sa kamatom 6% godišnje, 10 godina otplate i 2 godine grejs perioda (za sjeverne opštine i opštine Cetinje, Nikšić i Ulcinj kamata je umanjivana za 0.5%, a za preduzeća u istim opštinama koja zapošljavaju 5 i više lica kamata je umanjivana za 1%, pri čemu su poslovne banke nudile kredite pod istim uslovima u iznosima do 500.000 €);
- **Kreditiranja novih hotelskih kapaciteta** – krediti od 10.000 do 1.000.000 € sa kamatom 5.5% godišnje, 12 godina otplate i 4 godine grejs perioda (za sjeverne opštine i opštine Cetinje, Nikšić i Ulcinj kamata je umanjivana za 0.5%, a za preduzeća u istim opštinama koja zapošljavaju 5 i više lica kamata je umanjivana za 1%, pri čemu su poslovne banke nudile kredite pod istim uslovima u iznosima do 3.000.000 €);
- **Kreditiranja preduzeća uslužne djelatnosti** – krediti od 10.000 do 3.000.000 € sa kamatom 6% godišnje i 12 godina otplate (za sjeverne opštine i opštine Cetinje, Nikšić i Ulcinj kamata je umanjivana za 1%);
- **Kreditiranje pripreme turističke i poljoprivredne sezone** – krediti od 10.000 do 200.000 € sa kamatom 6% godišnje i 12 mjeseci otplate (za sjeverne

opštine i opštine Cetinje, Nikšić i Ulcinj kamata je umanjivana za 1%);

- **Kreditiranja preduzetništva** – krediti od 10.000 do 50.000 € sa kamatom 2.5% godišnje, 12 godina otplate i 4 godine grejs perioda (za sjeverne opštine i opštine Cetinje, Nikšić i Ulcinj kamata je umanjivana za 0.5%);
- **Kreditiranja unapređenja apartmanskih i hotelskih kapaciteta** – krediti od 10.000 do 500.000 € sa kamatom 5.5% godišnje, 12 godina otplate i 4 godine grejs perioda (za sjeverne opštine i opštine Cetinje, Nikšić i Ulcinj, a za preduzeća u istim opštinama koja zapošljavaju 5 i više lica kamata je umanjivana za 1%, pri čemu je IRFCG nudio posebne kredite pod istim uslovima u iznosima do 3.000.000 €);
- **Kreditiranja unapređenja turističke infrastrukture i vanpansionske ponude** – krediti od 10.000 do 300.000 € sa kamatom 5% godišnje, 12 godina otplate i 4 godine grejs perioda (za sjeverne opštine, kao i opštine Cetinje, Nikšić i Ulcinj kamata je umanjivana za 0.5%, a za preduzeća koja zapošljavaju 5 i više lica kamata je umanjivana za 1%, pri čemu su poslovne banke nudile kredite pod istim uslovima u iznosima do 500.000 €);
- **Kreditiranja žena u biznisu u organizaciji UNDP-a** – krediti od 10.000 € sa kamatom 2.5% godišnje, 6 godina otplate i 1 godinom grejs perioda (u organizaciji IRFCG i Razvojnog programa Ujedinjenih Nacija); i
- **Kreditiranja žena u biznisu** – krediti od 10.000 do 200.000 € sa kamatom 3.5% godišnje, 12 godina otplate i 4 godine grejs perioda (za sjeverne opštine i opštine Cetinje, Nikšić i Ulcinj kamata je umanjivana za 0.5%).

U periodu liberalizacije investiranja porez na nepokretnosti za ugostiteljske objekte (hotel & resort, wild beauty resort, hotel, mali hotel, boutique hotel, garni hotel, aparthotel, condohotel, hostel, pansion, motel, turističko naselje, etno selo, eko lodge, vila, gostionica, planinski dom, odmaralište, kamp i drugi ugostiteljski objekti) lokalne uprave su mogle odrediti poreze na nekretnine za objekte sa: 3* - od 2% do 2,5% tržišne vrijednosti nepokretnosti; 2* - od 3% do 3,5% tržišne vrijednosti nepokretnosti; 1* - od 4% do 4,5% tržišne vrijednosti nepokretnosti; i za objekte koji se ne kategoriju od 5% do 5,5% tržišne vrijednosti nepokretnosti. Tarifama premija za: obavezno osiguranje putnika u javnom saobraćaju od posledica nesrećnog slučaja; osiguranje putnika, koje preduzeća za aerodromske usluge i druge organizacije, prevoze od poslovnica do aerodroma, pristaništa; i osiguranje turista i drugih fizičkih lica koje turističke, ugostiteljske i druge organizacije prevoze, u vezi sa obavljanjem svoje djelatnosti; godišnja premija iznosila je 0,18 0/00 (promila) od zbira osiguranih suma za slučaj smrti, invaliditeta, troškove liječenja i gubitka zarade. Od januara 2018. godine,

opšta stopa poreza na dodatu vrijednost je povećana sa 19% na 21%, pri čemu je smanjena sa 19% na 7% na: usluge smještaja u hotelima, motelima, turističkim naseljima, pansionima, kampovima i vilama; i usluge pripremanja i usluživanja hrane, pića i napitaka u hotelima sa 4* i 5* u sjevernom regionu i hotele sa 5* u primorskom regionu Crne Gore (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

8.4. OSNIVANJE I INTEGRACIJE PREDUZEĆA U TURIZMU

Period liberalizacije investiranja karakterističan je po brojnim mjerama i aktivnostima formiranim na osnovu iskustava iz prethodnih investicionih perioda, ali i po registraciji većeg broja malih i srednje-velikih hotela, posebno u primorskoj i sjevernoj regiji Crne Gore. Značajan broj novih hotela bio je specijalizovan kao: wellness hoteli, eko-hoteli i poslovni hoteli. Jedan broj hotela dobio je nove vlasnike zbog liberalizacije investicionih ulaganja na hotelskom tržištu Crne Gore. Period je karakterističan i po specijalizaciji ljudskih resursa u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti (Vucetic, 2007; A. Vučetić, 2010a, 2012c, 2012d, 2015; A. Š. Vučetić, 2017, 2018a, 2018b, 2018c, 2020a, 2020d, 2020e, 2020i; A. Š. Vučetić et al., 2017).

Odlukama o planovima privatizacije u ovom periodu nastavljena je privatizacija preduzeća i lokacija u državnom vlasništvu, koji se nisu uspjeli privatizovati u prethodnom periodu. Planovima privatizacije pokrenute su prodaje (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Akcija raspisivanjem javnih tendera hotelskih akcionarskih društava: Instituta za fizikalnu medicinu, rehabilitaciju i reumatologiju „Dr Simo Milošević” a.d. – Igalo iz Herceg Novog; HTP Budvanska rivijera a.d., iz Budve; HG Budvanska rivijera a.d., iz Budve; i HTP Ulcinjska rivijera a.d., iz Ulcinja;
- Akcija raspisivanjem javnih tendera za javna preduzeća: Montenegro Airlines a.d., iz Podgorice; Luka Bar a.d., iz Bara; i Montenegroturist a.d., iz Budve; i
- Turističkih lokaliteta kroz javno-privatno partnerstvo na lokacijama: Ada Bojana, Velika plaža, Bjelasica-Komovi, između Njivica i ušća rijeke Sutoutine, uvala Maslina-Utjeha, rt Odrač, bivše vojno-turističke imovine (u Kumboru, Radovićima i Valdanosu), Ostrvo cvijeća, Bigova, Trašte, ostrva Mamula, Vranjina i Lesendro i nautičko-turistički kompleks u Kotoru.

Slika 10: Hotel Hilton - Podgorica

Izvor: <https://rb.gy/eaphpa>

8.5. PROMOCIJA TURISTIČKE PONUDE I POKAZATELJI TURISTIČKOG RAZVOJA

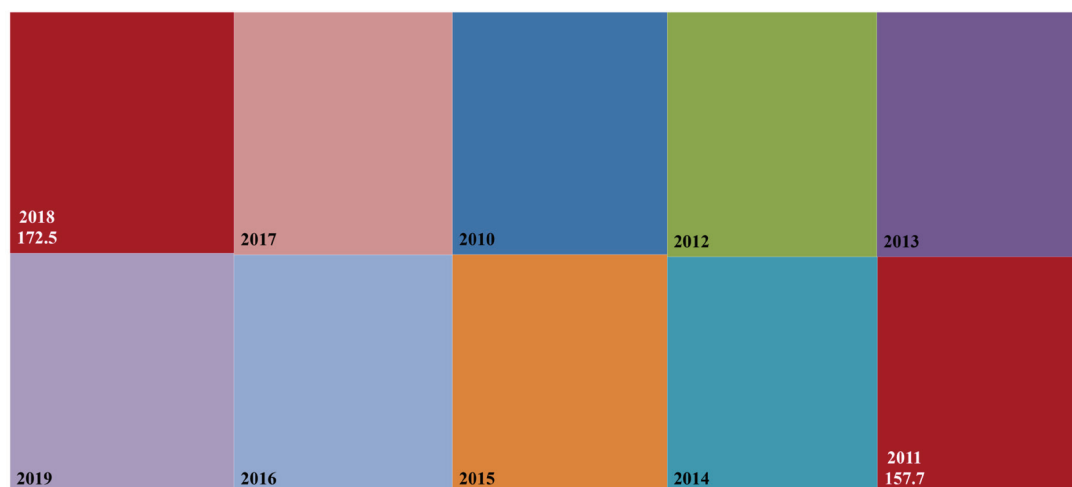
Promotivne aktivnosti turističke politike u periodu liberalizacije investiranja bile su brojne, od promocije Crne Gore kao turističke destinacije, preko promocije javnih tribina o predlozima novih zakonskih i podzakonskih rješenja, do aktivnosti Ministarstva održivog razvoja i turizma u domenu privlačenja stranih direktnih investicija. Za poslovne aktivnosti NTOCG iz Budžeta Crne Gore izdvajano je za: 2010. godinu – 1,1 milion; 2011. godinu – 1,1 milion; 2012. godinu – 1,1 milion; 2013. godinu – 1,3 miliona; 2014. godinu – 1,3 miliona; 2015. godinu – 1,3 miliona; 2016. godinu – 1,8 miliona; 2017. godinu – 5,2 miliona; 2018. godinu – 1,9 miliona; i 2019. godinu – 2,0 miliona € (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g).

Osnovni pokazatelji razvoja turističko-ugostiteljske djelatnosti u periodu liberalizacije investiranja su (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- Prosječna godišnja stopa rasta ugostiteljskih smještajnih kapaciteta bila je 0,4%;
- Maksimalni smještajni kapacitet evidentiran je 2018. godine (172,5 hiljade ležaja), a minimalni 2011. godine (157,7 hiljada ležaja);
- Prosječna godišnja stopa rasta dolazaka turista u ugostiteljskim smještajnim objektima bila je 8,6%;
- Maksimalni broj dolazaka turista evidentiran je 2019. godine (2,6 miliona), a minimalni 2010. godine (1,3 miliona);
- Prosječna godišnja stopa rasta noćenja turista u ugostiteljskim smještajnim objektima bila je 6,8%;
- Maksimalni broj noćenja turista evidentiran je 2019. godine (14,5 miliona), a minimalni 2010. godine (8,0 miliona);
- Prosječan period boravka turista u ugostiteljskim smještajnim objektima bio je 6,2 dana;

- Maksimalni prosječni period boravka turista evidentiran je 2015. godine (6,5 dana), a minimalni 2019. godine (5,5 dana);
- Prosječna godišnja iskorišćenost idealnih ugostiteljskih smještajnih kapaciteta bila je 64,1 dan; i
- Maksimalna iskorišćenost idealnih ugostiteljskih smještajnih kapaciteta evidentirana je 2019. godine (83,9 dana), a minimalna 2010. godine (47,9 dana).

Grafik 23: Smještajni kapaciteti ugostiteljstva u periodu liberalizacije investiranja (hiljade ležaja)

Izvor: (MONSTAT, 2011-2020)

Osim brojnih novih investicija u osnivanje malih i srednje-velikih hotela i putničkih agencija, izgrađivani su i novi veliki hoteli u primorskoj i centralnoj regiji Crne Gore. Fokus kreatora turističke politike bio je na nastavku razvoja ponude selektivnog turizma, privlačenju stranih direktnih investicija, razvoju preduzetništva (posebno ženskog), održivom razvoju turizma i produženju predsezone i postsezone u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. Posebno je stimulisan razvoj hotela sa 4* i 5* i naročito specijalizovanih hotela: wellness hotela, banjskih hotela, poslovnih hotela, istorijskih hotela, sportskih hotela i eko-hotela. Stimulacije su podrazumijevale optimalne kombinacije mjera i aktivnosti specifične i opšte turističke politike.

Od internih i eksternih faktora koji su negativno uticali na rast i razvoj turizma u CG najvažniji su bili (A. Š. Vučetić, 2018e, 2020g):

- a) **Crnogorski koncept neoliberalnog kapitalizma** (koji je generisao kontinuelnu ekonomsku, političku i socijalnu krizu);

- b) *Sirijska izbjeglička kriza od 2011. godine* (koja je negativno uticala na međunarodne turističke dolaske i potrošnju);
- c) *Ukrajinska kriza od 2013. do 2014. godine* (koja je kulminirala građanskim ratom između Vojske Ukrajine i paravojnih formacija Rusa u nekim pokrajinama);
- d) *Kineska berzantska kriza 2015. godine* (koja je uticala na pad međunarodnih turističkih dolazaka iz Kine); i
- e) *Pojava Corona virusa krajem 2019. godine* (koji je uticao na pad ekonomskih i turističkih aktivnosti na globalnom nivou).

ZAKLJUČAK

Turistička politika kao termin, upotrebljen je po prvi put 1947. godine, u uredbi Vlade NRCG o osnivanju Uprave za turizam. Čitav razvojni period turističke politike u Crnoj Gori može se podijeliti na period razvoja turističke politike u socijalističkoj (od 1945. do 1992. godine) i period razvoja turističke politike u kapitalističkoj Crnoj Gori (od 1992. do 2019. godine).

Bolji uslovi za razvoj turističke politike u kapitalističkoj Crnoj Gori bili su zbog: nasleđene razvijene turističke infrastrukture iz perioda socijalizma; nasleđene tradicije u kreiranju stimulativnih mjera i aktivnosti turističke politike iz perioda socijalizma; privlačenja stranih direktnih investicija, što je bilo zabranjeno u periodu socijalizma; stimulisanja razvoja preduzetništva u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti, što nije bio jedan od razvojnih prioriteta socijalističkih vlasti; naprednih kompetencija ljudskih resursa u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti u odnosu na period socijalizma; neuporedivo manje eksternih faktora koji su bili pragovi ograničenja razvoja turističko-ugostiteljske djelatnosti u odnosu na period socijalizma; i drugih faktora koji su uticali na brži razvoj mjera i aktivnosti turističke politike u kapitalističkoj Crnoj Gori.

Opšte mjere i aktivnosti turističke politike bile su raznovrsnije i stimulativnije u socijalističkoj Crnoj Gori, dok su specifične mjere i aktivnosti turističke politike bile raznovrsnije i stimulativnije u kapitalističkoj Crnoj Gori. Bez obzira na specifičnosti navedenih periode razvoja, turistička politika je bila jedan od glavnih faktora zdravog rasta i razvoja turističko-ugostiteljske djelatnosti, ali i njenog pozicioniranja kao jednog od glavnih stožera ukupnog ekonomskog i društvenog razvoja Crne Gore.

SUMMARY

The publication represents a basic textbook for taking the course Tourism Policy and Development in the academic study program Tourism of the Faculty of Tourism and Hospitality in Kotor. The content is focused on shedding light on tourism policy as a very young scientific discipline and its impact on tourism development through detailed analysis of: tourism policy definition, tourism policy goals, tourism policy makers, tourism policy types, and tourism policy measures and activities. The publication incorporates numerous examples of the particular general and specific tourism policy measures and activities in Montenegro as a tourism destination. The textbook is a very useful source of information to students, tourism policy makers, managers in the tourism sector, and all the others who want to know how tourism policy influences the development of tourism and the local community.

LITERATURA

Akron, S., Demir, E., Díez-Esteban, J. M., & García-Gómez, C. D. (2020). Economic policy uncertainty and corporate investment: Evidence from the U.S. hospitality industry. *Tourism Management*, 77(1), 104019. doi:10.1016/j.tourman.2019.104019

Almeida Garcia, F. (2014). A comparative study of the evolution of tourism policy in Spain and Portugal. *Tourism Management Perspectives*, 11, 34-50. doi:10.1016/j.tmp.2014.03.001

Andergassen, R., Candela, G., & Figini, P. (2013). An economic model for tourism destinations: Product sophistication and price coordination. *Tourism Management*, 37, 86-98. doi:10.1016/j.tourman.2012.10.013

Ateljevic, J., & Doorne, S. (2004). Diseconomies of scale: A study of development constraints in small tourism firms in central New Zealand. *Tourism and Hospitality Research*, 5(1), 5-24.

Ayikoru, M. (2015). Destination competitiveness challenges: A Ugandan perspective. *Tourism Management*, 50, 142-158. doi:10.1016/j.tourman.2015.01.009

Beech, J., & Chadwick, S. (2008). *The Business of Tourism Management*. New Jersey: Prentice Hall.

Boniface, B., & Cooper, C. (2009). *Worldwide Destinations Casebook: The Geography of Travel and Tourism* (2 ed.). Oxford: Butterworth-Heinemann.

Burns, P. M., & Novelli, M. (2007). *Tourism and Politics: Global Frameworks and Local Realities*. Oxford: Elsevier.

Butcher, J. (2020). Constructing mass tourism. *International Journal of Cultural Studies*. doi:10.1177/1367877920911923

Buultjens, J., & Gale, D. (2013). Facilitating the development of Australian Indigenous tourism enterprises: The Business Ready Program for Indigenous Tourism. *Tourism Management Perspectives*, 5, 41-50. doi:10.1016/j.tmp.2012.09.007

Cajaiba-Santana, G., Faury, O., & Ramadan, M. (2020). The emerging cruise shipping industry in the arctic: Institutional pressures and institutional voids. *Annals of Tourism Research*, 80, 1-12. doi:10.1016/j.annals.2019.102796

Cano, L. M., & Mysyk, A. (2004). Cultural tourism, the state, and Day of the Dead. *Annals of Tourism Research*, 31(4), 879-898. doi:10.1016/j.annals.2004.03.003

Carlsen, J., & Charters, S. (2006). *Global Wine Tourism: Research, Management and Marketing*. Wallingford: CAB International.

Coles, T., & Hall, C. M. (2008). *International Business and Tourism: Global Issues, Contemporary Interactions*. New York: Routledge.

Costa, C., Panyik, E., & Buhalis, D. (2014). *European Tourism Planning and Organization Systems: The EU Member States* (Vol. 61). Clevedon: Channel View Publications.

De Esteban Curiel, J., Antonovica, A., & Idoeta, C. M. (2012). Critical Factors and Consumption Patterns of Pergamon Museum's Visitors (Berlin, Germany). *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 65, 313-320. doi:10.1016/j.sbspro.2012.11.128

De Montis, A., Ledda, A., Ganciu, A., Serra, V., & De Montis, S. (2015). Recovery of rural centres and "albergo diffuso": A case study in Sardinia, Italy. *Land Use Policy*, 47, 12-28. doi:10.1016/j.landusepol.2015.03.003

Devine, A., Boyle, E., & Boyd, S. (2011). Towards a theory of collaborative advantage for the sports tourism policy arena. *International Journal of Public Sector Management*, 24(1), 23-41. doi:10.1108/09513551111099208

Dickinson, J., & Lumsdon, L. (2010). *Slow Travel and Tourism*. London: Earthscan, Ltd.

Diedrich, A. (2010). Cruise ship tourism in Belize: The implications of developing cruise ship tourism in an ecotourism destination. *Ocean & Coastal Management*, 53(5-6), 234-244. doi:10.1016/j.ocecoaman.2010.04.003

Donohoe, H. M. (2011). Defining culturally sensitive ecotourism: a Delphi consensus. *Current Issues in Tourism*, 14(1), 27-45. doi:10.1080/13683500903440689

Edgell, D. L., Allen, D. M., & Swanson, J. R. (2008). *Tourism Policy and Planning: Yesterday, Today and Tomorrow*. Oxford: Butterworth-Heinemann.

Evans, N. (2015). *Strategic Management for Tourism, Hospitality and Events* (2 ed.). New York: Routledge.

Everett, S., & Slocum, S. L. (2013). Food and tourism: an effective partnership? A UK-based review. *Journal of Sustainable Tourism*, 21(6), 789-809. doi:10.1080/09669582.2012.741601

Fedeli, V., Lenzi, C., Briata, P., & Pedrazzini, L. (2020). *EU Regional and Urban Policy: Innovations and Experiences from the 2014–2020 Programming Period*. Cham: Springer Nature Switzerland AG.

Fennell, D. A. (2015). *Ecotourism* (4 ed.). New York: Routledge.

Flanigan, S., Blackstock, K., & Hunter, C. (2014). Agritourism From the Perspective of Providers and Visitors: A Typology-Based Study. *Tourism Management*, 40, 394-405. doi:10.1016/j.tourman.2013.07.004

Fu, X., Ridderstaat, J., & Jia, H. (2020). Are all tourism markets equal? Linkages between market-based tourism demand, quality of life, and economic development in Hong Kong. *Tourism Management*, 77(1), 1-13. doi:10.1016/j.tourman.2019.104015

García Sánchez, A., & Siles López, D. (2015). Tourism destination competitiveness: the Spanish Mediterranean case. *Tourism Economics*, 21(6), 1235-1254. doi:10.5367/te.2014.0405

Gartner, W. C. (1996). *Tourism Development: Principles, Processes and Policies*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Gee, C. Y., Makens, J. C., & Choy, D. J. (1997). *The Travel Industry* (3 ed.). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Getz, D. (2008). Event tourism: Definition, evolution, and research. *Tourism Management*, 29(3), 403-428. doi:10.1016/j.tourman.2007.07.017

Getz, D., & Page, S. J. (2016). Progress and Prospects for Event Tourism Research. *Tourism Management*, 52, 593-631. doi:10.1016/j.tourman.2015.03.007

Goeldner, C. R., & Ritchie, J. R. (2009). *Tourism: Principles, Practices, Philosophies* (11 ed.). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Golding, J. (2016). Policy critics and policy survivors: who are they and how do they contribute to a department policy role typology? *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 1-14. doi:10.1080/01596306.2016.1183589

Hai-Ling, G., Liang-Qiang, W., & Yong-Peng, L. (2011). A GIS-based approach for information management in ecotourism region. *Procedia Engineering*, 15, 1988-1992. doi:10.1016/j.proeng.2011.08.371

Hall, C. M. (2008). *Tourism Planning: Policies, Processes and Relationships* (2 ed.). Harlow: Pearson Education Limited.

Hitrec, T., & Hendija, Z. (2008). *Politika, organizacija i pravo u turizmu* (2 ed.). Zagreb: Zagrebačka škola za menadžment.

Hjalager, A.-M., & Richards, G. (2002). *Tourism and Gastronomy*. New York: Routledge.

Ioannides, D., & Debbage, K. G. (1998). *The Economic Geography of the Tourism Industry*. New York: Routledge.

Ivars Baidal, J. A. (2004). Regional Tourism Planning in Spain. *Annals of Tourism Research*, 31(2), 313-333. doi:10.1016/j.annals.2003.12.001

Ivars i Baidal, J. A., Rodríguez Sánchez, I., & Vera Rebollo, J. F. (2013). The evolution of mass tourism destinations: New approaches beyond deterministic models in Benidorm (Spain). *Tourism Management*, 34, 184-195. doi:10.1016/j.tourman.2012.04.009

Jansen-Verbeke, M., Priestley, G. K., & Russo, A. P. (2008). *Cultural Resources for Tourism: Patterns, Processes, and Policies*. New York: Nova Science Publishers, Inc.

Jovičić, Ž., Jovičić, D., & Ivanović, V. (2005). *Osnove turizma: intergalno-fenomenološki pristup*. Beograd: Plan Tours.

Kamble, Z., & Bouchon, F. (2014). Tourism Planning and a Nation's Vision: A Review of the Tourism Policy of Sri Lanka. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 144, 229-236. doi:10.1016/j.sbspro.2014.07.291

Kantarci, K., Uysal, M., & Magnini, V. (2015). *Tourism in Central Asia: Cultural Potential and Challenges*. Toronto: Apple Academic Press.

Kennelly, M., & Toohey, K. (2014). Strategic alliances in sport tourism: National sport organisations and sport tour operators. *Sport Management Review*, 17(4), 407-418. doi:10.1016/j.smr.2014.01.001

Kuo, N.-W., & Chiu, Y.-T. (2006). The assessment of agritourism policy based on SEA combination with HIA. *Land Use Policy*, 23(4), 560-570. doi:10.1016/j.landusepol.2005.08.001

Lak, A., Gheitasi, M., & Timothy, D. J. (2019). Urban regeneration through heritage tourism: cultural policies and strategic management. *Journal of Tourism and Cultural Change*. doi:10.1080/14766825.2019.1668002

Lee, K. (2016). *Strategic Winery Tourism and Management: Building Competitive Winery Management Strategy*. Boca Raton: CRC Press.

Lew, A., Hall, C. M., & Timothy, D. (2008). *World Geography of Travel and Tourism: A Regional Approach*. Oxford: Butterworth-Heinemann.

Lew, A. A., Hall, C. M., & Williams, A. M. (2014). *The Wiley Blackwell Companion to Tourism*. West Sussex: John Wiley & Sons, Ltd.

Liu, Y., Cheng, P., & OuYang, Z. (2019). Disaster risk, risk management, and tourism competitiveness: A cross-nation analysis. *International Journal of Tourism Research*, 21(6), 855-867. doi:10.1002/jtr.2310

Mair, H. (2005). Tourism, health and the pharmacy: Towards a critical understanding of health and wellness tourism *TOURISM - An International Interdisciplinary Journal*, 53(4), 335-346.

Martinović, D. J. (2004). Razvitak turizma i ugostiteljstva na Cetinju. In *Turizam Crne Gore u drugoj polovini XX vijeka* (pp. 399-425). Cetinje: Prestonica Cetinje - Ekonomski fakultet u Podgorici - Fakultet za turizam i hotelijerstvo Kotor.

Mayaka, M. A., & Prasad, H. (2012). Tourism in Kenya: An analysis of strategic issues and challenges. *Tourism Management Perspectives*, 1, 48-56. doi:10.1016/j.tmp.2011.12.008

Mill, R. C. (2008). *Resorts: Management and Operation* (2 ed.). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

MONSTAT. (1948-1963). *Statistical Yearbooka*. Titograd: Statistical Office of the People's Republik of Montenegro.

MONSTAT. (1963-1965). *Statistical Yearbooks*. Titograda: Statistical Office of the Socialist Republic of Montenegro.

MONSTAT. (1966-1974). *Statistical Yearbooks*. Titograd: Statistical Office of

the Socialist Republic of Montenegro.

MONSTAT. (1975-1979). *Statistical Yearbooks*. Titograd: Statistical Office of the Socialist Republic of Montenegro.

MONSTAT. (1980-1989). *Statistical Yearbooks*. Titograd: Statistical Office of the Socialist Republic of Montenegro.

MONSTAT. (1990-1992). *Statistical Yearbooks*. Titograd: Statistical Office of the Socialist Republic of Montenegro.

MONSTAT. (1992-2007). *Statistical Yearbooks*. Podgorica: Statistical Office of the Republic of Montenegro.

MONSTAT. (2007-2010). *Statistical Yearbooks*. Podgorica: Statistical Office of Montenegro.

MONSTAT. (2011-2020). *Statistical Yearbooks*. Podgorica: Statistical Office of Montenegro.

Nicula, V., Spânu, S., & Neagu, R. E. (2013). Regional Tourism Development in Romania – Consistency with Policies and Strategies Developed at EU Level. *Procedia Economics and Finance*, 6, 530-541. doi:10.1016/s2212-5671(13)00171-8

Nižić, M. K. (2014). Spatial resources in the development of tourism destinations (case study Kvarner). *Tourism and Hospitality Management*, 20(1), 29-43.

Omerzel, D. G. (2011). The local business sector's perception of the competitiveness of Slovenia as a tourist destination. *TOURISM - An International Interdisciplinary Journal*, 59(1), 25-46.

Ottenbacher, M. C., & Harrington, R. J. (2013). A case study of a culinary tourism campaign in germany: Implications for strategy making and successful implementation. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 37(1), 3-28. doi:10.1177/1096348011413593

Park, E., & Kim, S. (2015). The potential of Cittaslow for sustainable tourism development: enhancing local community's empowerment. *Tourism Planning & Development*, 13(3), 1-19. doi:10.1080/21568316.2015.1114015

Peris-Ortiz, M., & Alvarez-Garcia, J. (2015). *Health and Wellness Tourism: Emergence of a New Market Segment*. Geneva: Springer International Publishing.

Philander, S. G. (2012). In *Encyclopedia of Global Warming & Climate Change* (2 ed.). Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc.

Pike, S., & Page, S. J. (2014). Destination Marketing Organizations and destination marketing: A narrative analysis of the literature. *Tourism Management*, 41, 202-227. doi:10.1016/j.tourman.2013.09.009

Pivac, T., Blešić, I. (2019): Compatibility between education in tourism and hotel management and the needs of the tourism industry (a case study of Serbia), *Tourism education in the age of change*, Edited by Jasmina Gržinić, Moira Kostić Bobanović and David M. Currie, Juraj Dobrila University of Pula, Faculty of Economics and Tourism "Dr. Mijo Mirković", Pula, 61-75.

Pivac, T., Dragin, A., Dragičević, V., Vasiljević, Đ. (2016): Selective forms of tourism - examples of good practice in the world and situation in the republic of Serbia, Faculty of Sciences, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu.

Poitras, L., & Getz, D. (2006). Sustainable Wine Tourism: The Host Community Perspective. *Journal of Sustainable Tourism*, 14(5), 425-448. doi:10.2167/jost587.0

Radišić, F. (1986). *Turizam i turistička politika s ogledima na područje Istre*. Beograd: Insitut za unapređenje robnog prometa.

Radnic, R. A., Gracan, D., & Fister, M. (2009). Repositioning of thermal spa tourism of North-West Croatia in accordance with the European thermal spa tourism trends. *Tourism and Hospitality Management*, 15(1), 73-84.

Raj, R. (2013). *Cultural Tourism*. Wallingford: CAB International.

Raj, R., & Griffin, K. (2015). *Religious Tourism and Pilgrimage Management: An International Perspective* (2 ed.). Wallingford: CAB International.

Ranjan Debata, B., Sree, K., Patnaik, B., & Sankar Mahapatra, S. (2013). Evaluating medical tourism enablers with interpretive structural modeling. *Benchmarking: An International Journal*, 20(6), 716-743. doi:10.1108/bij-10-2011-0079

Richards, G. (2001). *Cultural Attractions and European Tourism*. Wallingford: CAB International.

Richards, G. (2005). *Cultural Tourism in Europe*. Wallingford: CAB International.

Ritchie, B., & Campiranon, K. (2015). *Tourism Crisis and Disaster: Management in the Asia-Pacific*. Wallingford: CAB International.

Ružičić, P. (2005). *Ruralni turizam*. Pula: Institut za poljoprivredu i turizam Poreč.

Sanz-Ibáñez, C., & Anton Clavé, S. (2016). Strategic coupling evolution and destination upgrading. *Annals of Tourism Research*, 56, 1-15. doi:10.1016/j.annals.2015.10.010

Shaw, G., & Williams, A. M. (2004). *Tourism and Tourism Spaces*. London: SAGE Publications.

SLCG. (2011a). *Zakon o Morskom dobru*. Podgorica: Vlada CG

SLCG. (2011b). *Zakon o planinskim stazama*. Podgorica: Vlada CG

SLCG. (2013a). *Zakon o zaštiti od nejonizujućih zračenja*. Podgorica: Vlada CG

SLCG. (2013b). *Zakon o zaštiti prirode*. Podgorica: Vlada CG

SLCG. (2014a). *Zakon o skijalištima*. Podgorica: Vlada CG

SLCG. (2014b). *Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata*. Podgorica: Vlada CG

SLCG. (2014c). *Zakon o zaštiti od buke u životnoj sredini*. Podgorica: Vlada CG

SLCG. (2015). *Zakon o boravišnoj taksi*. Podgorica: Vlada CG

SLCG. (2016a). *Zakon o raftingu*. Podgorica: Vlada CG

SLCG. (2016b). *Zakon o regionalnom vodosnabdijevanju Crnogorskog primorja*. Podgorica: Vlada CG

SLCG. (2016c). *Zakon o regularizaciji neformalnih objekata*. Podgorica: Vlada CG

SLCG. (2016d). *Zakon o strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu*. Podgorica: Vlada CG

SLCG. (2016e). *Zakon o upravljanju otpadom*. Podgorica: Vlada CG

SLCG. (2016f). *Zakon o zaštiti od jonizujućeg zračenja i radijacionoj sigurnosti*. Podgorica: Vlada CG

SLCG. (2017a). *Zakon o građevinskim proizvodima*. Podgorica: Vlada CG

SLCG. (2017b). *Zakon o upravljanju komunalnim otpadnim vodama*. Podgorica: Vlada CG

SLCG. (2017c). *Zakon o vodama*. Podgorica: Vlada CG

SLCG. (2018). *Zakon o procjeni uticaja na životnu sredinu*. Podgorica: Vlada CG

SLCG. (2019). *Zakon o turističkim organizacijama*. Podgorica: Vlada CG

Stokes, R. (2006). Network-based strategy making for events tourism. *European Journal of Marketing*, 40(5/6), 682-695. doi:10.1108/03090560610657895

Swarbrooke, J., Beard, C., Leckie, S., & Pomfret, G. (2003). *Adventure Tourism: The new frontier*. Oxford: Butterworth-Heinemann.

Tansey, D. S. (2000). *Politics: The Basics* (2 ed.). New York: Routledge.

Tisdell, C. A. (2013). *Handbook of Tourism Economics: Analysis, New Applications and Case Studies*. Hackensack: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd.

TRAM. (2006). *Medical Tourism: A Global Analysis*. London: Tourism Research and Marketing.

Unković, S., & Zečević, B. (2009). *Ekonomika turizma*. Beograd: Centar za izdavačku djelatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.

UNWTO. (1998). *Guide for Local Authorities on Developing Sustainable Tourism*. Madrid: World Tourism Organization.

UNWTO. (2001a). *Cultural Heritage and Tourism Development*. Madrid: WTO Publishing.

UNWTO. (2001b). *Public-Private Sector Cooperation: Enhancing Tourism Competitiveness*. Madrid: WTO Publishing.

UNWTO. (2005a). *City Tourism and Culture: The European Experience*. Madrid: WTO Publishing.

UNWTO. (2005b). *Cultural Tourism and Poverty Alleviation: The Asia-Pacific Perspective*. Madrid: WTO Publishing.

UNWTO. (2006). *Cultural Tourism and Local Communities*. Madrid: WTO Publishing.

UNWTO. (2013). *Sustainable Tourism for Development*. Madrid: WTO Publishing.

UNWTO. (2014). *Working Together in Europe - A Shared Leadership*. Madrid: WTO Publishing.

Uskoković, B. (1975). *Turizam kao faktor privrednog razvoja Crne Gore*. Kotor: Andrija Paltašić.

Uskoković, B. (2000). *Marketing-menadžment u turizmu Crne Gore*. Podgorica: Ekonomski fakultet u Podgorici - Institut za društveno-ekonomska istraživanja.

Uskoković, B. (2004). Politika razvoja turizma. In D. J. Martinović, B. Uskoković, S. Popović, S. Leković, S. Radunović, & L. Milunović (Eds.), *Turizam Crne Gore u drugoj polovini XX vijeka* (pp. 75-84). Cetinje: Prestonica Cetinje - Ekonomski fakultet u Podgorici - Fakultet za turizam i hotelijerstvo Kotor.

Vatter, O. (2014). Communication in Destination Marketing Case Study: Tallinn European Capital of Culture 2011. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 148, 170-176. doi:10.1016/j.sbspro.2014.07.031

VCG. (2007a). *Strategija razvoja ljudskih resursa u sektoru turizma u Crnoj Gori*. Podgorica: Vlada CG

VCG. (2007b). *Zakon o izmjenama i dopunama zakona o turističkim organizacijama*. Retrieved from file:///C:/Users/aleks/Downloads/Zakon_o_izmjenama_i_dopunama_Zakona_o_turistickim_organizacijama.pdf

VCG. (2008). *Strategija razvoja turizma Crne Gore do 2020. godine*. Podgorica: Vlada CG

Vilar-Rodriguez, M., & Pons-Pons, J. (2019). Competition and collaboration between public and private sectors: the historical construction of the Spanish hospital system, 1942-86. *Economic History Review*, 72(4), 1384-1408. doi:10.1111/ehr.12771

Vucetic, A. (2007). Cruising Tourism - Development Chance of Kotor. *Selective Tourism*(2), 5-23.

Vucetic, A. (2009a). Impact of Tourism Policy on Development of Selective Tourism. *Selective Tourism*(3), 4-17.

Vucetic, A. (2009b). Influence of Travel Agencies on Selective Tourism Development in Montenegro. *Selective Tourism*(4), 7-20.

Vucetic, A. (2012a). The Main Characteristics of Travel Agencies in Montenegro. *Montenegrin Journal of Economics*, 8(4), 95-101.

Vucetic, A. (2012b). Tourism Policy and Institutional Economy in the Function of Growth and Development of the Destination Product of Montenegro. *Montenegrin Journal of Economics*, 8(3), 79-84.

Vučetić, A. (1999a). Menadžment održivog razvoja turizma. *Marketing - časopis za marketing teoriju i praksu*, 30(4), 161-163.

Vučetić, A. (1999b). Primjena marketinga u zdravstvenom turizmu Crne Gore. *Marketing - časopis za marketing teoriju i praksu*, 30(2-3), 103-104.

Vučetić, A. (2001). Uloga marketinga u tranziciji ponude zdravstvenog turizma Crne Gore. *Tranzicija - časopis za ekonomiju i politiku tranzicije*(9-10), 149-152.

Vučetić, A. (2002). *Strategijski menadžment u razvoju zdravstvenog turizma Crne Gore*. (Doktor ekonomskih nauka). Univerzitet Crne Gore, Podgorica.

Vučetić, A. (2004). Razvoj zdravstvenog turizma u Crnoj Gori u drugoj polovini XX vijeka. In D. J. Martinović, B. Uskoković, S. Popović, S. Leković, S. Radunović, & L. Milunović (Eds.), *Turizam Crne Gore u drugoj polovini XX vijeka* (pp. 199-216). Cetinje: Prestonica Cetinje - Ekonomski fakultet u Podgorici - Fakultet za turizam i hotelijerstvo - Kotor.

Vučetić, A. (2007). Necessity of Innovating Management Concept of Health Tourism Product Development in Montenegro. *Selective Tourism*(1), 6-21.

Vučetić, A. (2010a). *Održivi razvoj turizma - Skripta*. Kotor: Fakultet za turizam i hotelijerstvo - Kotor.

Vučetić, A. (2010b). Strategic Approach to Development of Selective Tourism Destination. *Selective Tourism*(5), 5-16.

Vučetić, A. (2011). New Concept of Cultural Tourism Management in Montenegro. *Selective Tourism*(6), 5-23.

Vučetić, A. (2012a). Analysis of Seasonal Employment in Travel Agencies in Montenegro. *TOURISM - An International Interdisciplinary Journal*, 60(2), 213-222.

Vučetić, A. (2012b). Correlation among Different Types of Selective Tourism and Selective Tourism Offer and Business Results of Travel Agencies. *Selective Tourism*(7), 1-10.

Vučetić, A. (2012c). *Human Resources and Tourism Sector in Montenegro - Dilemmas and Perspectives*. Paper presented at the Razvoj kompetentnih ljudskih resursa za potrebe turizma u zemljama regiona Jugo-istočne Evrope, Jahorina.

Vučetić, A. (2012d). Human Resources as a Competitive Advantage of Travel Agencies in Montenegro. *Turizam*, 16(2), 78-87. doi:10.5937/turizam1202078v

Vučetić, A. (2012e). Managerial Perception of Employees in Travel Agencies in Montenegro. *Tourism and Hospitality Management*, 18(1), 127-140.

Vučetić, A. (2015). *Tourism Market of the Russian Federation and Travel Agencies in Montenegro*. Paper presented at the Tourism Like a Ties of Cooperation between Russia and Montenegro in Terms of Overcoming the Global Economic Crisis, Podgorica.

Vučetić, A., & Delić, M. (2004). Razvoj uslužne ponude u banjском turizmu Crne Gore u drugoj polovini XX vijeka. In D. J. Martinović, B. Uskoković, S. Popović, S. Leković, S. Radunović, & L. Milunović (Eds.), *Turizam Crne Gore u drugoj polovini XX vijeka* (pp. 223-230). Cetinje: Prestonica Cetinje - Ekonomski fakultet u Podgorici - Fakultet za turizam i hotelijerstvo - Kotor.

Vučetić, A., & Lagiewski, R. (2016). Montenegro. In J. Jafari & H. Xiao (Eds.), *Encyclopedia of Tourism* (pp. 625-626). Cham: Springer.

Vučetić, A. Š. (2017). Influence of Job Stability on Employees' Perception about Importance of Concrete Measures and Activities of Tourism Policy in the Destination of Cultural Tourism. *Turizam*, 21(2), 81-89. doi:10.5937/Turizam1702081V

Vučetić, A. Š. (2018a). Differences in perception of the importance of generic competencies among destination regions. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 31(1), 1240-1257. doi:10.1080/1331677x.2018.1482224

Vučetić, A. Š. (2018b). Importance of Environmental Indicators of Sustainable Development in the Transitional Selective Tourism Destination. *International Journal of Tourism Research*, 20(3), 317-325. doi:10.1002/jtr.2183

Vučetić, A. Š. (2018c). Influence of Specialized Hotels on Employees' Perception of Abuse in the Selective Tourism Destination. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 30(2), 740-756. doi:10.1108/IJCHM-08-2016-0434

Vučetić, A. Š. (2018d). *Turistička politika i razvoj - Tourism Policy and Development*. Kotor: Turistička organizacija Kotor.

Vučetić, A. Š. (2018e). *Turistička politika u Crnoj Gori 1945-2015 - Tourism Policy in Montenegro 1945-2015*. Kotor: Turistička organizacija Kotor.

Vučetić, A. Š. (2020a). Analysing Religious Tourism's Influence on Tourism Policy Makers. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 8(8), 1-11.

Vučetić, A. Š. (2020b). *General Tourism Policy: Theory - Practices - Cases*. Seattle: Amazon.

Vučetić, A. Š. (2020c). *Specific Tourism Policy: Theory - Practices - Cases*. Seattle: Amazon.

Vučetić, A. Š. (2020d). *Sustainable Tourism Development: Održivi Razvoj Turizma*. Seattle: Amazon.

Vučetić, A. Š. (2020e). *Tourism Destination Management: Menadžment Turističke Destinacije*. Seattle: Amazon.

Vučetić, A. Š. (2020f). *Tourism Policy and Development: Turistička Politika i Razvoj*. Seattle: Amazon.

Vučetić, A. Š. (2020g). *Tourism Policy in Montenegro 1945-2019: Turistička Politika u Crnoj Gori 1945-2019*. Seattle: Amazon.

Vučetić, A. Š. (2020h). *Tourism Policy: Advanced Approach*. Seattle: Amazon.

Vučetić, A. Š. (2020i). *Travel Agency Business: Poslovanje Putničke Agencije*. Seattle: Amazon.

Vučetić, A. Š. (2021a). *General Tourism Policy*. Seattle: Amazon.

Vučetić, A. Š. (2021b). *Specific Tourism Policy*. Seattle: Amazon.

Vučetić, A. Š. (2021c). *Tourism Policy*. Seattle: Amazon.

Vučetić, A. Š., Ateljević, J., Pivac, T., & Kovačević-Pejaković, S. (2017). Does Regional Affiliation Influence Employees' Perception of Tourism Policy in Cultural Tourism? *Turizam*, 21(4), 185-194. doi:10.5937/turizam21-16718

Wahab, S., & Pigram, J. J. (1997). *Tourism Development and Growth: the Challenge of Sustainability*. New York: Routledge.

Wan, Y. K. P., & Bramwell, B. (2015). Political economy and the emergence of a hybrid mode of governance of tourism planning. *Tourism Management*, 50, 316-327. doi:10.1016/j.tourman.2015.03.010

Weaver, D., & Lawton, L. (2010). *Tourism Management* (4 ed.). Milton: John Wiley & Sons Australia, Ltd.

Weiler, B., & Black, R. (2015). *Tour Guiding Research: Insights, Issues and Implications* (Vol. 62). Clevedon: Channel View Publications.

Whitford, M. M., & Ruhanen, L. M. (2010). Australian indigenous tourism policy: practical and sustainable policies? *Journal of Sustainable Tourism*, 18(4), 475-496. doi:10.1080/09669581003602325

Wickens, E., Bakir, A., & Alvarez, M. D. (2014). Sustainable Destination Development: Issues and Challenges. *Tourism Planning & Development*, 12(1), 1-5. doi:10.1080/21568316.2014.960597

Woo, E., Kim, H., & Uysal, M. (2015). Life satisfaction and support for tourism development. *Annals of Tourism Research*, 50, 84-97. doi:10.1016/j.annals.2014.11.001

Xing-Zhu, Y., & Qun, W. (2014). Exploratory Space-time Analysis of Inbound Tourism Flows to China Cities. *International Journal of Tourism Research*(16), 303-312. doi:10.1002/jtr.1932

Xue, L., & Kerstetter, D. (2017). Discourse and Power Relations in Community Tourism. *Journal of Travel Research*, 57(6), 757-768. doi:10.1177/0047287517714908

Yu, H. (2011). Developing China's Hainan into an International Tourism Destination: How Far Can This Go? *East Asia*, 28(2), 85-113. doi:10.1007/s12140-011-9143-2

Zhao, S., & Timothy, D. J. (2015). Governance Of Red Tourism In China: Perspectives On Power And Guanxi. *Tourism Management*, 46, 489-500. doi:10.1016/j.tourman.2014.08.011

SPISAK GRAFIKA I SLIKA

Grafik 1: Faktori koji utiču na rast i razvoj turističke politike	13
Grafik 2: Početna korelacija između ekonomske i turističke politike	14
Grafik 3: Korelacije turističke i ostalih posebnih vrsta politika	15
Grafik 4: Homogeni proizvod turističke destinacije	16
Grafik 5: Nehomogeni proizvod turističke destinacije	17
Grafik 6: Ukupni ciljevi turističke politike	27
Grafik 7: Harmonizacija ciljeva turističke politike	28
Grafik 8: Strategijski elementi turističke politike	30
Grafik 9: Vrste predlagača turističke politike	32
Grafik 10: Kreatori turističke politike	34
Grafik 11: Proces predlaganja mjera i aktivnosti turističke politike	36
Grafik 12: Vrste turističke politike – pristup odozdo-prema gore	42
Grafik 13: Vrste opštih turističkih politika	42
Grafik 14: Vrste turističke politike – pristup odozgo-prema dolje	43
Grafik 15: Vrste specifičnih turističkih politika	44
Grafik 16: Sredstva/instrumenti turističke politike	48
Slika 1: Hotel Lokanda/Grand	55
Slika 2: Zavod za fizioterapiju i medicinsku rehabilitaciju „Dr Simo Milošević“ – Igalo	72
Grafik 17: Ukupni dolasci turista u periodu socijalnog investiranja (u hiljadama)	78
Slika 3: Hotel Avala - Budva	99
Grafik 18: Smještajni kapaciteti ugostiteljstva u periodu intenzivnog investiranja (hiljade ležaja)	102
Slika 4: Hotel Bjelasica - Kolašin	118
Slika 5: Zlatna medalja rada Obrada Mirkovog Vučetića	119
Grafik 19: Prosječan period boravka turista u periodu selektivnog investiranja (u danima)	122

Slika 6: Hotel Slavija - Budva	141
Grafik 20: Ukupan broj noćenja turista u periodu sanacionog investiranja u periodu stagnacije investiranja (u hiljadama)	144
Slika 7: Hotel Žabljak - Žabljak	161
Slika 8: Novčanica sa najvećim brojem nula u istoriji novca	164
Grafik 21: Iskorišćenost ukupnih idealnih smještajnih kapaciteta ugostiteljstva u periodu stagnacije investiranja (u danima)	165
Slika 9: Hotel Splendid - Budva	185
Grafik 22: Ukupni dolasci turista u periodu privatizacionog investiranja (u hiljadama)	188
Slika 10: Hotel Hilton - Podgorica	214
Grafik 23: Smještajni kapaciteti ugostiteljstva u periodu liberalizacije investiranja (hiljade ležaja)	216

AUTOR BIO

Aleksa Š. Vučetić rođen je 04. 08. 1968. godine u Kotoru. Diplomirao je na Ekonomskom fakultetu u Podgorici, uspješno odbranio magistarski rad na Ekonomskom fakultetu u Beogradu, i uspješno odbranio doktorsku disertaciju na Ekonomskom fakultetu u Podgorici. Radno iskustvo je sticao u sektoru privrede Crne Gore kao: marketing menadžer u Institutu za fizikalnu medicinu, rehabilitaciju i reumatologiju “Dr Simo Milošević” a.d. – Igalo; komercijalni direktor preduzeća DAŽ d.o.o. – Bijela; i generalni menadžer preduzeća Velestovo Inn d.o.o. – Kotor. Takođe, radno iskustvo je sticao i u sektoru vanprivrede Crne Gore kao: oficir u Komandi Baze Ratne Mornarice Savezne Re-

publike Jugoslavije u Kumboru; pripadnik Posebne jedinice policije za obezbjeđenje državne granice Crne Gore prema Hrvatskoj; predsjednik nevladine organizacija Centar za razvoj turizma – Igalo; predsjednik nevladine asocijacije Herceg Novi; projekt menadžer za Program kontinuelnog zapošljavanja Zavoda za zapošljavanje Crne Gore; i direktor Javnog servisa Radio Herceg Novi. U akademsko zvanje docenta izabran je na Univerzitetu Crne Gore – Fakultetu za turizam i hotelijerstvo u Kotoru 2006. godine (28.5 poena), vanrednog profesora 2013. godine (397 poena) i redovnog profesora 2019. godine (912 poena – prvi redovni profesor na Fakultetu za turizam i hotelijerstvo u Kotoru), na predmetima iz oblasti turističkog i hotelskog menadžmenta. Bio je angažovan kao: prodekan za nastavu, prodekan za nauku i razvoj, mentor za praktičnu obuku studenata; predsjednik Komisije za postdiplomske studije; predsjednik Komisije za obezbjeđenje i unapređenje sistema kvaliteta; i predstavnik matičnog fakulteta u strukovnom Vijeću društvenih nauka Univerziteta Crne Gore. Angažovao se i kao rukovodilac međunarodnih projekata (Erasmus+, Tempus IV i LMOC) i učesnik međunarodnih projekata u domenu visokog obrazovanja (Tempus IV i Interreg

III A), koje je finansirala Evropska komisija. Osnivač je i glavni i odgovorni urednik međunarodnog akademskog časopisa Selective Tourism iz Herceg Novog i član je uredništva međunarodnog akademskog časopisa Tourism – An International Interdisciplinary Journal iz Zagreba. Autor je brojnih knjiga i naučnih radova, indeksiranih u međunarodnim akademskim naučnim bazama sa Social Science Citation Index-om, SCOPUS index-om, i drugim indeksima međunarodnih akademskih naučnih baza.

ISBN 978-86-7664-239-7

9 788676 642397 >

Aleksa Š. Vučetić

**TURISTIČKA POLITIKA
I RAZVOJ**